

ԿԳ. Տ Ա Ր Ի 1949
LXIII. JAHRG. 1949

ԱՊՐԻԼ—ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ
APRIL—DEZEMBER

Թ Ի Ի 4-12
HEFT 4-12

HANDES AMSORYA

ZEITSCHRIFT FÜR ARMENISCHE PHILOLOGIE

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

ՄԻԻԹԱՐ ՏՕՆԱԳԻՐՔ

ԵՐԱՆԱՇՆՈՐՀ ՄԻԻԹԱՐ ԱՐԲԱՀՕՐ

ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԻՄՆԱԳԻՐԻ

ՄԱՀՈՒԱՆ 200 ԵՐՈՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐՁԻ

ԱՌԻԹՈՎ 1749—1949

MECHITHAR-FESTSCHRIFT

ZUM 200. TODESTAGE DES GOTTSSELIGEN ABTES MECHITHAR

STIFTERS DER MECHITHARISTEN-KONGREGATION

1749—1949

**ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ
ՎԻԵՆՆԱ**

Herausgeber, Eigentümer und Verleger:

Mechitharisten-Kongregation in Wien, VII., Mechitharistengasse 4

Druck der Mechitharisten-Buchdruckerei — Für den Inhalt verantwortlich: P. Mesrop Habszian
Alle Wien VII., Mechitharistengasse 4

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿ — INHALTSVERZEICHNIS

ԿԳ. ՏԱՐԻ — 1949 — LXIII. JAHRGANG

(ԱՍՏԵՂԱՆԻՇՆԵՐԸ [*] ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ԵՆ)

ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ

Մ = Մխիթար Տօնազիբ:

Ակինեան Հ. Ն.՝ Դիոնիսիոս Աղեքսանդրացի, Թուղթ վասն ապաշխարութեան առ Մեհրուժան եպիսկոպոս Հայոց: Քննութիւն եւ Բնագիր: Մ 59—78:

— Շահապիւլանի Ժողովին Կանոնները: Ուսումնասիրութիւն եւ Բնագիր: Մ 79—170:

— Կորիւն, Պատմութիւն վարուց Ս. Մաշտոց վարդապետի: Քննութիւն եւ Բնագիր եւ Ծանօթութիւններ: Մ 171—320:

— Մխիթար Սեբաստացի, Կեանքն եւ գործունէութիւնը: Մ 371—434:

— Սիմէոն Պլինզահանկի եւ իր թարգմանութիւնները վրացիներէն (1188—1255): Դ. Վրաց Պատմութիւնը. 5—21:

— Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ (219—249): Մահուան 1700ամեակի առիթով: Մ 3—58:

— Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Լիովի եւ Ստանիսլաւովի. 44—54:

Անտոնեան Հ.՝ Եւրոպական փոխառեալ բառեր հայերէնի մէջ. 113—118:

Անանեան Հ. Մ.՝ Մեկնութիւն Մխիթար արքայի տապանադրին. Բնագիր, հրատ. Հ. Պ. Տէր-Պօղոսեան: Մ 363—370:

Անանուն՝ Համառօտութիւն վարուց Մխիթարայ Սեբաստացւոյ. Բնագիր, հրատ. Հ. Մ. Ինգլիզեան: Մ 321—362:

AUFSÄTZE:

M = Mechithar-Festschrift

Akinian P. N.: Dionysius v. Alexandrien, Brief über die Buße an Meruzanes, Bischof Armeniens. Text und Untersuchung. M 59—78.

— Die Kanones des Konzils von Šahapiwan. Text und Untersuchung. M 79—170.

— Koriun, Biographie des hl. Maštoç. Text, Untersuchung und Annotationen. M 171—320.

— Mechithar von Sebaste, sein Leben und seine Tätigkeit. M 371—434.

— Simeon von Plinzahank' (1188—1255?) und seine Übersetzungen aus dem Georgischen ins Armenische: IV. Geschichte der Georgier. 5—21.

— Der hl. Gregor der Erleuchter (219—249). Ein Beitrag zu seinem 1700sten Todestag. M 3—58.

— Katalog der armenischen Handschriften zu Lwow und Stanislowow. 44—54.

Adjarian H.: Europäische Lehnwörter im Armenischen. 113—118.

Ananian P. M.: Erklärung der Grabschrift des Abtes Mechithar. Text herausgegeben von P. P. Ter-Poghossian. M 363—370.

Anonymus: Abgekürzte Biographie des Abtes Mechithar. Text herausgegeben von P. V. Inglissian. M. 321—362.

ՇԱՀԱՊԻՎԱՆԻ ԺՈՂՈՎԻՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԹԻՒ 1500ԱՄԵԱՅ ՑԱՐԵԴԱՐՁԻՆ

(444—1944)

Աշխարհախումբ բազմութիւն մը հաւաքուած էր Շահապիվան, տօնախմբելու Նաւասարդաց օրերը, յատկապէս դիմաւորելու «Ամանորաբեր տօնը», 24 յունիս 444: Այնտեղ էին Հայոց Բանակը, Աւագ նախարարները, ազատ եւ ոստանիկ մարդիկ, շինական ժողովուրդը, նաեւ հայ եկեղեցականութիւնը, 40 եպիսկոպոս, բազմութիւ վանականներ, երէցներ եւ սարկաւազներ:

Համբաւ տարածուած էր բերնէ բերան, թէ տօնախմբութեանս առթիւ տեղի պիտի ունենայ Շահապիվան, ի բանակետեղն Հայոց թագաւորաց, Աղգային Բարեկարգական ժողով մը: Այս հանգամանքը թեւ տուած էր հայ ուխտաւորներուն սովորականէն աւելի մեծ թուով ներկայ ըլլալու տօնակատարութեանց:

Առաջին համազգային Բարեկարգական ժողովը պիտի ըլլար այն: Անոր պէտքը շատոնց զգացուած էր, յատկապէս Ս. Սահակի († 7 սեպտ. 439) եւ Ս. Մաշտոցի († 17 փետր. 440) մահէն ետքը: Մինչ անոնք կենդանի էին, իրենց մեծ հեղինակութեամբ տէրն էին կացութեան. ունենալով իրենց առաջնորդ եւ կանոն Դիոնեսսիոս Աղեքսանդրացւոյ եւ «Նիկիական» կանոնները, այսինքն նախանիկիական, Նիկիական եւ յետ Նիկիական ժողովներու կանոնները, որոնք հայերէն թարգմանութեամբ ալ հրատարակուած էին: Կացութիւնը փոխուած էր 440էն ետքը: Արտաշէս թագաւոր († իբր 428) իր գահին վրայ յաջորդ չէր ունեցած: 428—443 պետութիւնը կառավարուեցաւ առանց տարակուսի պարսիկ կուսակալներով, որոնց անունը Պատմութիւնը չէ աւանդած մեզի¹: Իբր 443ին Հայոց մարզպան նշանակուեցաւ Վասակ Սիւնի, որ կանխաւ վարած էր Վրաց մարզպանութիւնը: Ս. Սահակի մահէն ետքը տեղապահութեամբ եկեղեցական գործերը տնտեսած էր

¹ Հմմտ. Հ. Ն. Ալիքեան, Եղեղէ վարդապետ եւ իր Պատմութիւնն Հայոց պատերազմին: Մասն Բ. Վիեննա 1936, էջ 411—414:

Ս. Մաշտոց: Իմաստուն եւ աշալուրջ Վարդապետը, որ լաւ տեղեակ էր պարսիկ արքունիքի հետապնդած քաղաքականութեան, անշուշտ հնարաւոր քայլերն առած էր, իր կենդանութեան իսկ քաջորդ մը նշանակելու Սահակի աթոռին վրայ. բայց կ'երեւայ թէ ձախողած էին իր փորձերը: Իր իսկ կարգադրութեամբ, իր մահէն վերջը կարգուեցան Եկեղեցւոյ գլխաւորներ Յովսէփ երէց խորհրդմեջի իբրեւ աթոռակալ. եւ Յոհան երէց իբրեւ «վերակացու»: Պատահականութեամբ միայն այս ետեղապահն եւ վերակացուն երէցներ հանդիպեցան: Չկայի՞ն եպիսկոպոսներու մէջ, որոնք 444ին թուով քառասուն եղած են, աթոռին արժանաւորներ: Ինձ կը թուի, թէ Մաշտոց տեղի տալով քաղաքականութեան այս կարգադրութիւնն լաւագոյն համարած էր: Յովսէփի աթոռակալ ընտրուելէն ետքը անոր օգնականը Յոհան Տիգրոն կը մեկնի, անշուշտ ծանուցանելու Յազկերտ Բ.ին Սահակի եւ Մաշտոցի մահերն եւ Յովսէփի տեղապահ ընտրուիլը: Առ այս կարեւոր էր արքայից արքայի հաւանութիւնը: Յոհան զանազան տանջանքներու, բանտարկութեան իսկ կ'ենթարկուի Տիգրոն: Ի՞նչ կը պահանջէր իրմէ Յազկերտ: Կորիւն, որ այս տեղեկութիւնները կը հաղորդէ մեզի, կը լռէ յայտնել մեզի Յովհաննու հալածուելու պատճառները: Նկատի առնելով ժամանակի հանգամանքները կրնանք ենթադրաբար երեւակայել այդ պատճառները: Յոհան կը խնդրէր ընտրութեան համար արքունիքի հաճութիւնը եւ եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան համար թագաւորին թոյլտուութիւնը երթալու Կեսարիա, որուն իրաւասութեան ենթարկուած էր Հայոց եկեղեցին: Արքունիքը կը պահանջէր որ Հայք ենթարկուէին Տիգրոնի «Պարսից քրիստոնեաներու» եպիսկոպոսին, որ 423ին ինք զինքը անկախ հրատարակած էր, ելլելով Անտիոքի հայրապետի իրաւասութենէն²: Յոհան կ'ընդդիմանար այս առաջարկութեան, Պարսիկը կը ճնշէր զինքը տեղի տալու: Ի վերջոյ խոստովանողական անուամբ «ի վերակացութիւն դառնայր», այս ինքն առանց որ եւ է յաջողութեան կը վերադառնայ Վաղարշապատ: Յովսէփ մինչեւ իր նահատակութիւնը (454) մնաց տեղապահ երէց:

Ինչպէս Պարսից քրիստոնեաններու կեանքէն կը տեսնուի, ոչ միայն գլխաւոր եպիսկոպոսի (որ յետոյ «կաթողիկոս», այն է «ընդհանրական» եպիսկոպոս տիտղոսը կրեց) ընտրութեան համար կարեւոր էր արքայից արքայի հաւանութիւնը, այլ եւ Եկեղեցական ժողովներ գումարելու համար պէտք էր անոր հաճու-

² O. Braun, Das Buch der Synhados, Stuttgart und Wien, 1900, S. 45.

Թիւնը: Նոյն օրէնքը կ'արժէր հաւանօրէն նաեւ Հայոց համար, Թերեւս ոչ շատ խստապահանջութեամբ: Թէ Շահապիվանի Ժողովին գումարման համար առնուած էր հրաման, չկայ յիշատակութիւն: Կանոնաց նախադրութեան այն տողերը, ուր կ'ըսուի, թէ «Բան առ բան հասանէր, մարդոյ ի մարդ հնչումն լինէր յիւրաքանչիւր լսելիս. դային ժողովէին ի հրամանէ միաբանութեանն յեղեալ կէտն ի Շահապիվան», ենթադրել կու տայ, թէ գաղտնի խորհուրդով կատարուած է համագումարը, աւագ նախարարներու պատասխանատուութեան տակ, օգտագործելով ամանորարեր տօնին տարեկան տօնակատարութիւնը:

Ժողովը զուտ եկեղեցական էր: Իրեն նիւթ ունէր հայ ժողովուրդի եկեղեցւոյ ներքին կարգերու հայող հարցեր. զեղծումներ, որոնք դայթակղական բնոյթ ունեցած են, որոնց համար աշխարհովին դեղ եւ դարման կը պահանջուէր: Կար հաստատ կամք մաքառելու անողոք անոնց դէմ: Եկեղեցականք եւ նախարարութիւնք, Ազատք եւ Ռամիկք ոտք կանգնած են խնդրելու Ժողովքէն բարոյական կարգերու վերահաստատութիւն, ի լրութիւն Առաքելական եւ Նիկիական կանոններու. յանցաւորներու դէմ անաչառ դատաստան եւ անողոք դատակնիք տուգանքով իսկ, առանց խտրութեան դասի եւ աստիճանի:

Աւագ նախարարք, Ազատք եւ Շինականք միաբերան յանձնառու կ'ըլլան Ժողովի բոլոր որոշումներուն: Այս յօժար կամեցողութիւնը իրաւամբ կ'արթնցնէ մեր հիացումը հայ ժողովուրդի բարեմտութեան, բարոյական հարցերու մէջ խստապահանջութեան վրայ: Այն կը բղխէր հաւատքէն: Քրիստոնեայ ժողովուրդը քրիստոնէական բարեկարգական օրէնքներու համաձայն առաջնորդուիլ կը ցանկայ: Կը խօսէր Ե. դարու առաջին կէսի հայ Նոր Սերունդը, նոր գրականութեան ճառագայթած լուսաւորութեան տակ: Ան կը ձգտի քրիստոնէական բարոյականութեան բարձրակէտին: Հեթանոսութենէ մնացած վատթար սովորութիւնները, Թիւր ըմբռնումները, նորաղանդ աղճատանքները արմատաքի խլել, գաղձն ու սէզը քաղահան ընել: Այս զարթօնքը Սահակի եւ Մաշտոցի քարոզութեանց արդիւնքն էր: Մեծ Ուսուցիչներու հոգեկիր եւ հոգելից աշակերտները գործունէութեան ասպարէզի վրայ նետուած են:

Կանոնաց նախադրութեան մէջ յայտնուած այն միտքը, թէ կարգերու խանգարումի եւ զեղծումներու յառաջագայութեան պատճառները երկրին քաղաքական փոփոխութիւններու արդիւնքն են, այնու որ սպարապետութիւնը խլուած է Մամիկոնեաններու

ձեռքէն եւ յանձնուած ուրիշ տոհմի մը, ժամանակավրէպ մը պէտք է նկատել: Քիչ յետոյ պիտի տեսնենք, որ այդ Նախադրութիւնը խմբագրուած է ուշ ժամանակ մը, յամենայն գէպս է՝ դարէն ետքը, հաւանօրէն Ը. դարու սկիզբը: Կանոնաց մէջ չօչափուած զեղծումներու պրմատը հին դարերու մէջ պէտք է փնտռել, Ս. Սահակ եւ Ս. Մաշտոց վարդապետներէ շատ յառաջ: Դիտենսիոս Աղեքսանդրացի իր Թղթին մէջ արդէն 252ին անդրադարձած էր անոնց: Զեղծումներ, որոնց համարձակ ճարակումը կարձած էին Սահակ եւ Մաշտոց իրենց հեղինակութեամբ: Անոնց մահէն ետքը այդ ախտերը միւսանգամ գլուխ բարձրացուցած էին եւ կ'երեւայ թէ համաճարակ հիւանդութեան նկարագիր ստացած:

Այս Կանոնները ծանօթ էին մինչեւ 1903 միայն Հ. Մ. Զամչեանի եւ Աբել արքեպ. Մխիթարեանցի համառօտ ամփոփումներէ: Ամբողջական բնագիրը հրապարակի վրայ դրին նախ Մելիք-Թանգեան 1903ին (առանց Նախադրութեան) եւ ապա 1914ին, Դկտ. Արսէն Ղլտճեան պարզ հրատարակութեամբ մը: Թ. Աւդալբեգեանի ձայնը, որ կը շեշտէր գիտական, ձեռագրաց բաղդատութեամբ հրատարակութեան մը պէտքը, անլսելի մնաց: Անբացատրելի է, թէ ինչո՞ւ Սիրական Տիգրանեան եւ Ա. Ղլտճեան, որոնք Ներսէս Աշտարակեցւոյ, Ներսէս Շինողի եւ Պարտաւի Ժողովի կանոններու գիտական հրատարակութիւնը հոգացին, անտես ըրին Շահապիվանի կանոնները: Ստորեւ պիտի տամ այս կանոններու խնամով հրատարակութիւնը յեցած մեր Մատենադարանի ձեռագիրներու վրայ: Կը կանխեմ ներածարար ներկայացնել նկատողութիւններս:

2. Վկայութիւնք Նախնեաց: Կորիւն, որ կը գրէր Մաշտոցի Վարքը 441/42ին, չէր կրնար յիշատակել Շահապիվանի Ժողովս: Իսկ Ղազար Փարպեցի, որ իբր 500ին կը պատմագրէր Վարդանանց եւ Վահանանց կռիւները, ուստի 448/49էն սկսելով, չունէր առիթ խօսք ընելու Ժողովիս մասին: Կրնայինք յուզալ, որ Սուտ-Ղազար տար ակնարկութիւն այս նկատմամբ. բայց նա կ'աւարտէ իր Պատմութիւնը 440ի դէպքերով: — Հնագոյն ակնարկութիւն մը Կանոնացս մասին կը համարիմ 608/9ին Աբրահամ կաթողիկոսի «Յաղագս քանիօնութեան ազգականաց» գրած թուղթին (յառաջ բերուած Մխիթար Գոչէ Դատաստանագիրք, էջ 219—222), տեղիքս. «Բան Կանոնին, զոր երանելի Հարց ի Քրիստոս հաստատեալ է եւ մինչեւ ցայժմ իբրեւ զարեգակն անչիջանելի պահի, նոցա զայս աւանդեսցես»:

ա. Առաջինը Յովհաննէս Օձնեցին է, որ առնելով Կանոններս իր Կանոնագրքին մէջ՝ հաղորդած է մեզի նաեւ Նախադրութիւնը, այնպէս ինչպէս գտած է: Ասկէ ծանօթ է Ժողովս յաջորդ դարերու հեղինակներու:

բ. Յովհ. Իմաստասէրի ընծայուած «Սակս Ժողովոց որ եղեն ի Հայք» գրուածքին մէջ կ'ըսուի. «Դ. Ժողով արար Յովսէփ աշակերտ Մաշգոցի եւ սրբոյն Սահակայ, նորին տեղապահ (տպ. տեղապահի), ի Շահապիվանի, ի Զ. ամի իշխանութեանն Յազկերտի, վասն կարգաւորութեան եկեղեցւոյ. ուր ժողովեցան եպիսկոպոսք. Խ. եւ երիցունք բազումք եւ կանոնս յաւրինեցին սահմանեալ կարգաւ բանս Ի.» (Գիրք Թղթոց, էջ 220):

գ. «Վասն սուրբ Ժողովոցն որ եղեն ի Հայս ի սրբոյն Գրիգորէ սկսեալք» գրուածքին անանուն հեղինակը կը գրէ. «Դ. Ժողով արար սուրբն Յուսէփ աշակերտ սրբոյն Սահակայ ի Շահապիվանի ի Զ. ամի Յազկերտի Պարսից արքայի, որ եւ գրեցին կանոնս տուգանաւք (Թ. 130, էջ 348 Պարսիսի Ազգ. Մատենադարանի հայերէն ձեռագրաց):

դ. Ստեփանոս Ասողիկ (Բ. 1, էջ 78 հրտ. Մալխասեան) կ'արձանագրէ. «Յետ մահուանն Սուրմակայ Ժողովեալ հայրապետացն Հայոց՝ ինդրեալ գտին քահանայ ոմն Յովսէփ անուն, որ լեալ էր աշակերտ մեծին Մեսրոպայ ի գաւառէն Վայոց ձորոյ ի գեղջէն Հողոցիմայ: Եւ հրամանաւ Վարդանայ նստուցին յաթոռ կաթողիկոսութեան. ամս Բ: Սա արար Ժողով ի Շահապիվանի, ուր գտուգանօք կանոնսն կարգեցին»:

ե. Վարդան Արեւելցի (Պատմ. էջ 53, տպ. Վենետիկ) կը հաղորդէ. «Եւ զսուրբն Յովսէփ ձեռնադրեցին կաթողիկոս, որ արար զԺողովն ի Շահապիվանս. ուր գտուգանաց կանոնն կարգեցին: Որ զկնի երկու ամաց եկեալ գունդ ի Պարսից եւ ըմբռնեալ զնա եւ զՍահակ եւ զՂեւոնդ եւ զայլսն՝ եղին ի բանտի»:

զ. Ստեփանոս Օրպելեան (Պատմ. ԺԵ., էջ 40, տպ. Էմինեան) կը գրէ. «Այս Անանիա (եպիսկոպոս Սիւնեաց) ի հասանել նեղութեանն ի Յազկերտէ ի վերայ քահանայից եւ իշխանացն Հայոց, էր ընդ նոսա: Սա յետոյ գնաց ի Ժողովն Շահապիվանի, ուր էր Յովհան Մանդակունի, եւ արարին Կանոնս եկեղեցւոյ»:

է. Յիշենք նաեւ Անանիա Մոկացի կաթողիկոսը († 967), որ յառաջ կը բերէ տեղիքս ի Կանոնաց Ժողովոյն «Շահապիվանից. Որ ազգականացն պսակ օրհնեսցէ՝ յաթոռոյն եւ ի քահանայութենէն անկցի, եթէ երէց է եւ եթէ եպիսկոպոս, այլօքն հանդերձ»

(Արարատ, 1897, էջ 282) եւ «Մխիթար Գոշ», որ իր Դատաստանագիրքի մէջ (էջ 193 եւն) կ'օգտուի Շահապիվանի Ժողովոյն Կանոններէն: Երկուքն ալ ձեռքի տակ ունեցած են Կանոնագիրքը:

Այս ա—է տեղիքները, ամէնն ալ անագան շրջանի հեղինակներէ, կ'ամփոփեն շփոթ տեղեկութիւններ, յատկապէս Ժողովի գումարման տարւոյն եւ Յովսէփ տեղապահի մասին, անկարեւոր Ժողովին պատմութեան համար:

3. Քննութիւններ Կանոնացոյ մասին: Մինչեւ ԺԹ. դար որ եւ է քննադատութեան չեն արժանացած Կանոններս: Լուրջ ուշադրութեան առաւ զանոնք առաջին անգամ Հ. Յ. Գաթըրճեան իր տակաւին անտիպ եւ թերակատար Հայոց Կանոնագրքի ուսումնասիրութեան մէջ, ցոյց տալով ոչ միայն անոնց հարազատութիւնն, այլ եւ ներքին աղերսը Կանոնագրքի հնագոյն մասերու հետ: Առիթ պիտի ունենանք ստորեւ ծանօթանալու իր այս ուսումնասիրութեան ինչ ինչ մասերու հետ: Ապա խօսք առաւ Կանոնացոյ մասին Հ. Յ. Տաշեան, «Վարդապետութիւն Առաքելոց» անվաւերական Մատենին ուսումնասիրութեան ընթացքին³, մասնաւորապէս վեր հանելով Կանոններէս հանուած քաղուածքներ Առաքելոց Վարդապետութեան հայ խմբագրութեան մէջ: Ասոնց պիտի անդրադառնանք այս աշխատութեան մէջ: Յիշենք ի վերջոյ Թադէոս Աւդալբեգեանի լուրջ աշխատասիրութիւնը⁴, ուր քննութեան կ'առնէ նախ Շահապիվանի Ժողովին գումարման ժամանակը, ապա անոր սահմանած Կանոններու վաւերականութիւնն, եւ կ'օգտագործէ այդ Կանոնները իբրեւ աղբիւր հայ շինականի աշխատավարձի համար:

Կապկածանօք մերձեցաւ Կանոնացոյ Սիրական Տիգրանեան⁵, կասկածելի համարեցաւ ոչ միայն Կանոններուս վաւերականութիւնը, այլ եւ առ հասարակ Ժողովին գոյութիւնը. իր տողերն են. «Ստուգման կարօտ է Շահապիվանի Ժողովի լինելը, ե՛րբ եւ ո՛րտեղ լինելը ու այլ պարագաները...: Շահապիվանի անունով Կանոնագրքում գտնուած Կանոնագրութիւնը (20 Կանոն եւ Առաջաբան) հազիւ թէ նոյն Ժողովի իսկական եւ հարազատ արձանագրածը լինի. տարակուսական է նոյն իսկ, այս Կանոնագրութիւնն այս ձեւով խմբագրող—յօրինողն իր ձեռին ունեցե՞լ է ար—

³ Հ. Յ. Տաշեան, Վարդապետութիւն առաքելոց անվաւերական Կանոնաց մատենը. Վիեննա 1896:

⁴ Թ. Աւդալբեգեան, Հայ շինականի ու գեղջկուհու աշխատավարձը Ե. դարում. ՀՍՍՀ Գիտութեան եւ Արուեստի Ինստիտուտի Տեղեկագիր. Երեւան 1928, Թ. 3, էջ 51—81:

⁵ Ս. Տիգրանեան, Հայոց իրաւունքի պատմութեան ներածութիւն. Երեւան 1924, էջ 110—111:

դեօք նոյն ինքն ժողովից բղխող որ եւ է արձանագրութիւն. այսպիսի մի արձանագրութիւն առ հասարակ գոյութիւն ունեցե՞լ է արդեօք»: Բայց եւ այնպէս կը խոստովանի Ս. Տիգրանեան, թէ «Յամենայն դէպս, նաեւ իր այն ձեւում, ինչպէս որ գտնում ենք Կանոնագրքում, Շահապիվանի ժողովի անունը կրող տեկատը չատ հին եւ կարեւոր մի իրաւաբանական յուշարձան է, արժանի լուրջ ուշադրութեան»:

Կասկածելի համարեցաւ Կանոններու վաւերականութիւնն եւ ժողովին գումարման տարին նաեւ Ն. Ադոնց, որ բանավիճելով Գ. Ֆնտրզլեանի հետ, թոյլ տուած է իրեն գրել տողերս. «Ուրքան եւ քննելի լինի Կորիւնի գործը, յամենայն դէպս նա շատ աւելի վաւերական է, քան Շահապիվանի ժողովի Կանոնները, որոնք միայն պ. Ֆնտրզլեանի համար յօրինուած կը կարծուին 444—445 թվին» (Հանդ. Ամս. 1927, էջ 396): Իրաւամբ կը գրէ առ այս Թ. Աւգալբեգեան (Տեղեկագիր, անդ, էջ 57) թէ «այս տողերը միանգամայն անհիմն են եւ անարդար. զուր է կարծում Ադոնցը, թէ Ֆնտրզլեանը մենակ է»:

Նշան ուրիշներ, որոնք անհարազատ, գոնէ ըստ մասնէ, գտան Նախադրութիւնը. այսպէս Կարապետ եպ. Տէր-Մկրտչեան, Հայոց Եկեղեցու պատմութիւն. Վաղարշապատ 1908, էջ 132, որ կը գրէր, թէ այն՝ «Ժամանակի գործ չէ եւ զանազան ձեռագրերում զգալի տարբերութիւններով է աւանդուած. այնու ամենայնիւ հետաքրքրական տեղեկութիւններ է տալիս ժողովի մասին»: Նոյնպէս նաեւ Ա. Ղլրտճեան, Կանոնագիրք Հայոց, Թիֆլիս 1914, էջ 58 կը ծանօթագրէ. «Այս հատուածն (այս ինքն «Եւ մանաւանդ զի ոչ էր — ոչ տային զիշխանութիւն ի ձեռն նոցա») հաշվում ենք յետագային ներմուծութիւն»: Իսկ Բ. Վ. Կիւլէսէրեան⁶, նկատի առնելով Նախադրութեան սովորական օրինակներու մէջ պակսած հատուածը (տե՛ս մեր հրատարակութեան մէջ էջ 144/5 ծան.) կը գրէր. «Ուրչափ ալ ակնյայտնի ընդմիջարկութիւն մ'ըլլայ այս հատուածը... բոլորովին անհարազատ գրուած մը չը թուիր եւ ոչ ալ շատ յետին ժամանակի գործ մը: Հոն յիշատակուած անուններէն ոմանք կը յիշեցնեն 450ի Արտաշատու ժողովականներուն անունները»: Գրած էի եւ ես, թէ Նախադրութիւնս «այժմեան ձեւի մէջ խմբագրուած է Ը. դարուն, առանց տարակուսի յեցած Կանոնաց Նախաբանին վրայ»⁷:

⁶ Բ. Վ. Կիւլէսէրեան, Եղիշէ, քննական ուսումնասիրութիւն. Վիեննա 1909, էջ 60—61 ծան.:

⁷ Հանդէս Ամսօրեայ, 1935, էջ 469. 1936, էջ 135—136, 471:

4. Ձեռագիրք:

Շահապիվանի Ժողովին Կանոնները պահուած են մեզի Հայոց Կանոնագրքին մէջ, զոր կազմած է Ը. դարու առաջին քառորդին Յովհաննէս Իմաստասէր կաթողիկոսը, ի մի հաւաքելով Հայոց Եկեղեցւոյ մէջ կանոնական համարուած Կանոնները, ըլլայ թարգմանուած, ըլլայ հայերէն խմբագրուած: Տակաւին չէ գտնուած Կանոնացս ինքնակաց օրինակ մը, արտաքոյ Կանոնագրոց:

Հայոց Կանոնագիրքը ձեռագիրներու մէջ կը ներկայանայ երեքպատիկ խմբաւորմամբ: Այլուր ունեցած եմ առիթ խօսելու այս երեք խումբերու վրայ, յատկապէս նկատի առնելով Վիեննայի Մխիթ. Մատենադարանի ձեռագիրները⁸: Նոյնպէս դասաւորած է Սիրական Տիգրանեան Էջմիածնի Մատենադարանի եւ այլ իրեն ծանօթ ձեռագիրները⁹: Վիեննայի օրինակներն են.

Ա. թ. 810. (A)

Բ. թ. 256. B

Թ. 581. C

Թ. 579. D

Գ. թ. 297. E

Թ. 100. F

Դ. թ. 58. G

Ա. Ղլըճեան (H), Մելիք-Թանգեան (I) եւ Ա. Դաւթեան (J) գործածած են Ա. եւ Բ. խումբի ձեռագիրները: Ե. խումբի ձեռագիրներէ կ'օգտուին Աբել Էպիսկոպոս Մխիթարեանց (K) եւ Հ. Ղ. Ալիշան (L), որոնք ունին Կանոնացս Նախագրութեան մէջ հատուած մ'աւելի, որ չի տեսնուիր միւս Ա—Դ խումբի ձեռագիրներու մէջ: Ցաւալի է, որ ոչ Մխիթարեանց եւ ոչ Ալիշան յիշատակութիւն կ'ընեն թէ ի՛նչ ձեռագիր ունեցած են աչքի տակ: Յամենայն դէպս անոնք հաստատ գաղափար-բնագիր մ'ունեցած չեն, այնու որ իրարմէ շատ կը խոտորին ընթերցուածներու մէջ: Մխիթար Գոշի ընծայուած Դատաստանագրքի հեղինակը (M), որ 4 ընդարձակ հատուած (Կանոն Դ—Է) ամբողջութեամբ գետեղած է իր աշխատութեան մէջ, նկատի ունի Աի մերձաւոր օրինակ մը:

⁸ Հ. Ն. Ակինեան, Թուղթ Մակարայ Բ. Երուսաղէմի հայրապետի առ Վրթանէս Էպիսկոպոսայեա Միւնեաց յողազս կարգաց Եկեղեցւոյ. Վիեննա 1930, էջ 93—107:

⁹ С. Тигранянъ, Древне-армянская книга канонѡвъ. Очерки описанія и изслѣдованія памятника. I. Описательная часть. Петроградъ 1918 (Записки рос. Акад. Наукъ VII, т. XIII, № 3).

Հրատարակութիւնք:

- ա. Հ. Մ. Չամչեան, Պատմութիւն Հայոց, Բ. (1785), 16—18 (քաղուածք):
- բ. Աբէլ արքեպ. Միխիթարեանց, Պատմութիւն Ժողովոց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հանդերձ կանոնադրութեամբք ի պէտս ժառանգաւորաց, Վաղարշապատ 1874, էջ 56—68, նախ լոյս տեսած Արարատ 7 (1874), 7—13 (քաղուածաբար):
- գ. Ներսէս Վ. Մելիք-Թանգեան, Եկեղեցական Իրաւունքը: Ա. Շուշի, 1903, էջ 341—356 (հմտ. եւ էջ 319—340): Անխնամ բնագիր:
- դ. Արսէն Ղլտճեան, Կանոնագիրք Հայոց, Թիֆլիս 1914, էջ 56—82 (Ղուկասեան Մատենադարան, ԺԲ): Շատ անխնամ վերակազմուած բնագիր:
- ե. Canones Synodi Armeniorum. Scriptorum veterum nova collectio e Vaticanis codicibus edita ab Angelo Maio, t. X, 2 (Romae 1838) p. 290—296 Հ. Ա. Անճարակեանի լատիներէն թարգմանութեամբ:
- զ. Կանոնք Ս. Ժողովոց եւ Հարց Եկեղեցւոյ. խմբագրեց Արիստակէս արքեպիսկոպոս Դաւթեան. Թիֆլիս 1904: Լոյս տեսած Ա. մասը միայն. ուր նիւթերու համաձայն դասաւորուած են Կանոնները. հոս ունինք մեր Կանոններէն Գ. (էջ 120—121). Դ.—Է. (էջ 90—92). ԺԲ.—ԺԳ. (էջ 92—93) եւ ԺԹ. (էջ 69):
- է. Հ. Ղ. Ալիշան, Հայապատում, Բ., էջ 159—160 (միայն Նախադրութիւնն եւ Վերջաբանութիւնը):

5. Ա. խումբի ձեռագիրները, որոնց հնագոյն օրինակն է Նոր-Ջուղայի Ամենափրկիչ Վանքին Թ. 131 (գրուած 1190ին) եւ ասկէ յառաջագայած Ա, զետեղած են Ժողովոյս Կանոնները այսպէս.

ԺԹ. Կանոնք Սեւանտեայ Թուխտ գլխ. ԺԴ.

ԺԷ. Կանոնք սրբոյն Սահակայ գլխ. ԾԵ.

ԺԸ. Կանոնք Շահապիվանի Հայոց գլխ. Ի.

Ի. Կանոնք Ներսէսի եւ Ներշապհոյ գլխ. ԼԷ:

Շահապիվանի Կանոնները միահամուռ ցանկին մէջ կը կրեն ՇՀԵ—ՇՂԴ համարները:

Բ. խումբի ձեռագիրներու մէջ (նկատի ունիմ B) կարգն է հետեւեալը.

ԻԹ. Կանոնք Ս. Սահակայ Հայոց Հայրապետի գլխ. ՄԵ.

Լ. Կանոնք միաբան Հայոց գլխ. Ի.

ԼԱ. Թուղթ Սեւանդեայ գլխ. ԺԳ.

ԼԲ. Կանոնք Բ. Անտիոքայ գլխ. Թ:

Միահամուռ ցանկին մէջ ունին ՌՂԴ—ՌՃԺԲ համարները:

Գ. խումբի ձեռագիրը կը հետեւին Բ. խումբին. չունին միահամուռ ցանկի համարները եւ Նախագորութիւնը:

Դ. խումբը (Գ) նոյնպէս կը հետեւի Բ. ի: Միահամուռ ցանկին համարներն են հոս ՌՂԱ—ՌՃԺ:

Խորագիրը: Կանոնագրքին մէջ խորագիրը այլ եւ այլ ձեւերով կը ներկայանայ:

ա. Գլխակարգութեանց սկիզբը.

A Կանոնք Շահապիվանի Հայոց. գլ. Ի.

B Հայոց Կանոնին. գլ. Ի.

B Կանոնք միաբան Հայոց. գլ. Ի (թղ. 2բ).

C Հայոց ժողովոյն Կանոնին. գլ. Ի:

F Վարի լուսանցքի վրայ. Կանոնք Աւագաց Հայոց:

բ. Նախագորութեան սկիզբը.

A—C Եղեալ միաբանութեամբ Աւագաց Հայոց. յեւթներորդ ամի վախճանելոյն սրբոյն Սահակայ կարգեցան Կանոնքս այս:

Տրապիզոնի Գ. Կիւրեղեան եպիսկոպոսի ձեռագիրը ունի հոս. «Կանոնք սրբոյ Յովսէփայ կաթողիկոսի ի ժողովն որ ի Շահապիվան»:

Յովհաննէս Իմաստասէր կաթողիկոսը իր Կանոնաց Հաւաքման մէջ սովոր է նախ դնել ժողովին Կանոնաց խորագիրը, ապա տալ Կանոններու գլխացանկը, յետոյ միւսանգամ խորագիրը եւ սնոր կից ժողովին համառօտ պատմութիւնը, եւ ի վերջոյ Կանոնները: Նկատի առնելով այս ընթացքը, կը սպասուէր, որ հոս ալ նոյնպէս ընթացած ըլլար:

Առաջին խորագիրը թերոյթ մը կ'ընծայէ. այս պատճառաւ ալ Ա. խումբէն ծագած միւս ձեռագիրներու մէջ պէսպէս ձեւեր ստացած է: Նախնականն ըլլալու էր.

Կանոնք Շահապիվանի (ժողովոյն, եղեալ միաբանութեամբ) Աւագաց Հայոց:

(Ծանօթութիւն Յովհ. Օճնեցւոյ) Յեւթներորդ ամի վախճանելոյն սրբոյն Սահակայ կարգեցան կանոնքս այս:

Սկզբնազրի խորագիրն եղած ըլլալու է.

գ. Սահմանք եւ Կանոնք կարգի սրբոյ Եկեղեցւոյ, զոր եղին վարդապետք Հայոց ի լրութիւն Առաքելական <կանոնաց> եւ Նիկիական Կանոնաց <ի> հաստատութիւն:

Կը յաջորդէր Նախադրութիւնը:

6. Նախադրութիւնը: Ինչպէս նկատեցինք վերագոյն, բանասէրներէն ոմանք կասկածելի գտած էին Նախադրութեան հարադատութիւնը, գոնէ ըստ մասնէ: Սուր աչք պէտք չկայ տեսնելու համար հոս երկու ձեռք: Սկզբնազիրը ենթարկուած է նոր խմբագրութեան. նոր յաւելուածներ մուծուած են հոն:

Երկու ձեռք կը տեսնուի երբ կ'ըսուի.

«Յետ փոխելոյ յերկրէս վարդապետաց հարցն — վարդապետութեամբ իւրով». եւ կը շարունակուի. «ի փոխել նոցա յերկրէս լինէր եղծումն... որպէս եւ տեսանէր Սահակ... Գրիգորիոս» եւն:

Երկու ձեռք կը մատնանշեն. «Սահակայ... Մեսրոպայ» = «Սահակայ եւ Մաշտոցի»: «Գրիգորիոս» եւ «Գրիգոր». «լինէր եղծումն եւ քայքայումն կարգաց եւ օրինաց սրբոյ եկեղեցւոյ» = «Քանզի կարգք եկեղեցւոյ թուլացան եւ մարդիկ յանօրէնութիւն դարձան»:

Կան հոն մասեր, որոնք հին են, եւ կան մասեր, որոնք նոր են:

Այլ եւ այլ առիթներու մէջ անդրադարձած եմ այս տողերուն եւ յայտնած եմ այն կարծիքը, թէ նոր մասերը «առ կանուխ Ը. դարուն», ճշգրտոյնս՝ նոյն դարու առաջին քառորդին պէտք է մուծուած ըլլան: Օրինակի համար 444ին չէր կրնար խօսք եղած ըլլալ Ս. Սահակի եւ Ս. Գրիգորի Տեսիլներու մասին¹⁰: Այս շրջանին կարելի չէր Մաշտոցի «Մեսրոպ» անունը տրուած ըլլալ, եւ ոչ ալ Սահակ «քահանայապետ» եւ «Կաթողիկոս» յորջորջումներով յորջորջուած ըլլալ: Ժողովոյս Կանոնաց մէջ «քահանայապետ» կը կոչուին եպիսկոպոսները, այն է կա'մ գլուխ քահանայից կա'մ լրացեալ քահանայութիւն:

Կ'ըսուի. «Եւ մանաւանդ զի ոչ էր ի Ժամանակին յայնմիկ իշխանութիւնն եւ տէրութիւնն ի ձեռն ազգին Մամիկոնէից. զի ղաւղեալ եւ նուաճեալ եւ հնազանդեալ էին համբարձելոյ պարսկային թագաւորութեանն: Զի թէպէտ եւ հեծէին, մոմրային, մոնչէին ի նմանութիւն կորեանց առիւծուց Վարդան Մամիկոնեան եւ եղբարք համազգեալք իւրեանց հանդերձ, այլ կային իբրեւ ի

¹⁰ Հմմտ. Հ. Ն. Ալինեան, Տեսիլ Ս. Սահակայ. մատենագրական-պատմական քննութիւն, Վիեննա 1948, էջ 11—12:

գարագզի արգելեալք եւ ակն ունէին ի վերուստ աւգնականութեան. քանզի չարահնար ազգն Պարսից ի կասկածանս կային եւ յերկիւղի եւ ոչ տային զիշխանութիւնն ի ձեռս նոցա»: Այս տեղիքը անկարելի է հաշտեցնել Ե. դարու առաջին կէսի հանգամանքներու հետ: Ղ. Փարպեցի, որ միակ պատմիչն է, որ կը նկարագրէ այնքան վառ գոյներով 448—485 շրջանի պատմութիւնը, այսպիսի պատկեր չէ գծած, յատկապէս ի մասին Մամիկոնեաններու: Մամիկոնեանք ոչ թէ «ղօղեալ» էին, կամ «կային ի գարագզի արգելեալք», այլ ունէին իրենց առջեւ արձակ սոսկաբէզ: Վարդան Մամիկոնեան տակաւին հայ բանակին սպարապետն էր. իբրեւ այնպիսի նա մասնակցած էր Յազկերտ Բ. ի արշաւանքին ընդդէմ Գուշանաց:

Խմբագիրը հոս չփոթման մէջ է: Նա չփոթած է Կարմիր Վարդանը Քաջ Վարդանի հետ. ճիշդ են իր նկարագրութիւնները Քաջն Վարդանի անձին եւ ժամանակի մասին. նա նկատի ունի 572ի պատերազմի նախօրեակը (հմմտ. Հանդ. Ամս. 1936, էջ 135—136):

Կ եւ Լ օրինակներու մէջ պահուած այն հատուածը, ուր ժողովի մասնակից եպիսկոպոսներու, երէցներու եւ իշխանաց անունները կը յիշուին, որ եւ է հաւատք չի ներշնչեր հարազատ, սկզբնազրին մաս համարելու: Հոս աւագ նախարարներ կը յիշուին.

Վարդան Մամիկոնեան, «քաջն եւ կորովին»,
Արշաւիր Կամսարական,
Մանածիհր Ռշտունի «սպարապետ Հայոց»,
Զիկ Դիմաքսեան

Առաջին երկուքը ծանօթ են Վարդանանց պատերազմէն. Ղազար Փարպեցւոյ քով Վարդան կը ներկայանայ Մամիկոնէից տէր եւ Սպարապետ: Միւս երկուքը անծանօթ են:

Իբրեւ եպիսկոպոս կը նշանակուին, առանց թեմի.

Ղազար
Տաճատ
Արտակ
Գադ
Եփրեմ

450ին ստոյգ է կը յիշուին Տաճատ եպիսկոպոս Տայոց, եւ Գադ եպիսկոպոս Վանանդայ, բայց անծանօթ կը մնան միւս երեք

անունները: Եթէ այս անունները հանուած ըլլային ժողովին արձանագրութենէն, առանց տարակուսի պիտի յիշուէին անուններու կից թեմերն ալ:

Գլխաւոր երէցներէն յառաջ բերուած են անուններս.

Յովսէփ
Յոհան
Մեղիտէ
Երեմիա
Ասպուրակէս
Դանիէլ
տէր Ղեւոնդ
տէր Եղիշէ

Այս 8 անուններէն առաջին երկուքը ծանօթ են իբրեւ «ետեղակալ» եւ «վերակացու» եւ «գլխաւորք», թէեւ աստիճանով երէցներ: Կորին կը յիշէ նաեւ Երեմիան եւ Ղեւոնդը: Միւս չորսը անծանօթ կը մնան: Ղ. Փարպեցի գիտէ Մեղիտէ եպիսկոպոս Մանձկերտոյ, եւ Եղիշէ Ամատունեաց եպիսկոպոս, որոնք ներկայ էին 450ի Արտաշատի ժողովին: Խմբագրին կ'երեւայ որ անծանօթ մնացած է թէ «տէր» տիտղոսը յատկացուած էր այս շրջանին եպիսկոպոսներու: Բայց ինչո՞ւ այս 8 երէցներէն յատկապէս նախապատիւ համարած է «տէր» տիտղոսով Ղեւոնդն եւ Եղիշէ, մինչդեռ առաջին երկուքը աւելի արժանաւոր էին նման տիտղոսի: Կը համարիմ, թէ խմբագիրը Եղիշէի Պատմութեան ազդեցութեան տակ գտնուած է:

Նախադրութենէն դուրս հանելով այս ներմուծեալ տեղիքները կը ստանանք քիչ շատ սկզբնագրին հարազատ բնագիր մը, որուն կրնանք անվարան հետեւիլ:

6. Ժողովին գումարման տարին:

Կանոնագրքի ձեռագիրները (ABCDGH) միաձայն կը նշանակեն գումարման տարին «ի ժամանակս նորարբեր տաւնին. եւ լիւնէր այս ի ԶԺ. ամի թագաւորութեանն Յագկերտի Պարսից արքայի»: Կ ունի «ի ԻԶ. ամի», իսկ Լ «ի Զ. ամի»: Յովհ. Իմաստասէր երկրորդ խորագրի տակ կ'աւելցնէ, թէ «յէ. ամի վախճանելոյն սրբոյն Սահակայ կարգեցան կանոնքս այս»: Հ. Ալիշան կը դնէ «յե», դիտողութեամբս թէ ձեռագիրներէն ոմանք «է» ունին: Որովհետեւ ինձ ծանօթ բոլոր ձեռագիրները «յեւթներորդ» ունին, կը համարիմ թէ Հ. Ալիշան բանասիրական սրբագրութիւն

մը կատարած է հոս ենթադրեալ «յէ.» ընթերցուածը «յե.» կարգալով, ինչ որ աւելի համապատասխան կու գայ Յազկերտի «2» տարւոյն:

Նկատմամբ «ի 2. ամի» ընթերցուածին ունինք վկայ «Սակս Ժողովոց» եւ «Վասն սուրբ Ժողովոց» գրութիւնները (տե՛ս էջ 83): որոնք միաբան «ի 2. ամի Յազկերտի» կը կարդան: Ըստ այսմ Կի «ի Ի2» ընթեռնելով «ի 2» համաձայնութեան կու գայ Լի ընթերցուածին հետ: Արդէն նկատած էին նախորդ շրջանի բանասէրները, թէ ոչ «Ժ2» եւ ոչ ալ «Ի2» ընթերցուածները կարող են ճիշդ ըլլալ, որովհետեւ «Ժ2» կու տայ 454/5 եւ «Ի2» 464/5 տարին, երբ ոչ Յովսէփ կաթողիկոսն կենդանի էր եւ ոչ ալ Նախադրութեան մէջ յիշուած այլ անձնաւորութիւնները: Հ. Յ. Գաթրժեան նախընտրած է «Ժ2» ընթերցուածը կարդալ «Ժ», դուրս ձգելով 2, համաձայնցնելու համար Սահակի «է» տարւոյն հետ, որով ստացած է 447/8 տարին:

Ալիշան, Սարգիսեան, Օրմանեան եւ այլք կ'ընդունին «2» ամն Յազկերտի իբրեւ ելակէտ գտնելու համար Ժողովի գումարման ճշգրիտ տարին: Յազկերտի Ա. տարւոյն վախճանեցաւ Ս. Սահակ (Կորիւն, ԺԸ. 1), այն է 439 սեպտ. 7. վեց ամիս ետքը կնքեց իր մահկանացուն Մաշտոց (17 փետր. 440). նոյն տարւոյն մէջ, հաւանօրէն նաեւ նոյն փետրուար ամսոյն ընտրուեցաւ Յովսէփ իբրեւ գլխաւոր Ժողովոյն. այս հաշուով իմանալու է Յովհ. Իմաստասէրի «յէ. ամի վախճանելոյն սրբոյն Սահակայ». այս ինքն «է.» կարդալով Ալիշանի հետ «ե.» որով ճշգրիւ կը հաւասարակշռուի Յազկերտի 2. տարւոյն:

Ստեփանոս Ասողնիկի Յովսէփ «ամս Բ. սա արար Ժողով ի Շահապիվանի» (տես վերը § 2, դ), սխալ ընթերցուած մը կ'ենթադրէ: Յովսէփ կենդանի էր մինչեւ 453, ուստի իշխանութեան վրայ էր իբր ԺԴ. տարի. թերեւս պատմագիրը 439—451 տարիները նկատի առած է. որով կարելի է «ամս Բ» թեթեւ սրբապրութեամբ կարդալ «ամս ԺԲ»: Յամենայն դէպս իր տեղեկութիւնք չեն կրնար նպաստել Ժողովի գումարման տարւոյն ստուգումի: Ասողնիկի հետեւած է Վարդան. որ «ամս Բ» շրջած է «ղկնի երկու ամաց... ըմբռնեալ». այս ինքն 451ին: Շատ անորոշ են նաեւ Ստ. Օրպելեանի տեղեկութիւնները:

Հ. Մ. Զամչեան (Բ. էջ 15) խոյս տալով «ի Ժ2. ամի Յազկերտի» ընթերցուածէն փարած է Իմաստասիրի «յետ յէ. ամի» մահուան Սահակայ ընթերցուածին եւ այսպէս նշանակած է Ժո-

ղովին գումարման տարին «յամի Տեառն 447, յամսեանն Նաւասարդի»: Իրեն հետեւած է Հ. Ղ. Ալիշան, Այրարատ, էջ 519, համարելով գումարման տարին 446, որով պէտք է անշուշտ իմանալ 446/7 տարին: Յետոյ «Է.» տարին կարգաւորվ «Ե.»», ճշգրտած է 443 տարին (Հայապատում, Բ., էջ 159, ծան.): Աւելի կանխագոյն դրած էր Հ. Բ. Սարգիսեան, Անանիա Թարգմանիչն եւ իր գրական գործոց նմոյշներ, Վենետիկ 1899, էջ ԺԶ, ծան. 1, «փոխանակ ԺԶի՝ 2 կարգաւորու է, որով կ'ունենանք ճիշդ 445 թուականը»: Մաղաքիա արքեպ. Օրմանեան թէպէտ կ'ընդունի «Ի 2. ամի» հարադատագոյն, բայց ամփոփոխ կը պահէ «Է. ամի» յետ մահուան Սահակայ, եւ կ'իմանայ 444/5 տարին (Ազգապատում, Ա., 329—330): Հ. Յ. Գաթրճեան կը գրէ. «Իմաստասէր... կ'ըսէ թէ Սահակայ մահուանը է. տարւոյն եղաւ Ժողովր. իսկ Յառաջաբանին մէջ կ'ըսուի Յազկերտի ԺԶ. տարւոյն: Այս թուականներն իրարու համաձայն չեն: Որովհետեւ ապահով ենք, որ Սահակ 440ին մեռաւ. ուստի $440 + 7 = 447$. բայց այս թուին հետ ճշդիւ կը համաձայնի եթէ ԶԺ. ի գ սխալմամբ աւելցուած համարինք. իսկ Ժ կը համապատասխանէ Յազկերտի Ժ. տարւոյն»:

Յազկերտի Բ. ի գահակալութեան Ա. տարին: Լուծելու համար ամէն դժուարութիւն, հարկաւոր է ճշդել, թէ երբ դահ բարձրացաւ Յազկերտ Բ.: Theodor Nöldeke¹¹, կը գրէ. «Կան ապացոյցներ, թէ Յազկերտ կառավարութեան ղեկն ձեռք առած ըլլայ արդէն 438/9ին եւ իր դահակալութեան առաջին տարին 438 աւգոստոս 4էն հաշուած ըլլայ»: Այսպէս ալ անցուցած է Ա. տարին Սասանեան թագաւորներու յաջորդութեան ցանկին մէջ: Բայց այն ապացոյցները, զորոնք յառաջ կը բերէ հեղինակը ի նպաստ այս տարւոյն, չունին այնքան ոյժ, զայն համոզիչ ընծայելու համար: Աւելի ուղիղ պիտի ըլլայ Յազկերտի դահակալութեան Ա. տարին նկատել 439ի առաջին կէսին, իսկ պաշտօնական Ա. տարին նշանակել 439 աւգոստոս 4: Ասոր ի նպաստ կը վկայեն հետեւեալ տեղիքները:

ա. Կորիւն (ԺԸ. 1) Ս. Սահակի մահը կը նշանակէ «յառաջնում ամի (Բ.) Յազկերտի որդւոյ Վառամայ թագաւորի կացելոյ ի Պարսից աշխարհին... ի կատարել ամսեանն Նաւասարդի», այն է 7 սեպտ. 439:

բ. Սահակի մահէն վեց ամիս ետքը, «յառաջնում ամի Բ. Յազկերտի որդւոյ Վառամայ, վախճանեցաւ Երանելին (Մաշտոց)

¹¹ Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sassaniden, Leipzig 1879, էջ 423:

յերեքտասաներորդում ամսեանն Մեհեկանի» (Կորիւն, ԺԹ. 2, ԻԱ.), այն է 17 փետրուար 440:

Գ. Շահապիվանի Ժողովը գումարուած է Սահակի մահուան Ե. տարւոյն, այն է «ի Ժամանակս նորաբեր տօնին. եւ լինէր այս ի Զ. ամի Թագաւորութեանն Յազկերտի Պարսից արքայի»: Գումարման տարին է 444, յունիս 24, ի տօնին Յովհաննու Մկրտչին, երբ տեղի կ'ունենային ի Բագուան եւ ի Շահապիվան տօնական հանդէսներ եւ ուխտագնացութիւններ: Նոյն տարւոյն Նաւասարդ 1 կ'իյնար աւգոստոս 7ին:

Ղ. Կարխայի վիաները կը նահատակուին Յազկերտի Ը. տարւոյն, Ար ամսոյն 24ին ուրբաթ, 25ին չարաթ եւ էլլուլ ամսոյն 25ին երկուշաբթի օրերուն¹²: Այս տեղ նկատի առնուած է Աղեքսանդրեան տօմարը, գործածական Պարսկաստանի քրիստոնեաներու քով, որ իրեն ելակէտ ունի 29 աւգոստոս իբրեւ առաջին օր Ա. Թշրին ամսոյ (լուսնական ամիս)¹³: Հոս Ար 24 ուրբաթ եւ էլլուլ 25 երկուշաբթի կը համապատասխանեն 447 տարւոյ յունիս 18 եւ աւգոստոս 18 օրերուն: Ուստի Յազկերտի Ը. տարին էր 447 տարւոյ յունիս-օգոստոս 18ին: Այլազգ հաշուած են Գուտմիդ եւ Նէօլդեկէ (անդ, 424), որով ստացած են 446 տարին:

Ե. Ս. Փեթոնի Վկայաբանութեան մէջ¹⁴ սուրբին նահատակութեան օրը կը նշանակուի «յամսեանն Ա. Թշրինի, ի ԻԵ. աւուր նորին ամսոյ, յաւուր ուրբաթու չարչարանաց Տեառն մերոյ, ի Թ. ամի Յազկերտի Թագաւորի»: Ա. Թշրինի ԻԵ. կը համապատասխանէ սեպտեմբեր 22ի, որ սակայն 447ին օրուան պատկերն ունի Երեքշաբթի: Վկայաբանութեանս հայերէն թարգմանութիւնը այս տեղիքը թարգմանած է. «յամսեանն որ յետի Թշրին կոչի, ի ԻԵ.ն, յաւուր չորեքշաբթի¹⁵»: Բ. Թշրինի ԻԵ. ճշդիւ կու տայ 447ին հոկտ. 22, չորեքշաբթի: Կը տեսնուի ասկէ, թէ Յազկերտ Բ. 447 հոկտեմբերին կ'ապրէր իր Թագաւորութեան Թ. տարին:

Գ. Աւարայրի ճակատամարտը տեղի ունեցած է 451, յունիս 2, չարաթ օր (Փարպ. 69): Պատերազմէն վերջը հրաման կը հասնի Յազկերտէն, որ պատերազմին պատասխանատու նախարարներն

¹² Georg Hoffmann, Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer. Leipzig 1880, էջ 50—58:

¹³ Հմմտ. F. K. Ginzel, Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie, Bd. I (Leipzig 1906), էջ 224—226:

¹⁴ Josephus Corloz, Historia S. Mar Pethion martyris syriace et latine: Analecta Bollandiana 7 (1888), 5—44. Գերմաներէն թարգմանութեամբ եւ ծանօթագրութեամբ Hoffmann, անդ, 61—68:

¹⁵ Վարբ եւ Վկայաբանութիւնք սրբոց, Բ. (Վենետիկ 1874), էջ 437:

ի Դուռն ուղարկուին: Այս կը պատահի Յազկերտի ԺԳ. տարւոյն, հաւանօրէն յունիս-յուլիս ամիսներուն (Փարպ. 76): Ուստի 451 յունիս-յուլիսին Յազկերտի ԺԳ. տարին էր:

Է. Ղ. Փարպեցի Ս. Ղեւոնդեանց քահանայից նահատակութեան տարին եւ օրը կը նշանակէ այսպէս. «Ի ԺԶ. ամի թագաւորութեան Յազկերտի, որ օր ԻԵ. էր ամսոյն հրօտից» (էջ 101): Էջմիածնի մայր ձեռագիրն եւ անկէ ծագած տպագիր օրինակները կը կարգան ամսոյն օրը այսպէս «ԻԵ»: Ստ. Մալխասեան հետեւելով լուսանցագրութեան մը, զոր գտած է մայր ձեռագրին մէջ, այս «ԻԵ» սրբագրած է իր հրատարակութեան մէջ «ԻԷ», առանց տօմարական փորձաքարի մերձեցնելու «ԻԵ» ընթերցուածին սխալ եւ «ԻԷ»-ի հարազատ ըլլալը վերստուգելու: Այս կէտի մէջ սխալ ընթերցուած մը կը նկատուի նաեւ Ստ. Ասողնիկի քով. ուր կ'ըսուի. «Կատարեցան (Ս. Ղեւոնդեանք) յամսեանն հրօտից, որ օր ԺԶ. էր ամսոյն, նոյն յուլիսի, յաւուր կիւրակէի» (էջ 79): Ուսկի՞ց ծագած է այս «ԺԶ» ընթերցուածը: Եթէ գիտէ Ասողնիկ, թէ «ի նոյն յուլիսի», այս ինքն թէ՛ հրօտից ԺԶ. եւ թէ Յուլիսի ԺԶ. եւ կիրակի օր պատահած է նահատակութիւնը, չէր կրնար «ԺԶ» գրած ըլլալ: Կը համարիմ թէ հոս ընդօրինակողի անուշադրութեան վերագրելու է սխալագրութիւնը, որ գտնուած է Յազկերտի ԺԶ. տարւոյ ազդեցութեան տակ: Արդ հրօտից ԻԵ 454 տարւոյն կը հաւասարակչուէր յուլեան յուլիս 25ի, ունենալով օրուան պատկեր՝ կիրակի: Ասկէ յառաջ, Յազկերտի նոյն ԺԶ. տարւոյն նահատակուած էին Սամուէլ եւ Աբրահամ «յամսեանն հրօտից որ եօթն էր ամսոյն» (Փարպ. 86—87), այն է 7 յուլիս 454: Այս տեղ ալ Յազկերտի ԺԶ. տարին կ'իյնայ 454 յուլիսին եւ կ'ենթադրէ իբրեւ Ա. տարի 439:

Ամիսն եւ Օրը: Նկատմամբ օրուան կ'ըսուի. «Ի Ժամանակս (ԱԻի Ժամանակ, BCDKի Ժամս Լի Ժամ) նորաբեր (Լ ամանորաբեր) տաւնին»: Չամչեան (Բ. 15) իմացած է «յամսեանն նաւասարդի՝ ի սկզբան տարեմտի. Հայոց յաւուրս տօնի սուրբ Կարապետին»: Այս իմաստին մերձաւոր է Լի ընթերցուածը «ամանորաբեր», որուն առընթեր իբրեւ բացատրութիւն դրած է Հ. Ալիշան, Այրարատ, էջ 519 «Նաւասարդաց»: Բայց այս ընթերցուածի հարազատութիւնը շատ կասկածելի է, թէպէտ նման երեւայ Ագաթանգեղոսի մէկ արտայայտութեան, ուր կ'ըսուի, թէ Գրիգոր Լուսաւորիչ «գլխաւորապէս վկայիցն բերելոց Ժամադրեաց ի տօն մեծ հաչակել, սնտոեաց պաշտաման, ի Ժամանակի դիցն Ամանորայ ամենաբեր նոր պտղոց տօնին, հիւրընկալ դիցն Վա-

նատրի, զոր յառաջագոյն իսկ ի նմին տեղւոյ պաշտէին յուրախութիւն նաւասարդ աւուր. զի ժողովեալ ի յիշատակ մեծի երանելոյն Յովհաննու եւ սրբոյ վկային Աստուծոյ Աթանագինէի՝ յայնմ աւուր խմբեալ ի նմին յաւանին (Բագաւան) տօնեցեն» (Ագ. 435): Միջանկեալ ուրիշ աղբիւրէ հանուած հոս զետեղուած խառնակ նախադասութիւնը պիտի ուզէի այսպէս վերակազմել. «< փոխանակ > պաշտաման հիւրընկալ դիցն սնոտեաց Վանատրի, զոր յառաջագոյն իսկ ի նմին տեղւոյ (ի Բագաւան) պաշտէին յուրախութիւնս նաւասարդ աւուր, ի ժամանակի [դիցն] ամանորայ ամենաբեր նորոց պտղոց տօնին»: Այս «ամանորոյ (կամ ամանորայ) ամենաբեր» բառերը Ագաթանգեղոսի ԱԲ խումբի ձեռագիրները կը կարդան «ամանորաբեր», որ ապա աւելի ամփոփ ձեւի մէջ եղած է նորաբեր (պտղոց) տօն: Բառս անգամ մը գործածուած է Ագաթանգեղոսի քով (Վարդապետութիւն, էջ 348) «նորապարգեւ, նորատուր, նորաբեր շնորհ»: «Նորոց պտղոց» կամ «նորաբեր տօնը» կը տօնախմբուէր ի նաւասարդ աւուր, այն է Ամանորին: Բնականաբար այսպէս կոչուած տօնը կարելի էր սերտիւ կապուած ըլլալ տոմարական նաւասարդ ամսոյն առաջին օրուան հետ, քանի որ շարժական տոմարին մէջ անդադար շարժման մէջ էր: Այն պէտք է կապուած ըլլար ամառնային արեւադարձին հետ: Երբ կ'ըսուի թէ Ս. Գրիգոր ճիշդ նաւասարդ աւուր տօնը «տօն մեծ հռչակեց ի յիշատակ մեծի երանելոյ Յովհաննու... ի նմին (Բագաւան) յաւանին» կ'ականարկէ Ս. Յովհաննու Մննդեան տօնը յունիս 24ին¹⁶: Իրօք ալ կը պատմէ Փաւստոս (Դ. 15) թէ «զնաւասարդաց ժամանակօք... էր բանակ թագաւորին (Արշակայ Բ. 297—338) ի Շահապիվանի ի բուն բանակի տեղիոն Արշակունեացն... եւ յայնմ (ի նաւասարդ) աւուր տօն դիպեցաւ յիշատակի մեծին Յովհաննու, որ ի Գրիգորէ եւ ի Տրդատայ յաւանին Բագաւանին կարգեալ էր»: Բանակը կը մնայ Շահապիվան, ուխտաւորները կը հաւաքուին Բագաւան: Նոյն տարին կը հանդէպի տօնս կիրակի օր եւ կը տօնուի նոյն օրը: Դիմած էին հոն «աշխարհաբնակ մարդիկ» եւ «բազում եպիսկոպոսք» ի գաւառաց գաւառաց: Սովորութիւն էր, որ ուր կը գտնուէր բանակը (Շահապիվան) հոն ներկայ ըլլար գլխաւոր եպիսկոպոսը (Մեծն Ներսէս): 440 փետրուարին Հայոց բանակը կը գտնուէր Վաղարշապատ, ուր էր արքունի բանակին ձմերոցը: Մաշտոց վարդապետ, որ Սահակի մահէն ետքը տեղապահի պաշտօնն ունէր, նոյն բանակին մէջ էր (Կորիւն, ԺԹ. 2):

¹⁶ Ամանորի եւ Յովհաննու Մկրտչի տօնին մասին տես Հանդ. Ամս. 1947, էջ 171—179:

Այսպէս նաեւ 444ին: Ուխտաւորք «գային ժողովէին ի հրամանէ միաբանութեանն յեղեալ կէտն ի Շահապիվան, ի բանակեաղն թագաւորացն Հայոց»: Ուխտաւորք առանց տարակուսի նախ կատարեցին իրենց ուխտն ի Բագաւան. իսկ Յովսէփ երէց տեղապահն կատարեց «Նորաբեր (պտղոց) տօնը Շահապիվան բանակին մէջ:

7. Ժողովին մասնակից եպիսկոպոսաց թիւը կ'ըսուի թէ եղած ըլլայ քառասուն: Այս թիւը նաեւ «Սակս ժողովոց» գրութիւնը կը յիշէ: Եթէ չենք կրնար կասկածի ենթարկել այս թիւը, բայց կրնանք ըսել, թէ ան չափազանց է ժամանակի Հայոց եկեղեցւոյ համար: Արտաշատի 450 ժողովին մասնակցած էին 17 եպիսկոպոս: Նախադրութեան վերջը դրուած դիտողութիւնը, թէ Կանոններս սահմանուեցան այնքան, որքան պիտոյ էր «տանս Թորգոմայ եւ կողմանց արեւելեացս», կը թելադրէ ենթադրել, թէ ժողովին մասնակցած ըլլան նաեւ Աղուաններն (նաեւ Վրացի՞ք) . այս պարագային կարելի էր հնարաւոր տեսնել 40 եպիսկոպոսներու ներկայութիւնը. այլազգ հարկ է սխալ ընթերցուած մը ենթադրել. «Ի» կարդացուած է «Խ»¹⁷: Ամէն պարագային ցաւ է, որ դուրս ձգուած է մեր օրինակներէն ժողովին մասնակից եպիսկոպոսներու ստորագրութիւնը, որ պէտք է եղած ըլլար սկզբնադրին վերջը: Հայոց եպիսկոպոսներու ցանկը հաւանօրէն հաւան մասով նոյն էր Արտաշատի ժողովոյն (450) եպիսկոպոսաց ցանկին հետ (Ղ. Փարպ., էջ 44—45):

Իր կարգին նոյն ըլլալու էր նաեւ աւագ նախարարներու եւ այլ իշխաններու անուանացանկը. 444—450 տարիներու մէջ կարելի չէ ենթադրել թէ մեծ փոփոխութիւն տեղի ունեցած ըլլար: Յամենայն դէպս երեք կարեւոր անձինք կը յիշուին յանուանէ. «Եւ լինէր այս ի... Վասակայ Սիւնւոյ մարզպանութեան Հայոց եւ Վահանայ Ամատունւոյ հաղարապետութեան եւ Վրուայ Խորխոռունւոյ մաղխագութեան»:

Կը վկայէ Ղ. Փարպեցի, թէ 449/50ին «տէրն Սիւնեաց Վասակ Հայոց մարզպանն էր» (45, 134 եւն): Կը շեշտուի «Հայոց մարզպանութիւնը», վասն զի Վասակ յառաջագոյն եղած էր «Վրաց մարզպան». «Ես մինչ Վրաց մարզպանն էի եւ դուռն Աղուանից (Ալանաց) յիմում ձեռինն էր» (անդ, 83): Վրաց մարզպան էր Վասակ արդէն իբր 415ին. երբ Մաշտոց Աղուանից աշխարհէն ի կողմանս Վրաց կ'երթար, հանդիպած էր իրեն (հաւանօրէն ի

¹⁷ Մեկէք-Թադեան, էջ 319 կը կարգայ «Ի». իսկ Հ. Ղ. Ալեքան կը հաւաստէ թէ ինչ ինչ ձեռագիրներ կը կարդան «Ի». Հայրապատում, Բ., էջ 159:

Տփղիս)։ Ճշդիւ չենք կրնար ըսել, թէ ե՞րբ կարգուեցաւ Վասակ Հայոց մարզպան. Շահապիվանի ժողովի Կանոնաց այն Նախադրութիւնը թոյլ կու տայ մեզի հաստատելու, թէ նա 444ին արդէն այդ պաշտօնի մէջ էր։

Վահան Ամատունի հազարապետ էր արդէն 440ին. երբ Մաշտոց մահուան անկողնոյն մէջ կը գտնուէր, ներկաներու թուին մէջ կը յիշուի նաեւ «Վահան յազգէն Ամատունեաց, որ էր հազարապետ Հայոց Մեծաց»։ որ յետոյ մեծ յուզարկաւորութեամբ փոխադրեց Սուրբին մարմինը Օշական եւ կառուց անոր համար խորան մը (440 յունիս)։ Ան 450ին այլ եւս հազարապետ չէր. որ եւ է պատրուակով Վասակ մարզպան հանած էր իրմէ հազարապետութիւնը, այս պատճառաւ ալ Վահան թշնամացած էր մարզպանի դէմ։ Այս պատահած ըլլալու է 444էն ետքը։

Վրիւ մաղխաղ Խոռխոռունի կենդանի էր տակաւին 450ին (Փարպ. 44)¹⁸։

2-է յիշուած Վարդան Մամիկոնեան, «սպարապետն Հայոց» (Փարպ. 45)։ Անուանս բացակայութիւնը հաւանօրէն արդիւնքն էր անձին բացակայութեան։ Կը համարիմ թէ Յազկերտ Երկրորդի 2. տարւոյն Վարդան հայկական բանակի մէկ մասով մասնակցած էր Յազկերտի արշաւանքին ընդդէմ Քուշանաց, Մարվէն 47 փարսախ հեռու դտնուած սահմանաքաղաքը. այս մասին Ղ. Փարպեցի տկնարկութիւն մը պահած է (էջ 79). ուր, կ'ըսէ, Յազկերտ ինքնին «իւրովք աչօք տեսեալ էր ի Մարվիւոտ զնորա քաջասրտութիւնն»¹⁹։

Ժամանակի հայոդ այս տեղիքները վկայութիւններ են ի նպաստ հարազատութեան Նախադրութեան մէկ մասին։ Ստորեւ Բնադրի հրատարակութեան մէջ քառակուսի փակագծի մէջ առած եմ Նախադրութեան այն մասերը, զորոնք անհարազատ, երկրորդ ձեռքէ մուծուած համարած եմ։

¹⁸ Կ'երեւայ թէ Վրիւ մաղխաղ 450ին արդէն բարձր տարիքի մէջ կը գտնուէր. Ղ. Փարպեցի (էջ 45) կը յիշէ զինքը Արտաշատի ժողովին մասնակցողներու թուին մէջ. բայց Տիգրան զացող նախարարներու հետ էր «ի տոհմէն Խոռխոռունեաց Գաղիշոյ» (էջ 47)։ Սա 451ին կը կոչուի «իշխան Խոռխոռունեաց Գաղիշոյ», իսկ իբր 460ին «մաղխաղ» տիտղոսով (անդ, 113)։ Վահանաց կոիւններու ժամանակ կը ձգրակալուի եւ հաւանօրէն կը սպանուի. կը յաջորդէ իրեն Գարշոյլ մաղխաղ (անդ, 122—124)։ Նոյն տոհմէն Խորէն Խոռխոռունի, որ 451ի կոիւններուն կը նահատակուի, պարզապէս սեպուհ էր, ուստի սխալ է անուանացանկին մէջ իր անունն կից «մաղխաղ» տիտղոսը։ Անունս Գաղիշոյ Հիւրշման (Armenische Grammatik, 292) կը ստուգաբանէ առ. գաղղա «բախտ» եւ իշոյ «Յիսուս» բարդութենէ։ Ինձ կը թուի թէ հոս Գաղիշոյ սխալադրութիւն է Դաղիշոյ, «Յիսուսաւոր» անունն (հմտ. Dadišo կաթողիկոս Տիգրանի, Braun, անդ, էջ 44, 196). հմտ. Դղակ = Դղակ (Փաւստ. Ե. 4, 6) գրաւոմոսիոն = զրաւոմոսիոն եւն։

¹⁹ Հմտ. Հ. Ն. Ակիսեան, Եղիշէ Վարդապետ, Ա., էջ 287։

8. Նախադրութեանս մէջ կը նշմարուին բանաքաղութիւններ Ազաթանդեղոսի Պատմութենէն, գրուած 492ին.

«Հնազանդեալ էին համբարձելոյ պարսկային քաղաւորութեանն». *Կ'ենթադրէ Ազաթ. 17.* «զի հնազանդեցան եւ ի ծառայութիւն մտին համբարձելոյ քաղաւորութեան Ստահրացւոյն» (*Հմմտ. Հանդ. Ամս. 1938, էջ 135, ծան. 2*):

Հոգելից հոգեկիր ճշմարտասէր վարդապետին Մեսրոպայ. Ազաթ. «Հոգելից... Հոգեկիր մարգարէ»:

«Յաշխարհիս Հայոց ի մէջ տանս Թորգոմայ. Ազաթ. 12. գԹորգոմայ ազգիս, զՀայաստան աշխարհիս». եւ էջ 415. «ի մէջ հայաստան աշխարհի տանն Թորգոմայ»:

«Ժողովէին... եւ համօրէն ուխտ սրբոյ եկեղեցւոյ, իշխանք ամենայն՝ գաւառատեարք, գաւառակալք, պետք, բռնաւորք, զօրագլուխք, հազարաւորք, կուսակալք, ազատք կողմանց կողմանց...»: Ազաթ. ունի. «Եւ կուտեցան առ հասարակ զօրք ամենայն եւ մեծամեծք եւ կուսակալք, գաւառակալք, պատուաւորք, պատուականք, պետք եւ իշխանք, նախարարք եւ ազատք, դատաւորք եւ զօրագլուխք. եւ հասեալ կային առաջի թագաւորին» (412). «Այս իշխանք են ընտիրք, կուսակալք, կողմնակալք, հազարաւորք, բիւրաւորք ի մէջ Հայաստան աշխարհի» (415): Համեմատէ նաեւ Փաւստոս. «Իսկ աշխարհ ամենայն... ի գաւառաց գաւառաց, կողմանց կողմանց, տեղեաց տեղեաց մեծամեծք, աշխարհակալք, գաւառատեարք, նահապետք մեծագեայք եւ ամենայն ուխտ քահանայութեան, ժողովք միաբանական ժողովրդոցն» (Դ. 11): «Ընդառաջ երթային նմա... նախարարք ամենայն եւ ամենայն գաւառակալք» (Դ. 12): Նկատի առնելու է նաեւ Դանիէլ Գ. 2—3. «Եւ արձակեաց ժողովել զգօրս եւ զգօրագլուխս, զկուսակալս, զպետս եւ զբռնաւորս եւ զգործակալս եւ զամենայն իշխանս աշխարհաց զալ ի նաւակատիս պատկերին... եւ ժողովեցան կուսակալք, զօրավարք եւ զօրագլուխք, պետք եւ բռնաւորք, մեծամեծք, գործակալք եւ ամենայն իշխանք աշխարհաց»: Թէ աչքի առաջ ունեցած է խմբագիրը Դանիէլ Գ. 2—3 կը տեսնուի «բռնաւորք» պատուանունին գործածութենէն, որ է ըստ Եբրայեցւոյն *salit*՝ եւ ըստ Եթիովեանից *שליט*, «մեղիքներ»: Ի մասին «հազարաւորք» եւ «բիւրաւորք» յորջորջումներու Ազաթանդեղոսի քով, Հմմտ. Վկայք Արեւելից, էջ 70. «նոքա էին սպարապետք եւ զօրագլուխք, հազարաւորք եւ բիւրաւորք, պատերազմողք, պատենադէնք, սաղաւարտեալք»:

«Պոռնկաց, գողոց, անձնակամաց» (իսկ Կան. ԺԵ. անձնակամութիւն) : Ագաթ. 316. «անձնակամ մարդիկ» . եւ էջ 374 «ազատեսլիք ի ծառայութեանց անձնակամութեան (այլ ձեռագիրք՝ անձնակամ) գործոցն» : Այլուր, էջ 400 Ագաթ. ունի «անձնակամ կամ կամօք» . իսկ Բարսղի ԺԵ. կանոնին մէջ՝ «անձնակամակ յօժարութիւն» (A, 82բ) :

Նորարանութիւններ են հոս հետեւեալ բառերը, որոնք անծանօթ են ոսկեդարեան մատենագրութեան նմանիմաստ առումներով. ախորժֆ, անարգելութիւն, լուսաւորել, կնահանէ, խոտոռակ (չարագործ), ճշմարտասէր (վարդապետ), եղծումն, հնչումն, յաճախումն, քայքայումն, յետսընդդէմ (զհացք), չարահնար, պարսկային եւն :

Տեղիքս՝ «թէպէտ եւ հեծէին... Վարդան Մամիկոնեան համազգօք իւրեանց հանդերձ եղբարք», յայտնապէս խանգարուած է. կը կարդամ. «թէպէտ եւ հեծէր... Վ. Մամիկոնեան համհարգօք իւրովի՝ հանդերձ եղբարք» : Բառս «համազգօք», կ'ենթադրէ «համազգ», որ գոյութիւն չունի, իսկ «համազգի» կը պահանջէ «համազգեօք» . այս դէպքին բառին իմաստը պիտի ըլլար «նոյնասեռ» : Եղիշէ կիրարկած է բառս չորս անգամ. կը յիշեմ. «եւ զբազում համհարգս նորին ընդ նմին սատակէր» (58), «եւ զայլն ամենայն նախարարեան համհարգս երկոցունց» (90, նաեւ 27, 74) : Թէ կարդացած է խմբագիրս Եղիշէի Մատեանը, ցոյց կու տան նաեւ հետեւեալ տեղիքները. «Զարահնար ազգն Պարսից» . Եղիշէ 67. «չարահնար խորհուրդք» (Միհրնէրսէհի) . «կային իբրեւ ի գառազի արգելեալք» . հմտ. Եղիշէ, էջ 17, «եւ իբրեւ արգել եւ փակեաց զնոսա յամուր եւ յանել գարագիղն» . նաեւ հետեւեալ տեղիքները. Ոսկ. Մատթ. «ի գառազիղ արգելուլ զգազանս... եթէ գազան ի գառազղացն զերծանիցի... զգազանսն արգելուլ ի գառազիւղսն» (Գ. 24) : Զգազանսն... արկանել ի գարագեղ» (անդ, Բ. 563) . «նմանողք լինիցին իբրեւ ի գազանս ի գառազղաց զերծելոց» (անդ, 445) : Բարսղի Վեցօրեայք. «Զոր օրինակ մարդատեաց գազանքն յորժամ ի գառազիւղն արգելուցան, զմնչելն եւ զմնչելն եւեթ կիրթ ունին եւ զգայրուցս ցասման... ընդ ծակս քանոնացն գայռազղին ցուցանիցեն» (198) : Եզեկ. ԺԺ. 9. «Տարան (զկորիւն առիւծուց) գայռազղիւ առ արքայն Բաբելացուց» :

Խմբագիրը աչքի առաջ ունեցած է նախագրութեանս համար Գանգրայի Ժողովին Յառաջաբանն եւ Վերջաբանը նոր խմբա-

զրութեամբ. եւ ներս առած է անկէ կարգ մը ասութիւններ, զորոնք կը դնեմ դէմ առ դէմ. փակագծի մէջ կ'առնեմ այն տեղիքները, որոնք կը պակսին յոյն բնագրին մէջ:

Գանգրա

[Զի եթէ ոչ էաք ի հրամանէ Հոգւոյն սրբոյ ժողովեալք եւ ի բաց կտրեալ զվնասակար զգաղմն եւ քաղեալ զորումն ի ցորենոյն, ելեալ տաքածեալ դայր սէզ մեղացն]:

Եւ ահա անդէն հասանէաք ի միաբանութիւն սահմանադրութեանն յեկեղեցին Գանգրացւոց... որք ժողովեցան եւ եկին ի հրամանէ Հոգւոյն սրբոյ ի ժողովն...:

Եւ եկեալ ի մի վայր [վարդապետք կողմանց կողմանց արեւելից... եպիսկոպոսք ժեմ.] ի մեծ եկեղեցին Գանգրացւոց... զի առաւել եւս կարգեցեն եւ հաստատեցեն [գեղեալ կանոնն Մեծի Ժողովոյն, ինչ ինչ որ պիտոյ էր ի լրութիւն եկեղեցւոյ]:

Եւ եկին ի Գանգրա եւ հաստատեցին զկանոն Նիկիական մեծի ժողովոյն եւ առաքեցին ի շինած եւ ի լրումն եկեղեցւոյ սրբոյ...:

Զայս կանոնս, զոր եղաք... վասն հաստատութեան կարգի օրինաց ոչ աւելի ինչ եւ ոչ օտարոտի ի մէջ բերեալ, այլ զոր սուրբ ժողովն կանոնեցին զնոյն ի լրութիւն բովանդակեցաք:

Եւ... թիւրէին զուղիղ կարգս եկեղեցւոյ...:

Շահապիվան

Եւ ոչ ոք էր որ քաղէր զորումն եւ սրբէր զգաղմն վնասակար. քանզի արմատացեալ էր սէզն եւ տարածէր օր ըստ օրէ:

Գային ժողովէին ի հրամանէ միաբանութեանն յեղեալ կէտն ի Շահապիվան...: Եւ ժողովէին եպիսկոպոսք Ո եւ երիցունք եւ սարկաւազունք բազում եւ նախանձաւոր պաշտօնեայք եւ համօրէն ուխտ սրբոյ եկեղեցւոյ... կողմանց կողմանց...:

Միաբան ասէին... գեղեալ կարգ Ս. Գրիգորի... դուք անդէն հաստատեցէք եւ այլ զլաւն եւս...:

Արդ օրէնք որ Աստուծոյ հաճոյն եւ եկեղեցւոյ նորա ի շինութիւն, դուք զայն կարգեցէք... Առաքելական եւ Նիկիական կանոնքն հաստատուն կացցեն... բայց որ ինչ պիտոյ է ի լրութիւն ի նոյն կանոնս...: Ապա կարգեցին եւ եղին այսպէս:

Սահմանք եւ կանոնք կարգի սրբոյ եկեղեցւոյ զոր եղին վարդապետք Հայոց ի լրութիւն Առաքելական եւ Նիկիական կանոնաց (ի) հաստատութիւն:

Քանզի կարգ եկեղեցւոյ թուական...:

Աչքի կը զարնէ «գաղձն վնասակար», որ առանց տարակուսի փոխառութիւն է Ագաթանգեղոսէ (Վարդապետութիւն Ս. Գրիգորի, էջ 481):

9. Այս նկատողութիւնները կը բերեն զմեզ այն եզրակացութեան, որ նախադրութեան սկզբնական բնագիւրը ընդարձակուած եւ փոփոխութեան ենթարկուած է նախ Կանոնագրքի առաջին խմբագրէն (տե՛ս վարը) իբր 2. դարու վերջերը. ապա Ը. դարու առաջին քառորդին, հաւանօրէն Յովհ. Իմաստասէրէն, նոր յաւելուածներ ընդունած:

Առանց տարակուսի ունէին կանոններս համառօտ Յառաջաբան մը, որ հիմ ծառայած է այս ընդլայնումին: Առաջին եւ վերջին հատուածները կը թուին ինձ, թէ մասերն են այդ Յառաջաբանին, ոչ հարազատապէս պահուած: Կը վերակազմեմ զայն այսպէս.

ՎԵՐԱԿԱԶՄՈՒԱԾ ՅԱՌԱՋԱՐԱՆԸ

«Պարտ եւ պատշաճ է նաւավարին հոգալ զարուեստագործութենէ նաւին եւ զշաւիղս ծովուն նկատել եւ ըստ հոգմոյն աշողութեան գնալ ի վերայ մկանանց ծովուն, նոյնպէս եւ զարավարին զգաւրսն ի հանդիսի անցուցանել զայրնտիր եւ զճիրնտիր, զէն զարամբ եւ ասպարազէն զերիվարաւ եւ ակն ունել ի նախատուն յաղթող գտանել եւ առնուլ պսակ եւ պատիւ ի թագաւորէն: Ապա առաւել արժան եւ իրաւ է վարդապետաց սրբոյ եկեղեցւոյ արինաց արդարութեան <պատկառ կալ> եւ զմանկունս եկեղեցւոյ նորափետուր զարդարել ի Տէր:

Յետ փոխելոյ յերկրէ վարդապետացն հարցն արդարոց՝ Սահակայ... եւ Մաշտոցի... գային ժողովէին ի հրամանէ միաբանելոցն յեղեալ կէտն ի Շահապիվանս, ի բանակետոյն թագաւորացն Հայոց, ի ժամանակի ամանորաբեր տաւնին: Եւ լիներ այս ի 2. ամի թագաւորութեան Յագկերտի Պարսից արքայի եւ Վասակայ Սիւնւոյ մարգաւանութեան Հայոց եւ Վահանայ Ամատունւոյ հազարապետութեան եւ Վրուայ խորխոռանւոյ մաղխագութեան:

Եւ ժողովէին համօրէն ուխտ սրբոյ եկեղեցւոյ եւ իշխանք ամենայն... կողմանց կողմանց, աւագ նախարարք աշխարհիս Հայոց:... <Աւագ նախարարք> միաբան ասէին այսպէս... Արէնք, որ Աստուծոյ համոյ են եւ եկեղեցւոյ նորա ի շինութիւն, դուք զայն կարգեցէ՛ք եւ մեք հնազանդիմք եւ հաստատուն պահեմք. եւ եթէ ոք հաստատուն ոչ պահեսցէ՛ք զկարգ արինացն, ազատ կամ շինական, պատուհաս կրեսցէ՛ք եւ տուգանս տացէ՛ք:

Եւ զայս ասացեալ միաբան քահանայապետիցն, եթէ Առաքելական եւ Նիկիական կանոնք հաստատուն կացցեն եւ մեք հնա-

զանդեալ եմք. բայց որ ինչ պիտոյ է ի լրութիւն ի նոյն կանոնս, մանաւանդ ի մէջ տանս Թորգոմայ եւ կողմանցս արեւելեայց, <որպէս եւ ձեր կամք են. եւ մեք կամօք եւ ախորժեւով յանձն առնումք: ... Եւ եթէ ոք հաստատուն ոչ պահեսցէ զկարգս օրինացն կամ եպիսկոպոս կամ երէց պատուեաս կրեսցէ եւ տուգանս տացէ>:

Ապա կարգեցին եւ եդին այսպէս»:

Բնագրին «Ձեզեալ կարգ սրբոյն Գրիգորի եւ Ներսիսի եւ Սահակայ եւ Մաշտոցի դուք անդրէն հաստատեցէք եւ այլ զլաւն եւս... քանզի կարգ եկեղեցւոյ թուլացան եւ մարդիկ յանաւրէնութիւն դարձան, արդ» իբրեւ երկրորդ ձեռքէ յաւելուած դուրս ձգած եմ: «Ներսիսի» յիշատակութիւնը կ'ենթադրէ խմբագրուած Փաւստոսի Պատմութիւնը. «Գրիգորի» եւ «Սահակի» «եզեալ կարգերն» են հաւանօրէն անոնց անուամբ հրապարակի վրայ չըջած կանոնները: Փակագծի մէջ առնուած մասը մասամբ կ'ենթադրէ ձեռագրին մէջ տողերու տեղափոխութիւն եւ մասամբ խորշում կրկնութենէ: Յամենայն դէպս բնագրին մէջ եպիսկոպոսներու յայտարարութիւնը թերակատար պահուած է: Կարելոր տեսայ կրկնութիւնը «եթէ ոք հաստատուն ոչ պահիցէ...», այն համոզմամբ, որ կարելի չէ մտածել, թէ աւագ նախարարք իրենց յայտարարութեան մէջ ներս առած ըլլան «կամ եպիսկոպոս կամ երէց»։ Եւ սակայն նոյնը կը սպասուէր եպիսկոպոսներու յայտարարութեան մէջ:

Կ եւ Լ ձեռագիրները կանոնաց վերջը վերջաբան մ'ալ ունին, որ կը պակսի միւս խումբերուն: Հարազատութիւնը կասկածելի է: Հետեւեալ տողերը կարող են — իրենց լեզուի եւ բովանդակութեան համար — հին համարուիլ.

«Եւ եդեալ միաբանութեամբ քահանայապետացն... զկարգս գայս եւ զկանոնս. եւ մատուցեալ առաջի մեծամեծ իշխանացն եւ աւագ նախարարացն եւ ընթերցեալ առաջի ամենեցուն՝ հանէին հաւանութեամբ՝ ասելով միաբան... Այո, այո. կարգք եւ օրէնք այդ կացցեն»:

ՇԱՀԱՊԻՎԱՆԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ

10. Խորագիրը «Սահմանք եւ կանոնք կարգի սրբոյ եկեղեցւոյ, զոր եդին վարդապետք Հայոց ի լրութիւն Առաքելական <Սահմանաց> եւ Նիկիական Կանոնաց <ի> հաստատութիւն» կ'ենթադրէ, թէ «Վարդապետք Հայոց» ունէին իրենց տրամագրութեան տակ այդ Առաքելական եւ Նիկիական կանոնները:

«Առաքելական» կանոնք են «Վարդապետութիւնն Առաքելոց», որ թարգմանուած է ասորերէնէ, հաւանօրէն յԵդեսիա իբր 430ին, ի ձեռն Յովհաննու Պաղնացւոյ եւ Եզնիկի: Իսկ Նիկիականք թարգմանութիւն են յունարէնէ, կատարուած Կ. Պոլիս իբր 436ին. Եզնիկ, Ղեւոնդ եւ Կորիւն, երբ կը վերադառնային յիշեալ թուականին կայսերանիստ մայրաքաղաքէն, կը բերէին իրենց հետ «Նիկիական եւ Եփեսոսական» կանոնները (Կորիւն ԺԶ. 4): Եփեսոսի Ժողովը յատուկ իմաստով «կանոններ» չէր սահմանած, ուստի իմանալու է «վարդապետական վճիռներ»: Այդ «Նիկիական կանոնները» կը բովանդակէին.

ա. կանոնք Նիկիայ.

բ. կանոնք Անկիւրիայ.

գ. կանոնք Նէոկեսարիայ,

դ. կանոնք Գանգրայ.

ե. կանոնք Անտիոքայ.

զ. կանոնք Ղաւողիկէայ:

Այս վեց կանոնախումբերը հասած են մեզի հայերէն թարգմանութեամբ նախ իւրաքանչիւր խումբ իր մէջ եւ ապա ի միասին համառօտութեամբ, վերջինս խորագիր կը կրէ. «Կանոնք Երկրորդ Նիկիականք, զոր եդին ՅԺԸ. եպիսկոպոսքն. կրկնաբանելով կարճ ի կարճոյ, գլուխս ՃԺԴ»: Համառօտութիւնս կատարուած է վաղ ժամանակ մը, երբ տակաւին նախնական թարգմանութիւնը կը գտնուէր անաղարտ վիճակի մէջ:

է. Կանոնք Կեսարիայ. այս վերնագրով կանոնախումբ մ'ալ կայ Հայոց Կանոնագրքի մէջ, գետեղուած Անկիւրիայի եւ Նէոկեսարիայի միջեւ, 10 գլխով: Այս գլուխներէն Ա. Գ. եւ Թ. կը համապատասխանեն Անկիւրիոյ Կանոնաց յոյն բնագրի 20, 22 եւ 25 գլուխներուն, որոնք կը գտնուին նաեւ «Բ. Նիկիականք»ի մէջ կից Անկիւրիոյ Կանոնաց Լ—ԼԲ համարներու տակ, ունենալով իբրեւ ԼԳ. Նէոկեսարիոյ Կան. Բ. ուստի չունի Կեսարիոյ 10 գլուխներէն 7ը: J. Lebon²⁰, որ հրատարակած է Կեսարիոյ Կանոններս հայերէն բնագրով եւ լատիներէն նոր թարգմանութեամբ, համաձայն Վիեննայի Թ. 810 Կանոնագրքի, կը ջանայ ապացուցանել, թէ գումարուած է իրօք Դ. դարու առաջին 20ամեակին ի Կեսարիա Ժողով մը եւ անոր են Կանոններս, թէպէտ խմբագրուած ձեւի մէջ հասած: Իր գլխաւոր կողմանն է առ այս Նէոկեսարիոյ Կանոնաց սկիզբը գտնուած տեղիքս. «Այս Կանոնք յետոյ եդան

²⁰ J. Lebon, Sur un concile de Césarée: Le Muséon 51 (1938), 89—132:

քան որ յԱնկիւրիայն կամ ի Կեսարիայն. բայց քան զՆիկիայն յառաջագոյն»։ Այսպէս ունի նաեւ Ասորին։ Ինչպէս ալ մեկնել ուզենք այս տեղիքը, չենք կրնար միայն հայ բնագրի վրայ յեցած հաստատել, թէ «Կեսարիոյ Կանոնք» Կեսարիա գումարուած ժողովի մը որոշումներն են. քանի որ այդ Կանոններէն երեքը Անկիւրիայի կը պատկանին, իսկ եօթը անծանօթ մնացած են «Բ. Նիկիականք»ի համառօտողին, այս ինքն ըստ ամենայն հաւանականութեան անոնք գոյութիւն չունէին Ե. դարու Կանոնաց հայկական Հաւաքածոյքին մէջ։ Ինձ կը թուի թէ հայ խմբագիրը չահագործած է այդ տեղիքը կազմելու համար նոր «Կեսարիոյ Կանոններ», ինչ ինչ առնելով Անկիւրիոյ Կանոններէն, ինչ ինչ յերկուրելով ըստ քմաց ²¹։

Ուշագրութեան արժանի է, որ այս 6 ժողովներու կանոնները նոյնպէս Պարսկաստանի քրիստոնեաներու անծանօթ էին. առաջին անգամ 423/24ին գումարուած Տիգրանի ժողովին մէջ խօսք կ'ըլլայ անոնց մասին եւ Դադիշոյ († 457) կ'առաջարկէ պաշտօնապէս ընդունիլ զանոնք (Braun, անդ, 37—44)։ Առանց տարակուսի այս կանոններու գոյութիւնը ասորական ճամբով ծանօթացաւ Հայոց եւ Ս. Սահակ եւ Ս. Մաշտոց ասկէ դրդուած հրահանգ տուին Կ. Պոլիս Եզնիկի, որ հոգայ անոնց թարգմանութիւնը ուղղակի յոյն բնագրէ։

Հայաստան բերուեցան այդ Կանոնները 436/7ին։ Չենք կրնար ըսել թէ անոնք անմիջապէս գործածութեան դրուեցան։ Յամենայն դէպս կրնայ մտածուիլ, թէ անոնց պաշտօնական ընդունելութիւնը 444ի Շահապիվանի ժողովին մէջ հրատարակուած ըլլայ։ Չայս կը հաստատէ ժողովին մասնակից եպիսկոպոսներու յայտարարութիւնը, թէ «Առաքելական եւ Նիկիական Կանոնք հաստատուն կացցեն եւ մեք հնազանդեալ եմք»։

Այս «Առաքելական Կանոնաց» տակ իմանալու է անշուշտ նաեւ «Կանոնք Առաքելոց ի ձեռն Կղեմայ», որ նոյնպէս Ե. դարու առաջին կէսին թարգմանուած ըլլալու է յոյն բնագրէ։ Ասոնցմէ դուրս կային իրենց ձեռքը Դիոնեսիոս Աղեքսանդրացոյ («Սեւանդեայ») եւ Բարսղի, Տիմոթէոս («Աթանաս») Աղեքսանդրացոյ Կանոնները։

²¹ Կեսարիոյ Կանոնաց Կան. Ժ. խմբագրողէն է. ուշագրաւ են տողերս գողոց եւ աւակաց եւ մարդասպանաց մասին, որոնք «մեծամեծ օճիրս... ածեն... նոքա եւ զարիւն արդար հեղուն, նոքա եւ զսրբութիւնն կործանեն, նոքա եւ զմանկունս եկեղեցւոյ խողխողեն, նոքա եւ զհայհոյութիւն ի բարձունս ձգեն»։ հմմտ. Ագաթ. 7—8. «նոքա եւ զկարօտեալս լցուցանեն... նոքա դարձան անկարօտ... նոքա կարեն շինութիւն շնորհել» են։

Շահապիվանի ժողովին Հայրերը պահելով հանդերձ այս Կանոնները, պատշաճ տեսան Նոր Կանոններ ալ սահմանել տեղական պայմաններու համապատասխանող: Այս յաւելուածական Կանոնները թուով քսան՝ հասած են նոյնպէս մեզի: Անոնց գոյութեան մասին չենք կրնար կասկածիլ, բայց տեղիք կայ կասկածելու անոնց հարադատութեամբ մեզի հասած ըլլալու մասին:

Նախ քան այս հարցի քննութեան միջամուխ ըլլալն, պատշաճ կը համարիմ նկատի առնել Կանոնաց նորաձեւ նկարագրականը:

11. Ինչպէս Նախադրութիւնը, նոյնպէս Կանոններս կրած են երկրորդ ձեռքէ փոփոխութիւններ, նոյն իսկ տեղ տեղ հիմնովին նոր խմբագրուած: Այս գործողութիւնը կատարուած է ոչ միայն Շահապիվանի Կանոնաց վրայ, այլ եւ առ հասարակ Ե. դարու կէսին գոյութիւն ունեցող Կանոնագրքի զանազան մասերու վրայ: Ձեն խնայուած ոչ «Առաքելական» եւ ոչ «Նիկիական Կանոնք»: Նոյնը պէտք է իմանալ որոշ չափով Ս. Հարց անունով պահուած Կանոններու մասին:

Այս յաւելուածները շատ անգամ լոկ Ս. Գրքէ հանուած վկայութիւններ են, ի մէջ բերուած կանոնին ոյժը ամրապնդելու, կան նաեւ մանր խրատածեւ ասացուածքներ նոյն նպատակով ներմուծուած, երբեմն կրկնութեամբ այլեւայլ նոյնիմաստ Կանոններու մէջ: Կան նաեւ այնպիսի մեկնաբանութիւններ Կանոնաց, որոնք նախնական բնագիրը բոլորովին այլափոխած են. ի վերջոյ յերկրուած են նաեւ ամբողջական Կանոններ:

Այս յաւելուածներն եւ փոփոխութիւնները դիւրին է վեր հանել այն Կանոններու մէջ, որոնց ասորի եւ յոյն բնագիրները պահուած են: Այսպէս Հ. Յ. Տաչեան իր հրատարակած «Առաքելոց Վարդապետութեան» մէջ մի առ մի մատնանշած է այս յաւելուածներն եւ փոփոխութիւնները առնելով զանոնք քառակուսի փակագծի մէջ եւ կամ ասորի բնագրին իմաստը ի նորոյ թարգմանելով: Դժբախտաբար այսպէս հոգացուած հրատարակութիւն չեն տեսած միւս Կանոնաց թարգմանութիւնները:

Թէ այս փոփոխութիւններն ընողը հայ ձեռք մըն է, ո՛չ թարգմանիչը, այլ խմբագիրը, կը տեսնուի յատկապէս մի եւ նոյն յաւելուածի յաճախ կրկնութիւններէն: «Խմբագրին գլխաւոր գործունէութիւնն ըստ այսմ յաւելուածներ ընելու վրայ է, որոնք մեծ մասամբ Ս. Գրոց կոչմունք են կա՛մ փոխառութիւնք ուրիշ Կանոններէն... Հին հայ Կանոնագրոց մասերէն, կա՛մ նաեւ հայ հեղինակներէն եւ ի մասնաւորի Սահակայ անուն կրող կանոններէն»

(209) : «Մ. Գրքէն կոչմունք մուծանելը խմբագրողին ամէնէն սիրելի զբաղումն եղած կ'երեւայ. գրեթէ ամէն յարմար եւ անյարմար տեղ կը գտնենք այսպիսի յաւելուածներ : Բայց զժբախտութեամբ շատ անգամ այնպէս անկապ եղանակաւ մուծուած են, որ իմաստին կապակցութիւնը չխանգարելու համար պէտք ենք շատ անգամ այն ներմուծեալ կոչմունքն նախ մէկդի հանել եւ անոր նախընթաց եւ յաջորդ նախադասութիւնքն իրարու կցել» (209—210) : «Խմբագրողին գործունէութեան մէկ մասն ալ է ուրիշ կանոններէն մասեր առնուլ եւ մուծանել : Ոչ միայն ուրիշ ժողովոց վճիռներէն կտորներ կան մուծուած, այլ նաեւ՝ որ անըմբռնելի է՝ նոյն իսկ այս գրութեան միւս կանոններէն առնուած մասեր, զորոնք կրկնուած կը գտնենք այս յաւելուածոց մէջ. եւ այս կրկնութեանց պատճառն ղժուար է գուշակել» (216) :

Այսպէս Հ. Յ. Տաշեան, որ նկատի ունի մասնաւորապէս Առաքելոց Վարդապետութիւնը : Նոյն է խմբագրին ընթացքը վերաբերութեամբ յունական Կանոնաց : Բարեբախտաբար պահուած են մեզի անաղարտ մասեր անոնցմէ «Բ. Նիկիականք» անուանուած Կանոններու մէջ, որոնք «Նիկիական»ներու համառօտութիւնը կը ներկայացնեն : Դէմ առ դէմ կը դնեմ երկու հատուած միայն :

Բ. Նիկիականք, ԻԳ.

Զխօսեալ աղջկունսն եւ յայրոց յափշտակեալս՝ պարտ է առաջին խօսեցելոյն ի բաց տալ, թէպէտ եւ բռնազբօսեցան :

Կանոնք Անկիւրիայ ժԲ.

Եւ որ միանգամ խօսեալ աղջկունք եւ զուգեալ գտանիցին եւ յետ այնորիկ այլք յափշտակեցին, կամ եղեւ զի անդրէն տայցեն որում խօսեալն էր, եւ թէ ի բռնութիւն ապաստան իցէ մի թողցեն :

ԻԿ.

Որք յուխտի անդ իցեն երիցունք եւ սարկաւագունք եւ հեռի իցեն ի մտոյ, կամ եղեւ զի ճաշակեսցեն, ապա եթէ կամեսցին, պահեսցեն ի մտոյ : Ապա եթէ պղծեսցին կամ պիղծ համարեսցին, մինչեւ ցրանջարն՝ որ ընդ մտոյն անկանիցի կամ հպիցի ի միսն, չուտիցեն, եւ ոչ անսայցեն կանոնացս, լուռ լիցին յատիճանէ քահանայութեանն :

ԺԵ.

Ոյք յուխտի անդ իցեն երիցունք կամ սարկաւագունք կամ ոք ի պաշտօնէից եւ հեռի իցեն ի մտոյ եւ միտք իւրեանց յօժարիցին ի ճաշակել, համարձակ կերիցեն եւ մի գաղտարար. ապա եթէ կամք իցեն՝ պահեսցեն. ընդունին կանոնքս գերկոսին. ապա թէ ոք պիղծ համարիցի կամ զբանջար եւ զհաց որ մտտ իցէ, ոչ ընդունին զնա կարգ եկեղեցւոյ :

Այս Կանոնը յառաջ բերած է նաեւ Եզնիկ, հաւանօրէն ուրիշ աղբիւրէ. «Յոր սակս եւ հարքն մեր սուրբ եպիսկոպոսք սահմա-

նեցին Կանոնս. Եթէ ոք հաւատացեալ միս ոչ ուտիցէ, եւ բանջար ընդ մսոյ եփեալ իցէ, եւ ի բանջարոյն ոչ կամիցի ճաշակել, նզովեալ լիցի» (էջ 287): Յոյնն (Կան. ԺԴ) ունի βάλλομαι, «արկանել, հպել»: այս տեղ ըստ իմաստին «եփել», ինչպէս իմացած է նաեւ Եզնիկ. Թարգմանիչը երկու ձեւով Թարգմանած է. «որ ընդ մսոյն անկանիցի» «կամ հպիցի ի միսն» խմբագիրը վերածած է «զհաց որ մսոտ իցէ». այսպէս նաեւ «պղծեսցին կամ պիղծ համարեսցին» կրկին Թարգմանութեամբ է, յոյնին միտքը ճշգրիտ չըմբռնելով: Իսկ ԺԲ. Կանոնին «թէպէտ եւ բռնազբօսեցան» հասկցած է Խմբագիրը բոլորովին այլ իմաստով, այն է «եւ թէ ի բռնութիւն ապաստան իցէ, մի թողցեն»: ապացոյց մը, թէ ոչ դասական եւ ոչ իրաւագիտական լեզուի հմուտ էր ան:

12. Կանոնագիրքը այս խմբագրութեամբ ունէր Վրթանէս Քերթոզ արդէն 606ին: Սա այս տարւոյն «Մովսէս եպիսկոպոսի» անունով առ Յուդաւայ Եկեղեցին գրած չըջաբերականին մէջ կոչում յառաջ կը բերէ «ի սուրբ հարց» Կանոնաց, որոնք կը տեսնուին այժմ Գանգրայի Ժողովոյն Կանոններու մէջ: Կը գրէ.

«Արդ որպէս առաք պատուէր ի սուրբ հարցն... Ահիւ եւ տրտմութեամբ եւ սրբութեամբ տանել ի գլուխ զսուրբ քառասներորդացն պահս եւ ոչ վայրապար յաւուրս պահոցն քարոզել աւետարան եւ մատուցանել պատարագ հրամայեցին²², թէեւ յիշատակ ուրուք դիպեսցի, բայց ի շաբաթու եւ ի կիրակէի²³: Եւ սահմանեցին այսպէս.

Եթէ ոք կատարեալ հասակաւ, առողջ մարմնով, քրիստոնեայ անուն ի վերայ, եւ զքառասներորդ պահսն ի գլուխ ոչ տանիցի, նզովեալ լիցի:

Եւ եթէ յաւագ շաբաթուն ի հինգշաբաթին օր քան զհաղորդել սուրբ խորհրդեան՝ բերան ոք լուծցէ, նզովեալ լիցի եւ ամենայն պահք քառասներորդացն ընդունայն լիցին (Գիրք Թղթոց, էջ 124—125):

Կան. Գանգրայ, Ի²⁴. Եթէ ոք ի [մարդկանէ] կատարեալ հասակաւ, առողջ մարմնով, քրիստոնեայ անուն ի վերայ եւ զքառասներորդ պահսն ի գլուխ ոչ տանիցի, այնպիսին նզովեալ լիցի:

Գանգրայ ԻԱ. Եթէ յաւագ շաբաթուն ի հինգշաբաթին օր քան զհաղորդել սուրբ խորհրդեան՝ բերան ոք լուծցէ, նզովեալ լիցի եւ ամենայն պահք քառասներորդացն ընդունայն լիցի:

²² Կոչում մըն է Առաքելոց վարդապետութենէն: Տաշեան, էջ 301. Հմտ. նաեւ էջ 306

²³ Կ'աղկարկէ Ղաւոդ. ԽԼ. Կաթոնը. «Ձէ մարթ եւ պատշաճ ի քառասներորդան զմարտիրոսացն ծնունդս [եւ տօնս] առնել, պլ զսուրբ մարտիրոսաց յիշատակ կատարել ի շաբաթու եւ կիրակէի»: Հմտ. Վարդ. Առ. 303—304 (խմբագրէն):

²⁴ Այս Կանոնը նշխութեամբ յառաջ կը բերէ նաեւ Խոսրով «Յաղագս քառասներորդացն» ճառին մէջ. Հանդ. Ամս., 1904, էջ 314:

Գանգրայի ԻԳ. Կանոնն է. «Եթէ ոք [յառաջ քան զարձակել զժողովուրդն] կատարեալ հասակաւ եւ առողջ մարմնով յառաջ քան զկատարել տէրունական խորհրդին երթեալ հաց կերիցէ կամ այլ ինչ, այնպիսին նշովեալ եղիցի»: Այս երեք հատուածները Գանգրայի Կանոններու մէջ յաւելուածներ են հայ խմբագրէն, յօրինուած Ղառոզիկէի Խէ. (յն. 50) Կանոնին հետեւողութեամբ: Այդ Կանոնը կը հրամայէ. «Ձէ արժանի ի քառասնորդն յաւազ շաբաթուն հինգշաբաթի օր բերան լուծանել. զի մի ամենայն պահք քառասնորդացն անարգեսցին. այլ արժան է զամենայն քառասնորդսն պահել. եւ լոկ հաշտուջ հացիւ միխիթարել զանձինս»: Համառօտն ունի. «Ոչ է պարտ ի քառասնորդսն զմեծ [ի] հինգշաբաթին լուծանել, այլ չորակեր լինել»: Յոյնն է. «Ձէ պարտ ի հինգշաբաթուջ յետնոյ շաբաթուն ի քառասնորդս զպահսն լուծանել եւ զրովանդակ քառասնորդսն անարգել. այլ զրովանդակ քառասնորդսն չորակեր լինել» (յն. νηστειν ξηροφασιδοντας): «Հաստուջ» (աշտուծ) լոկ բացատրութիւնն է «չորակեր» բառին:

Հ. Տաշեան նկատի առնելով այն կարգ մը յաւելուածները, որոնց մասին ակնարկութիւն ըրինք վերը, կը գրէր. «Եթէ սխալ չենք տեսներ, խմբագրողն իւր շատ մը յաւելուածքն ըրած է, որպէս զի իւր ազգին մէջ տիրող սովորութիւնքն հաստատունն եւ քանի մը զեղծմունք բարձուն, որոնց դէմ արդէն գրուած էին Սահակայ անունը կրող Կանոնք» (էջ 219): Այս տեսակէտէ նայելով Գանգրայի Կանոններու մէջ մուտ գտած վերոյիշեալ տեղիքներն ի մասին Քառասնորդաց խստապահութեան, կը համարիմ, թէ հոս Խմբագրի ժամանակի մասին կռուան մը կրնանք գտնել:

Անշուշտ Քառասնորդաց պահքի շուրջը խնդիրներ չէին յարուցուած երբ հայ ժողովուրդը իր ամփոփ սահմանին մէջ կ'ապրէր խաղաղօրէն իր ընկալեալ սովորութիւններով: Վէճերը պէտք է սկիզբ առած ըլլան այն ժամանակ, երբ հայ ժողովուրդը շօշափման մէջ մտաւ Յոյներու հետ: Այսպիսի առիթ ընծայուեցաւ իրեն 572ին, երբ Հայաստան ապստամբեցաւ Պարսից դէմ եւ յոյն բանակը իրրեւ նիզակակից Հայոց մուտ գործեց Հայաստան: Կռիւները շարունակուեցան մինչեւ 591: Թէպէտ այս թուին խաղաղութիւն կնքուեցաւ Մաւրիկ կայսեր եւ Խոսրով Բ. Թագաւորի միջեւ, բայց դաշինքով Պարսկահայաստանի մէկ մասը բաժին ինկաւ Յունաց, Ազատ գետէն անդին: 602ին այս մասը Հռոմէական Հայաստանի հետ միւսանգամ նուաճուեցաւ Պարսից դրօշին տակ. եւ մնաց այնպէս մինչեւ 630, երբ Հերակղ կայսր 591ի սահմանը դարձեալ ետ ստացաւ եւ մնաց այնպէս մինչեւ 652: Այս տեղ նկատի կրնայ առնուիլ միայն 572—604 շրջանը: Մէկ կողմէ յոյն բանակին ներկայութիւնը Հայաստանի մէջ, միւս կողմէ 591ի դաշամբ Հայաստանի մէկ մասին կցումը Հռոմէական Հայաստանի

յառաջ բերին խնդիրներ ի մասին պահոց խստութեան: Յունաստանի մէջ տարբեր էր Քառասնորդաց պահքի պահպանութիւնը քան Հայաստանի մէջ: Յոյն բանակը գայթակղեցուց Հայերը այս եւ այլ կէտերու մէջ: Երկու քրիստոնեայ աշխարհներ ունէին տարբեր աշխարհահայացքներ, տարբեր սովորութիւններ: Այս տեսակէտէ շատ հետաքրքրական է Տեառն Խոսրովու իր Յաղագս Քառասնորդաց պահոց ճառին մէջ հաղորդած հետեւեալ տեղեկութիւնները.

«Իսկ եթէ յերբեմն ժամանակի. յորժամ Հռոմք տիրեալ ունէին զաշխարհս մեր եւ խառն բնակութիւն էր Քաղկեդոնականացն ընդ մերսն եւ սկսան ոմանք շեղել որկորամոլութեամբ զկնի նոցա խառնակութեանն, այլ եւ վերակացուքն Յունաց բռնաբար գայթակղեցուցին, եւ հարկ եղեւ վարդապետացն որ ի ժամանակին՝ հնարա խնդրել եւ հուն անցից գտանել ի հեղեղէ ամպարչտութեանն, իրրեւ կամուրջ ինչ արկանել զլուծումն չաբաթու, եւ գատանիցեն ի նոցանէ. եւ այսպէս կամայ եւ ակամայ ի հարկէ խրամատեցին զամուր պարիսպ պահոցն եւ քակեցին զցանկն առաքելական եւ հանին զերծուցին զհօտն իւրեանց ի միջոյ գայլոցն ապականչաց. ոչ եթէ աւազակաբար հատին զպահոցն պարիսպ ընդ այլ ելանել, այլ պատուիրեցին վերստին կարկատել եւ շինել զիրամատեալն եւ զքակեալն եւ ընդ ճշմարիտ դուռն մտանել եւ ելանել յամուր քաղաքն ապաստանի պահոցն սրբապահութեան» (Հանդ. Ամս. 1904, էջ 315):

Խոսրով, որ առանց տարակուսի հին աւանդութիւն մը նկատի ունի, 572—602 չրջանը կ'ենթադրէ: Այս միջոցին կը ծաղկէր Վրթանէս Քերդող, որ մասնակցած է Հայոց եւ Յունաց մէջ ծագած վիճարանութեանց եւ կը նկատուէր ժամանակի գիտնականագոյնն եւ հեղինակաւորը. գործած է Մովսէս Կաթողիկոսի օրով Կաթողիկոսարանի մէջ, անոր մահէն ետքը տեղապահ եղած եւ ապա Աբրահամ Կաթողիկոսի քարտուղար կարգուած²⁵: Երբ կ'ուսումնասիրէի Ս. Սահակայ ընծայուած Կանոնները, ուշադիր ըրած էի, որ լեզուական տեսակէտէ մեծ նմանութիւններ կան Վրթանիսի եւ Կանոնաց խմբագրի մէջ, նաեւ ինչ ինչ ասութիւններ, որոնք կ'երեւան Կանոնաց մէջ ներմուծուած յաւելուածներու մէջ, կը տեսնուին Վրթանէս Քերդողի գրչին տակ²⁶: Ասոնք

²⁵ Հմմտ. Ակինեան, Վրթանէս Վ. Քերդող եւ իւր երկասիրութիւնները. Հանդ. Ամս. 1910, էջ 8—11, 37—46:

²⁶ Հանդ. Ամս. 1947, էջ 1—7:

կը յորդորեն զիս նոյնացնելու խմբագիրն եւ Վրթանէս Քերդողը: Նա կատարած ըլլալու է այս խմբագրութիւնը 590—600 չրջանին:

Հ. Յ. Գաթրըճեան նկատի առնելով որ Յովհաննէս Մանդակունի իր Ժ. ճառին մէջ ծանօթ կ'երեւայ այս խմբագրուած Կանոնագրքին (հմտ. «Ոչ եթէ նա ազատ ինչ իցէ ի պատժոց, որ զխիղճ ինչ մեղաց ունիցի եւ ի սպասաւորութիւն սրբոյ սեղանոյն յանդգնիցի, այլ ահեղ հրով եւ աններելի տանջանօք է դատելոց: Զի չեն ինչ, ասէ, այնչափ մեղք չարաչարք, որ կարող են զբոլոր զբարկութիւն Աստուծոյ զարթուցանել քան զայն, որ անարժանութեամբ ոք ի քահանայութիւն մերձենայցէ. զի սպասաւոր անարատին պարտ է անարատ լինել ոգւով եւ մարմնով. զի ի ձեռն անարատին արատաւորֆս ապրեցուֆ» (էջ 84): Նոյնպէս Թ. ճառին մէջ կ'ենթադրէ, թէ Մանդակունի Շահապիվանի ժողովի տուգանօք Կանոնները կ'ակնարկէ, երբ կը գրէ. «Վասն որոյ ոչ որբոյն ողորմին եւ ոչ յայրին խնային. այլ պատժովք մուտս խնդրեն (քահանայք) եւ պատուհասիւֆ ինչս ժողովեն յանուն եկեղեցւոյ. բռնութեամբ վարին եւ իշխանութեամբ հրամայեն» (74): Եւ որովհետեւ Յովհ. Մանդակունի Ե. դարու վերջին քառորդին ապրած է, ուստի Կանոնագրքի խմբագրութիւնն ալ մօտաւորապէս նոյն դարու վերջին քառորդին կատարուած ըլլալու է: Այս ապացոյցը սակայն իր ոյժը կը կորսնցնէ այժմ, երբ երեւան կու գայ որ «Մանդակունւոյ» ճառերը միայն իբր 650ին կրնան գրուած ըլլալ: Տեղս չի ներեր այս կէտի մասին աւելի խորը միջամուխ ըլլալ:

Եթէ խմբագիրը ձեռնամուխ եղած է Առաքելական եւ Նիկիական Կանոնները ըստ կամի խմբագրել, այս համարձակութեամբ առաւել չափով փոփոխութիւններ մուծած ըլլալու է Հայոց Վարդապետներու, «Սահակայ» եւ Շահապիվանի Կանոններու մէջ: Եթէ դիւրին է Առաքելական եւ Նիկիական Կանոններու մէջ եղած փոփոխութիւնները վեր հանել յեցած ասորի եւ յոյն բնագիրներու վրայ, այդպիսի կռուան կը պակսի մեզի նկատմամբ այն փոփոխութիւններու, որոնք կատարուած են հայ վարդապետներու Կանոններու մէջ:

13. Շահապիվանի Կանոնները թէ 444ին յօրինուած են, չկայ լուրջ պատճառ կասկածելու այս մասին: Լեզուն, որով գրուած են այս Կանոնները, կը կրէ իր վրայ ինքնախօս կնիք մը. այն լեզուն Ե. դարու առաջին կէսի գրականութեան յատուկ լեզուն էր: Նաեւ հոն գործածուած աղբիւրները՝ Առաքելական եւ Նիկիական Կանոնք, թարգմանուած էին 444էն ոչ շատ յառաջ:

Թէեւ յօրինուած են այդ Կանոնները 444ին, Մաշտոցի աշակերտներու գումարած ժողովին մէջ, բայց կան նշաններ հաստատելու համար, թէ անոնց վրայ աշխատած է ձախորդ ձեռք մը, ուշ ժամանակ մը: Այդ ձեռքն է այն խմբագրին, որ խմբագրած էր Ե. դարու հայ Կանոնագիրքը:

Շահապիվանի ժողովի Կանոնները ունին ինքնուրոյն նկարագիր մը. այն է, ինչպէս Ստեփանոս Ասողնիկ կը գրէ. «տուգանօք Կանոնք»: Այս նկարագրով կը զանազանուի ան նախորդ եւ յաջորդ ժամանակի Կանոններէն:

Կանոնագրքի մէջ Կանոններու թիւն է քսան: Որովհետեւ մեզի ծանօթ են այդ Կանոնները միայն այն բնագրով, որ պահուած է Կանոնագրքին մէջ, չենք կրնար հաւաստեալ հաստատել թէ անոնք նախնական օրինակին մէջ ալ նո՞յն թուով եղած են, ո՞չ աւելի կամ պակաս: Աչքի առաջ բերելով Կանոններուս նկարագրականը, անոնց «տուգանօք» ըլլալը, աւամայ կը հարցնենք մենք մեզի, թէ արդեօք այս Կանոններու մասեր չէի՞ն կազմեր այն կարգ մը տուգանօք Կանոնները, որոնք կը տեսնուին Կանոնագրքի այլ եւ այլ խումբերու մէջ, յատկապէս Ս. Հարց վերագրուած Կանոններու մէջ: Յամենայն դէպս անոնք եթէ անոնցմէ անջատուած մասեր չեն, գոնէ անոնց ազդեցութեամբ յերկրուած կարող են ըլլալ: Յառաջ կը բերեմ այս տեղ յանուն Եփրեմի հասած Կանոններէն երկրորդը, որ կ'երեւցնէ իր վրայ մեզ ծանօթ խմբագրի ոճը.

Կանոնք տեսան Եփրեմի ի Կուսութեան փառէն.

«Բ. Որք ճաշակեցին ի մոռացութենէ ի մտոյ ի չորեքշաբթու կամ յուրբաթու, որոչեսցին յեկեղեցոյ. Գ. շաբաթս պահելով սրբութեամբ եւ տրաւք տնանկաց եւ պատարագաւք. Ժ. կրկին գան արբցէ եւ ապա հաղորդեսցի. իսկ եթէ ամբարտաւանութեամբ կամ արհամարհելով զառաքելական հրամանն, Գ. ամս ապաշխարեսցեն . Խ. կրկին գան արբցեն եւ .Լ. դրամ տուգանս տացեն յեկեղեցին. եւ յաւուրն յորում պղծեցաւ, զնա սրբութեամբ պահեսցէ մինչեւ ցմահ իւր. եւ ապա հաղորդեսցի աւրինաց: Ապա եթէ ազատ ոք է եւ ոչ առնուլ յանձն զապաշխարութիւն եւ զկարգն, Ծ. դրամ տուգանս տացէ յեկեղեցին եւ .Լ. դրամ յաղթատս. եւ ապա հաղորդեսցի աւրինացն:

Գ. Իսկ եթէ քահանայ դիպեսցի ի նոյն չարիս, մի պաշտեսցէ զքահանայութիւնն. այլ Է. ամ ապաշխարեսցէ. եւ ապա հրամանաւ եպիսկոպոսին պաշտեսցէ զքահանայութիւն» (Ա. 135ա. Դաւթեան, 16):

Այս Կանոնը իր երկու մասերով հանուած է, կ'ըսուի, Եփրեմի «ի Կուսութեան ճառէն»: Այս ճառը այլուստ ծանօթ չէ ինձի:

14. Կանոնները քննութեան պիտի առնեմ այս տեղ յատկապէս վերհանելու այն տեղիքները, որոնք աղբիւր կ'ենթադրեն Առաքելական, Նիկիական եւ Ս. Հարց Կանոնները: Միաժամանակ մատնանիչ պիտի ընեմ Խմբագրողի կողմէ մուծուած փոփոխութիւնները հարեւանցիկ քննութեամբ, վասն զի Բնագրին մէջ ըստ հնարաւորութեան մատնանշուած են քառակուսի փակագծերով այսպիսի տեղիքները: Իրաւագիտական հարցերու մէջ միջամուխ ըլլալ մեր ծրագրէն դուրս է, եթէ բնագրի քննութիւնը չհարկադրէ զմեզ նման հարցեր ի մերձուստ լուսաւորել:

Ա. եւ Բ. Կանոնները կը հային կղերականներու, որոնք ինկած են «ի պղծութիւն»: Կանոնագիրը զանազանած է հոս եպիսկոպոս, երէց, «կնաւոր երէց». նկատի առած է նաեւ քահանայական տան անդամները՝ կին, դուստր եւ որդի: Այս կրկին կանոնները նախնաբար հաւանօրէն մէկ կանոն կը կազմէին ամփոփ ձեւի մէջ: Ան ընդլայնուած եւ հատուածներու բաժնուած է Խմբագրողէն:

Նախնական Բնագիրը, ինչպէս ինձ կը թուի, կ'ընծայէր Նէո-կեսարիոյ ԺԴ եւ ԺԵ Կանոնները, որոնք յոյն բնագրի եւ այժմեան հայ խմբագրութեան մէջ այսպէս կը ներկայանան.

Յոյն.

Նէոկէ սարիա.

Հայր.

Թ. Քահանայ թէ յառաջագոյն մարմնով յանցուցեալ ինչ իցէ եւ խոստովան լինիցի, թէ յառաջ քան զձեռնադրութիւնն մեղաւ, մի մատուցէ պատարագ, բայց յայլ իրս կացցէ ի կարգի վասն փութոյն եւ յօժարութեան թէ ունիցի. զի ասէն բազումք, թէ այլն ամենայն մեղք ձեռնադրութեամբ թողութիւն գտանեն: Ապա եթէ նա խոստովան ոչ լինիցի եւ յայտնապէս յանդիմանել ոք ոչ կարացէ, ի կամս նորա թողցեն առնել (կամ չառնել պատարագ):

Ժ. Նոյնպէս եւ սարկաւազ, եթէ ի նոյն մեղս անկանիցի, ի պաշտօնէի կարգի կացցէ:

ԺԴ. Քահանայ եթէ ի պղծութեան գտանիցի եւ իրքն յայտնեսցին եւ խոստովան լինիցի[ն], քահանայանալ ոչ կարէ, բայց ի կարգին կացցէ. ապա եթէ խոստովան ոչ լինիցի[ն] եւ յայտնապէս յանդիմանել ոչ ոք կարացցէ, ի կամս նորա թողցեն լինել եւ չլինել. [եւ եպիսկոպոսին]:

ԺԵ. Նոյն կանոնք եւ սարկաւազին կացցէ: [Քանզի սուրբ եկեղեցի զանարատս ընդունի. զի ի ձեռն անմեղացն մեղաւորքն զփրկութիւն գտցեն. քանզի օր ըստ օրէ բողոքէ, թէ Զսիրտ սուրբ եւ զհոգի խոնարհ Աստուած ոչ արհամարհէ. եւ եթէ Յմւմ բնակեցայց, եթէ ոչ ի հեզս եւ ի խոնարհս եւ որ դողան ի բանից իմոց:

Համառոտն. Խ. Ոչ է պարտ գերիցունս մեղուցեալս նախ քան դձեռնադրութիւնն՝ մատուցանել պատարագ կամ մկրտել. բայց զայլ պատիւն ունել, թէ երկիրաւորութեամբ կացցեն: Նոյնպէս եւ սարկաւազունք:

Այս հարցին կը հայի նաեւ Նիկիոյ Թ. Կանոնը.

Յոյնը.

Նիկիա

Հայը.

Թ. Եթէ առանց քննութեան մերձեանս ոմանք յերիցութիւն կամ յորժամ քննեցան, ինքեանք խոստովանեղեն զյանցանսն, բայց եւ այնպէս եղեն մարդիկ, որ ընդդէմ դարձան Կանոնի եւ ձեռս յայնպիսեաց վերայ եղին. զայնպիսին ոչ ընդունի Կանոնն. քանզի զանաբառն խնդրէ կաթողիկէ եկեղեցի:

Թ. Վասն այնոցիկ, որ առանց քննելոյ եւ փորձելոյ մերձեցան յերիցութիւն. եւ ապա իրքն յայտնեցան եւ մարդն պիղծ գտաւ. եւ դարձեալ ի նոյն մեղս զանկեալ չաղախէր եւ ընդդէմ կանոնաց գործէր. զայնպիսիսն ոչ ընդունի եկեղեցի. ոչ զնա եւ ոչ զառնելիսն. կամ եղեւ մեծ. եւ սուրբ ժողովոյն՝ այնպիսին լռեսցէ:

Համառոտն՝ «Ժ. Պարտ է ի բաց մերժել զժառանգաւորսն զյանդիմանեալսն եւ զխոստովանեալսն զիրեանց մեղան»:

Այս Կանոնները նկատի ունին քահանայ (կամ սարկաւազ), որուն կեանքը քահանայութենէ յառաջ արատաւոր էր եւ կ'արգիլեն քահանայագործութիւնը: Ասոր հետ առնչութեան մէջ է նոյն Նէոկեսարիայի ԺԳ. (յոյնն Ը.) Կանոնը, որ կը հայի ամուսնաւոր քահանայից.

Յոյնը.

Նէոկեսարիա.

Հայը.

Ը. Եթէ ուրուք, որ աշխարհական էր, կին շնացաւ եւ իրքն յայտ եկին, այրն ի սպասաւորութիւն մերձենալ ոչ իշխէ: Ապա եթէ յետ ձեռնադրութեանն շնացաւ կինն, պարտ է արձակել զնա: Ապա թէ ընդ կնոջն կեցցէ, ի սպասուն, որ նմին աւանդեցաւ, կալ ոչ կար է:

ԺԳ. Վասն որ պատրաստեալ են ի քահանայութիւն եւ կանայս ունիցին. թէ մինչչեւ ի քահանայութիւնն մերձեցեալ իցէ եւ կինն շնացէ, արձակեցի կինն. եւ առն չիշխէ լինել. եւ այրն ի քահանայութիւն մատիցէ. ապա եթէ կամք իցեն նմա կալ ընդ կնոջն, քահանայ ոչ եւս կարէ լինել. զի ոչ ընդունի զնա եկեղեցի եւ Կանոն:

Համառոտը. «ԽԱ. Եթէ կին ուրուք շնացաւ մինչ դեռ աշխարհական իցէ եւ յայտնի գտցի ընդ յանցանօք, զայնպիսեացս զարս ոչ է արժան ի քահանայութիւն մատուցանել. իսկ եթէ յետ ձեռնադրութեանն գտցի ի շնութեան կինն՝ արձակել արժան է. ապա եթէ ունիցի ի կնութեան, ոչ կարէ լինել քահանայ»:

Թէ Կանոնիս հիմնական աղբիւր ծառայած են Նէոկեսարիոյ յիշեալ երկու Կանոնները, չի կրնար տարակուսուիլ. տ. 32—35 յայտնապէս Նիոկ. Ը = ԺԳ. Կանոնը կ'ենթադրէ. հոս գեղեցիկ ասուլիւնս՝ «ընտրոյ տէր նոքա լիցին», դասական բնագիր մը ցոյց կու տայ. հմմտ. Ոսկ. Պաւղ. Ա. 796. «Որ խրատատուն իցէ, նա զիւրն ասէ եւ չբռնադատէ զլսողսն. այլ զնա առնէ ընտրոյ տէր». Եւս. Քրոնիկոն, Բ. 134. «Պատերազմն վասն խնձորոյ գեղոյ, որոց ընտրոյ տէր էր Պարիս անդիորդ»: Ամբողջը խմբագրողէն այնպէս փոփոխուած է, որ դժուար է ճշդիւ վերականգնել նախնականը: Այս նկատմամբ ուշադրութեան արժանի են Բ. Կանոնք Բարսղի, Կանոնք ԾԵ.—ԾԷ. որոնք կ'երեւայ թէ Շահապիւ վանի Կանոնէս քաղուած են. ասոնք են.

«ԾԵ. Թէ ոք յօժարի ի քահանայութիւն եւ կին նորա ի պոռնկութեան գտանի, քահանայանալ անհնար է:

ԾԶ. Կին քահանային եթէ գտանի ի պոռնկութեան, թողցէ ի բաց. ապա եթէ ոչ՝ լուծցի ի քահանայութենէն:

ԾԷ. Ուստի կամ դուստր քահանային թէ գտցին ի պոռնկութեան՝ տուժեացին երեքպատիկ քան զաշխարհականին»:

Գ. Կանոնին առաջին եւ երրորդ հատուածները յեցած են Կեսարիոյ Ա. եւ Բ. (= Անկիւր. Ի. եւ ԺԹ.) Կանոններու վրայ.

Յոյնը.

Անկիւրիա (Կեսարիա)

Հայը.

Ի. Եթէ ուրուք կին շնացաւ կամ (այր) ոք շնացաւ, կ'ամ է զի այնպիսին յետ եւթն ամաց օրինացն արժանի լիցի՝ յորժամ ընդ ամենայն աստիճան անցանիցէ:

Համառօտը՝ Լ. Եթէ ոք շնացաւ կամ շնացէ, է. ամ ապաշխարեսցէ եւ այսպէս աղօթակից լիցի:

Ա. Վասն կանանց, որ ընդ արամբ են եւ շնան, թէ թողցեն ի բաց զպղծումն եւ յապաշխարութիւն եկեսցեն, եւթն ամ առ դրանն ընդ ձեռամբ կացցեն եւ երկուս ամս մտեալ յեկեղեցի՝ ելցէ ընդ ապաշխարողս. քննեալ վարքն՝ տրօք տնանկաց քաւեալ զմեղս իւր՝ հաղորդելոյ օրինացն արժանի լիցի:

Յոյնը.

Անկիւրիա.

Հայը.

ԺԹ. Որք կուսութիւն խոստացան եւ ստեցին խոստմանն՝ զսահմանս երիցականացն կայցին: Զկուսանան եւս որ մերձենան առ ոմանս իբրեւ քորք՝ խափանեցաք (արգելաք):

Ի. Վասն այնոցիկ, ոյք ի չափ հասակի հասեալ իցեն եւ կուսութիւն խոստանայցեն պահել եւ ստիցեն խոստմանն, ի շնութիւն անկան. կոյս այնուհետեւ ոչ եւս կարէ լինել. այլ

Համառօտը՝ ԻԹ. «Որք կուսութիւն խոստացան եւ արհամարհեցին զխոստումն ընդ երկրորդ ամուսնացելոցն ապաշխարեցեն»:

եղիցի նա որպէս այն որ երկու կանայս արարեալ իցէ. զսահման նոցին ընկալցի եւ զապաշխարութիւն նոցա. Բ. ամս ընդ ձեռամբ առ դրանն. եւ մի ամ մտեալ յեկեղեցին ընդ ապաշխարողս ելցէ. զջերմութիւն ապաշխարութեան տեսցեն եւ հաղորդեսցի օրինացն. բայց յօծումն քահանայութեան մի մերձեսցին: Այլ վասն կուսանացն, որ մերձանային առ ոմանս իբրեւ քեռք, զայնպիսիս խափանեցաք, զի մի եւս լիցին:

Կես. Բ. Վասն կուսանաց, որ քան զհարսանիսն յառաջ ընդ ումեք շնացաւ եւ ելոյժ զկուսութիւն իւր, կուսան այնուհետեւ մի կոչեսցի, զի խրամատեսցաւ ցանկն. բայց ապաշխարեսցէ ջերմն սրտիւ ողորմութեամբ եւ զթով տնանկաց սրբեսցէ զինքն. երկուս ամս առ դրանն հաւասարեսցէ աղօթից եւ մի ամ մտեալ յեկեղեցի՝ ելցէ ընդ ապաշխարողս եւ հաղորդեսցի օրինաց. եւ վասն յաղթութեան թշնամւոյն առցէ զօրհնութեան պսակն հարսանեաց ի զլուի իւր: Թէ այր, թէ կին Կանոն այս լիցի»: (Հմմտ. Հարց հետեւողաց, ԺԹ):

Մէկ խմբագրի ձեռքը թէ «Կեսարիոյ» Կանոններու եւ թէ Շահապիվանի Կանոնին մէջ ակնյանդիման կը տեսնուի:

Ինձի կ'երեւայ թէ այս Գ. Կանոնի առաջին մասը ընդլայնուած է խմբագրէն: Նախնականը եղած ըլլալու էր մերձաւորապէս հետեւեալը.

Եթէ ոք կին ունիցի եւ պոռնկեսցի... տուգանս տացեն յեկեղեցի եւ ի կարօտեալս բաշխեսցեն... Եթէ ազատ է .Մ. դրամ տուգանս տացէ եւ Բ. ամս ապաշխարեսցէ. Եթէ շինական է գան յոլով արքցէ .Ճ. դրամ տուգանս տացէ եւ տարի մի ապաշխարեսցէ. ապա խառնեսցի: Եթէ այր եւ եթէ կին Կանոն այդ կացցէ:

Բ. մասը հարազատութեամբ պահուած կ'երեւայ:

Դ. եւ Ե. Կանոնները նախնաբար մէկ ամբողջութիւն կը կազմէին. բաժանումը խմբագրէն է: Կապակցութիւնը կը գտնենք, եթէ Ե. Կանոնին վերջին հատուածը միացնելով Դ. Կանոնին կարդանք. «Որ զորդւոց մայր հանցէ, որոյ արատ ինչ չար ի մարմնի չիցէ...»: Դ. Կանոնին վերջին մասը կրկնութիւն է Ե. Կանոնէն, իսկ Ե. Կանոնին վերջաւորութիւնը խմբագրէն է:

Այս տեղ երկու կարեւոր իրաւագիտական դէպքեր նկատի կ'առնուին.

ա. «Եթէ կին ոք արար եւ ամուլ պատահեաց, եւ այրն հանցէ զնա վասն ամուլութեան»: Եթէ այրը միւսանգամ ամուսնանայ, իրեն ապաշխարութիւն կը նշանակուի «երիս ամս ընդ ունկնդիրսն եւ մի ամ ընդ ձեռամբ»:

բ. «Որ զորդուոց մայր թողցէ... առանց բանի պոռնկութեան եւ կամ արատ ինչ չար ի մարմնի չիցէ: Այս դէպքին «Եթէ կամք իցեն կնոջն այր ի տուն ածել յինքն՝ համարձակ ածցէ»: Այրը պէտք է եօթը տարի ապաշխարէ: Եթէ տարի մը չանցած մէկը «կնաթողին կին լիցի» կը հրամայուի կինը տարի մը ուրկանոց աղալու զրկել: Լռելեայն կ'իմացուի թէ տարի մը անցած կարող է կնաթողն կին առնել, զոնէ ասոր հակառակ վճիռ չէ տրուած:

գ. «Առանց բանի պոռնկութեան», «ոչ վասն պոռնկութեան» ասութիւնք կ'ենթադրեն, թէ կարելի է արձակել կինը «վասն բանի պոռնկութեան»:

դ. Նոյնպէս կնաթողութեան պատճառ կը համարուի «արատ ինչ» որ կը նշմարուի կնոջ վրայ:

Այսպէս Շահապիվանի Դ. եւ Ե. Կանոնները: Իսկ Նիոկեսարիոյ ԺԱ. եւ ԺԲ. անվաւերական Կանոնները, որոնք հայ խմբագրողէն են, կը սահմանեն.

Ե. Կնաթողութիւնը ներելի է «վասն բանի պոռնկութեան կամ վասն այլ չարագործութեան», երբ հրապարակաւ հաստատուած է կնոջ յանցանքը: Այս դէպքին կարող է այրը տարի մը ետքը միւսանգամ ամուսնանալ. իսկ կնոջ կ'արգելուի կրկին ամուսնութիւնը:

գ. Առանց բանի պոռնկութեան եւ այլ չարագործութեան կրկին ամուսնութիւն «ոչ ընդունին Կանոնք»: Պարտաւոր է այրը իր կինը միւսանգամ ընդունիլ. այլազգ նոր ամուսնութիւնը ցկեանս անկանոնական կը համարուի:

Նէոկեսարիա.

«ԺԱ. Իսկ եթէ արձակեսցէ ոք զկին իւր վասն բանի պոռնկութեան կամ վասն այլ չարագործութեան, զոր ոչ միայն այրն, այլ եւ աշխարհն վկայէ զչար գործոց նորա, արձակեսցէ. ընդունի զնա Կանոնս. բայց մի ամ ապաշխարեսցէ, ի ձեռն ողորմութեան սրբեսցի եւ հաղորդեսցի օրինացն: Եթէ կամեսցի կին արասցէ. եւ կինն այլում առն չիշխէ լինել: (Հմտ. Տիմոթէոս [«Աթանաս»] Աղեքսանդրացւոյ Հց. ԿԱ. տե՛ս վարը):

«ԺԲ. Իսկ եթէ ոչ վասն պոռնկութեան եւ ոչ վասն չար գործոց եթող զկին իւր, այլ վասն վատարարութեան, որպէս թէ այլում ակն եղեալ իցէ, զայնպիսիսն ոչ ընդունին Կանոնք, մինչեւ դառնալ նորա յառաջին կինն եւ

ընդ յանցանացն .է. ամ ապաշխարութիւն ընկալցի .Ե. ամ արտաքոյ եւ .Բ. ի ներքս. ապա եթէ ոչ դարձցի առ բուն կինն իւր, զկեանս տան իւրոյ բաժանեացի, զկէսն կնոջ իւրում տացէ եւ տուգանս յեկեղեցի. զի զպսակն օրհնութեան, զոր ընկալեալ էր վասն ամուսնոյ իւրոյ, անարգեաց. եւ ինքն զամենայն աւուրս կենաց իւրոց պոռնիկ կոչեսցի. մի մտցէ յեկեղեցի Աստուծոյ, այլ ի դուռս հաւասարեսցէ աղօթից, ի ձեռն ողորմութեան տրօք տնանկաց եւ վասն ջերմ արտասուաց զյետին թոշակն ընկալցի: Ապա եթէ կինն մեռցի եւ այլ կին չառնիցէ, ջերմ յապաշխարութիւն եկեսցէ .է. ամ ի դուրս կացցէ եւ .Գ. ամս ընդ ձեռամբ, աղօթից հաւասարեսցէ, ի ձեռն ողորմութեան գթով տնանկաց քաւեալ զմեղսն՝ հաղորդեսցի օրինացն»:

Խմբագիրը ստէպ կը յեղյեղէ հոս «առանց բանի պոռնկութեան» եւ «ոչ վասն պոռնկութեան», որով կ'աւանդուի Մատթ. Ե. 32. «Ամենայն որ արձակէ զկին իւր առանց բանի պոռնկութեան». որով կ'ուզէ պաշտպան կանգնիլ այն տեսութեան, թէ կարելի է արձակել զկին ի դէպս անոր պոռնկութեան: Անշուշտ իրեն ծանօթ էր աւետարանչին այդ տեղւոյ իմաստը Յովհ. Ոսկեբերանի Մատթէի Մեկնութենէն (էջ 274—275):

Վերոյիշեալ Կանոններէն կը հետեւցնենք հետեւեալ կէտերը.

1. Արձակել կին մը որ ամուլ է:
2. Կին մը, որ ունի «արատ ինչ չար ի մարմնի»:
3. Կին մը «որդւոց մայր», որ առանց որ եւ է պատճառի կ'արձակուի:
4. Եթէ տարի մը չանցած ուրիշ կին մը կնաթողին կին ըլլայ, այդ կինը կը պատժուի:
5. Եթէ այրը իր կինը արձակէ, ուրիշ կնոջ հետ յառաջորդէ պայմանաւորուած, այրը կը պատժուի:
6. Կինը, որ որդւոց մայր է եւ արձակուած է, կարող է համարձակ ուրիշ մարդու հետ ամուսնանալ:
- 1, 3—5 կէտերու մէջ չէ շսուած, թէ մէկ կամ միւս կողմերը կարող են միւսանգամ ամուսնանալ:
- Այսպէս Շահապիվանի Դ. եւ Ե. Կանոնները: Իսկ Նիոկեսարիոյ անվաւերական ԺԱ. եւ ԺԲ. Կանոնները կը սահմանեն.
7. Կնաթողութիւնը ներելի է, «վասն բանի պոռնկութեան կամ վասն այլ չարագործութեան», երբ հրապարակաւ հաստատուած է կնոջ յանցանքը: Այրը տարի մը ետքը կարող է միւսանգամ ամուսնանալ. իսկ կնոջ կ'արգելուի կրկին ամուսնութիւնը:
8. Կնաթողութիւնը առանց վերոյիշեալ պատճառներու եւ կրկին ամուսնութիւնը «ոչ ընդունին Կանոնք». պարտաւոր է այրն:

Թէպէտ Եկեղեցական օրէնքները կը մերժեն կնաթողութիւնը ամուսնեան դէպքին եւ թողուած կնոջ միւսանգամ ամուսնութիւնը, բայց Կանոնի մէջ նկատի առնելու է պարագայ մը. կ'ըսուի (Կան. Դ.). «Եթէ ոք զկինն թողցէ զորդուոց մայր... դատաստան այս լիցի»: Այս տեղ քաղաքական իրաւունքը կը խօսի, որ կ'որոշէ «զորդիս եւ զտուն եւ զկեանս եւ զհոգն եւ զջուրն եւ զամենայն ինչ բաժանեցեն հասարակաց. զկէսն կնոջն տացեն: Եւ եթէ կամք իցեն կնոջն այր ի տուն ածել յինքն՝ համարձակ ածցէ. զբաժինն կալցին (նոր ամուսնացածները) եւ զարքունի հարկն ողջ արացեն»: Իսկ Եկեղեցական իրաւունքը ապաշխարանքի եւ տուգանքի կ'ենթարկէ կնաթողը: Նոյնպէս նաեւ արձակուած ամուսն կնոջ ի նպաստ կ'որոշէ քաղաքական իրաւունքը «որ ինչ կնոջն կարասի բերեալ է ի տուն, թէ աղախին... առնուլ ի խեցէ եւ գնալ»: մինչեւ անգամ կը հարկադրէ կնաթողը «վասն անարգանացն 1200 կամ 600 դահեկան տուգանք տալ կնոջը: Սօսք չ'ըլլար, թէ կինը ըստ քաղաքական իրաւանց կարող է նոյնպէս նոր ամուսնութիւն կնքել:

Այս ա—գ կէտերու մասին Կանոնագրքի մէջ հետեւեալ վճիռներն ունինք.

ա. Կանոնք Առաքելոց ի ձեռն Կղեմայ. «ՈՅ. Եթէ ոք ժողովրդական զիւր կին հանեալ՝ այլ առցէ եւ կամ զարձակեալն յայլմէ, ի բաց որոշեսցի»:

բ. Կանոնք Հարցն հետեւողաց. «Ե. Զկին որոշել յանձնէ անձնասպանութեան վրէժ է. ոչ մի ինչ պատճառք համարձակեն գնա հանել. ո'չ ամուսնութիւն, ո'չ ծախողութիւն, ոչ վաճառութիւն, բայց բոլորտութիւն եւ պիտակութիւն եւ դիւահարութիւն եւ գոնճութիւն եւ կախարդութիւն կամ հանապազ պոռնկութիւն ըստ տէրունեան օրինին»:

գ. Տիմոթէոսի (Աթանասի) Աղեսանդրացոյ. «ԾԶ. Հարցումն. Թէ ոք զամուսին հանէ եւ այլ կին առնէ եւ նովին կնաւն ապաշխարութիւն խնդրէ, զինչ արժան է առնել: ՊԽ. Մեկնել ի միմեանց, զի չնացողք են. եւ որ զարձակեալն առնէ՝ չնայ: ԾԸ. Հարցումն. Թէ ոք զկին իւր եթող եւ այս կին արդ եւ թողեալ կինն մեռաւ եւ նա զոր արարն նովին կնաւն ապաշխարութիւն խնդրէ, զինչ պարտ է առնել: ՊԽ. Մեկնել պարտ է. ապա թէ ոչ մեկնեսցին, ծանր ապաշխարութիւն ի վերայ եղիցի եւ յեւր անձին իւրոյ գլխին թոշակն ընկալցի»: ԾԹ. Հարցումն. Թէ ոք վասն ամուսնեան եթող զկինն. եւ առնէ կին ծննդական. եւ ապաշխարութիւն խնդրէ նովին կնաւն, զի՞նչ պարտ է առնել: ՊԽ. Շնացող է: Կ. Հարցումն. Թէ ոք ի կնահանայից այլ բարեօք բարի է՝ ողորմածութեամբ, արդար դատաստանօք. եւ ցանկայ սրբութեան հաւասարել նովին կնաւն, զոր արարն, զի՞նչ պարտ է առնել: ՊԽ. Զէ արժան հաւասարել սրբութեան նովին կնաւն, զի չէ ամուսնութիւն, այլ պոռնկութիւն: ԿԱ. Հց. Թէ ոք վասն պոռնկութեան կամ վասն չարազործութեան

Թողու զկինն եւ խնդրէ այլ առնուլ, զինչ արասցուք: Պիտ. Այրն իշխէ այլ կին առնուլ եւ կինն չիշխէ այլ առն լինել» (Ա. 76ա—բ):

դ. Բարսեղ Կեսարացի. Կան. Իէ. «Իսկ որ միանգամ յառնէ իւրմէ Թողեալ է կին ոք, ըստ իմում բանիս այսպէս համարեմ եթէ լաւ է որպէս եւ ասացն իսկ Տէր, Թէ «Որ հանէ զկին իւր առանց բանի պոռնկութեան, նա տայ նմա շնալ. իսկ կինն եթէ պահեսցէ զանձն իւր եւ ոչ եղիցի առն այլում, ոչ կոչի շուն: Ապա ուրեմն յայտ է եթէ եւ այրն ընդ պատուհասիւ է, կինն առանց ստգտանաց, զի պահեսց գրանն Տեառն Յիսուսի եւ ոչ կոչեցաւ շուն, զի ոչ միաւորեցաւ ընդ առն այլում» (Ա. 83բ):

ե. Կանոնք Փիլիպպոսի Բ. Կին Թէ ամուլ դիպեսցի անգիտաբար ամուսնանալով, անմեղք են. մի որոչեսցին ի միմեանց»:

Այս տեղիքները կը մերժեն կնահանութիւնը ամուլութեան պատճառաւ. նոյնպէս առանց կարեւոր պատճառի կնաթողութիւնը: Կը մերժեն նաեւ կնոջ միւսանգամ ամուսնութիւնը:

Ձ. Կանոնը խմբագրէն կ'երեւայ: Հոս «զոր վարձանօք իցէ վարձեալ» կ'ենթադրէ Ելք ԻԲ. 16: Բառս Բոզաբար, չարաբարոյ (հմմտ. Կան. Դ. շնաբարոյ), հանգամակոդ, խեղական, դիւափոխիմ դասական գրականութեան անծանօթ նորաբանութիւններ են:

է. Կանոնը իր ամբողջութեան մէջ հարազատ պահուած է: Նիւթն է առեւանգումով պսակը: Այս մասին հին Կանոնները խօսք չեն ըրած. հետաքրքրական է Բարսղի ԺԵ. (յն. 30) Կանոնը. «Վասն յափշտակողաց կանոն ինչ այնպիսի ի սկզբանէ ի վաղնջուց ոչ ունիմք. այլ ի մերմէ մտաց հաճոյ Թուեցաւ այսպիսի ինչ կարգս յօրինել. որպէս Թէ երեքամեան ժամանակաւ զյափշտակողսն արտաքոյ աղօթից լինել. զօր(ապէ՞ս) [ոչ է] իսկ պարտ է անուանել ոչ գողութիւն եւ ոչ ապականութիւն ինչ, այլ անձնակամակ յօժարութիւն, զի զայն իշխեցին գործել [եւ ոչ հոգացան վասն իւրեանց կենաց. որ արձակեալ է, յայտ է Թէ ապականեալ է եւ շուն կոչի»]: Վերջին յաւելուածը չկայ յոյն բնագրին մէջ (Pitra, 591): Նոյն Բարսղի ընծայուած երկրորդ Կանոնախումբի մէջ ունինք այս մասին երկու կանոն. «ՄԴ. Թէ ոք առեւանկ արասցէ, պսակն անվաւեր եղիցի եւ պսակադիրն լուծցի եւ կինն ում կամիցի՝ առն լիցի: Ապա եթէ յամեցաւ ի գործն, վարդապետն իշխան լիցի ուղղել. եւ եթէ բաժանեսցի, ապա շխարութիւն պոռնկին եղիցի» (Դաւթեան, 83): «ՄԺԶ. Կատաղի աղտեղութիւն զոր առեւանկն ասեն. Թէ քահանայ խորհրդակից լինի կամ պոսակ դնէ, լուծեալ լինի ի կարգէն, Մ. տաճկինակ եւ Ճ.

դրամ տուգանս տացէ յեկեղեցին. եւ զպիղծան մեկնեսցեն ի միմեանց. ձ. դրամ առցեն, զի զօրէնսն պղծեաց. եւ որ ընդ նոսին էին մտեալ, Մ. Մ. դրամ եւ .ձ.ձ. տաճկինակ տուգանս տացեն: Ապա եթէ հաւանեսցին ծնողացն, պսակ առցեն եւ օրէնս. եւ ապա եղիցին այր եւ կին» (Դաւթեան, 85): Երկու Կանոններս ալ Շահապիվանի է. Կանոնին ազդեցութեան տակ կ'երեւան. մանաւանդ որ երկրորդը տուգանօք կանոնի նկարագիրն ունի: Բառն տաճկինակ, պարսկ. *tāziyāna* (հնախ. *tāčikēnākēn*) առաջին անգամ հոս երեւան կու գայ խարազան իմաստով: Մեր հեղինակը հաւանօրէն ծանօթ էր Բարսղի ԺԵ. Կանոնին, ուսկից առնուած են ապաշխարութեան երեք տարիները:

Ը. Կանոնը ի մասին կախարդութեան, ուրացութեան եւ չարագործութեան անհարազատ է, խմբագրուած է Կեսարիոյ Ա. եւ Անկիւրիոյ Ը. եւ Ժ. Կանոններու նմանութեամբ: Ասութիւններ, որոնք կիրարկուած են հոս եւ հոն, յատուկ են խմբագրողին. անծանօթ յոյն բնագիրներուն: Յառաջ կը բերեմ տեղիքներս ի մասին պատուհասին. Կես. Ա. «մտեալ յեկեղեցի ելցէ ընդ ապաշխարողս. քննեալ վարքն...: Անկիւր. «Երիս ամս ընդ ունկնդիրսն լինել. երկուս ամս ընդ ձեռամբ հաւասարել աղօթից ըստ եպիսկոպոսին կամաց. ի ձեռս ողորմութեան եւ գթոյ տնանկաց հաղորդեսցի օրինացն»: Անդ, Ը. «կամ եղեւ .է. ամ ընդ կարգօք լինել. եւ .Բ. ամս հաւասարել աղօթից ընդ ձեռամբ. ապա քննեալ հետքն եւ ցերեպանդն ապաշխարութեամբ, ողորմութեամբ եւ գթով տնանկաց քաւել զինքն. ըստ եպիսկոպոսին կամաց հաղորդեսցի օրինաց»: Անդ, Թ. «... արդ զայսպիսիսն առաջին կանոնքն սպանանել հրամայեն... արդ կամ եղեւ մեծ ժողովոյն զի կեցցեն եւ մի մեռցին, եթէ ի դարձ փրկութեան եկեսցեն, ի կատարեալ խոստովանութիւն... բազում զղջմամբ եւ բազում վաստակօք գլխին քոշակն թէ ընկալցին...» եւն:

Թ. Կանոնը ընդլայնուած է իմբագրէն: Նախնականը կարելի է վերականգնել այսպէս.

«Որք ի հարցուկս երթան, տուգանս տացեն. եթէ ազատ է .Մ. դրամ, եթէ շինական՝ գան արբցէ .ԺԵ. կրկին .ձ. դրամ տուգանս տացէ յեկեղեցի եւ կարօտելոց բաշխեսցեն .Գ. ամս ապաշխարեալ՝ հաղորդեսցի: Ապա եթէ եպիսկոպոս կամ երէց իցէ, եպիսկոպոսն յեպիսկոպոսութենէն եւ երէցն յերիցութենէն լուծցի: .Ռ. դրամ եպիսկոպոսն տուգանս տացէ, .Շ. երէցն:

Ապա թէ ի կարգէ պաշտօնէիցն իցէ կամ որդի երիցուն իցէ, գպատուհաս, գտուգանս եւ գապաշխարութիւն գաշխարհականացն կրեսցէ եւ ի կարգէ պաշտօնէիցն ի բաց կացցէ: Եթէ այր եւ եթէ կին կանոն այդ կացցէ»:

Բնագրին մէջ կ'ըսուի. «ապա թէ ի կարգէ պաշտօնէիցն եւ յուխտէ արեղայիցն»: Դժուար է ընդունիլ թէ «արեղայն» քան երէցն ստորնագոյն նկատուած ըլլայ: Կանոնագրքի մէջ եպիփանի ընծայուած Բ. Կանոնը կը սահմանէ. «Որք ուլունս արկանեն... որոշեսցին յեկեղեցւոյն. Զի թողին զԱստուած եւ գնացին առ ճանճիկն աստուածն Ակկարովի»:

Այս տեղիքը ճշդիւ կը գտնենք մեր Կանոնին մէջ:

Ժ. Կանոնը սերտիւ կապուած է նախորդին հետ. հոս «Որք լուկ դիւթեն եւ ոչ կախարդեն» մնացորդ մը կարելի է նկատել խորագրի: Այս Կանոնը նախնաբար Թ. Կանոնին մասը կը կազմէր հաւանօրէն: Յամենայն դէպս իր նկարագրով հարազատ պահուած է: Վերջաւորութիւնը «եւ այլ մի եւս մեղանչիցէ» յաւելուած կ'երեւայ: Կանոնս կը յիշեցնէ Կորինթի մէկ տեղիքը, ուր կը պատմուի, թէ Մաշտոց Վարդապետ, երբ կը գտնուէր Հոռմէական Հայաստան, դատեց Բորբորիտեան աղանդաւորները, «իբրեւ ոչինչ գտանէր հնարս (զնոսա) յուղղութիւն ածելոյ՝ առեալ ի դործ արկանէր զթշուառացուցիչ գաւազանն ծանրագոյն պատուհասիւք խոշտանգելի բանդս, ի տանջանս, ի գելարանս: Իսկ յորժամ այնու եւս պակասեալք ի փրկութենէն գտանէին խորտակեալքն, ապա խանձեալս, մրեալս եւ գունակ գունակ խայտառակեալս յաշխարհէն մերժէին» (ԺԴ. 6): Կանոնիս արտայայտութիւնը «ոսկր արկեցեն» ինձ անիմանալի է. կ'ենթադրէ պատժաձեւ մը:

ԺԱ. Կանոնը խմբագրէն ընդլայնուած է աւելորդ յաւելուածներով: Կանոնս կ'ենթադրէ Տիմոթէոս («Աթանաս») Աղեքսանդրացւոյ ԼԶ. Կանոնը. «Հարցումն. Եթէ ոք անուանեալ քրիստոնեայ է եւ ի մահուան որդւոյ իւրոյ կամ դստեր կամ զինչ եւ է մերձաւորի կոծ դնէ հեթանոսաբար անյուսութեամբ եւ անառակութեամբ, փողով եւ լկտութեամբ պարուք, զճակատ հարկանել, արիւն հանել, եւ ոչ լսել ձայնի խրատու քահանայից, այլ թշնամանել եւս մերժել յինքեանց զքահանայսն անյուսութեամբ բանիւք, զի՞նչ պարտ է առնել կամ վասն կենդանեացն, որ արարին այնպէս լկտութիւն, կամ մեռելոյն յիշատակի, կամ յես միանգամ եւ երկիցս խրատուն եւ սոցա յանդգնութեանն. եւ մեղ յո-

րո՞ւմ կարգի պարտ է հաստատուն կալ: Պատասխանի. ի բայ կալ ի նոցանէ եւ զնոսա արտաքոյ եկեղեցւոյ առնել մինչեւ ի զլջումն եկեալ եւ ապաշխարել բազում ժամանակս. իսկ զլիշատակ մեռելոյն քահանայքն արասցեն:

ԺԲ. եւ ԺԳ. Կանոնները, որոնք մերձամուսնութեան կը հային, նախնաբար հաւանօրէն մէկ Կանոն կը կաղմէին: Խմբագրողը ընդլայնած է զայն կրկնութիւններով եւ Աստուածաշունչէն հանած այլ եւ այլ վկայութիւններով: Սկզբնագիրը կարելի է վերակազմել այսպէս.

«Եթէ ոք զկին հօր իւրոյ ունիցի, ի սուրբ եկեղեցի նա մի մտցէ. ապաշխարեացէ .Է. ամ ընդ ունկնդիրս .Գ. ամս ընդ ձեռամբ .Ծ. դրամ աղփատաց .Ծ. յեկեղեցի տուգանս տացէ:

Եթէ հայր գորդւոյ կին ունիցի կամ եղբայր գեղբօր, նոյն պատուիս եւ տուգանք կացցեն:

Զջերմ հարազատի եւ գազգականի զկին ոք մի իշխեսցէ ունել ի կնութեան եւ կամ շնալ: Եւ եթէ կնոջն կամօք իցէ խառնակութիւնն՝ պատուիս եւ տուգանս գնոյն կրեսցէ: Զկինն յուրկանոց տացեն .Ժ. տարի աղացէ գողեացն. ապա եթէ ազատ է եւ ի գողիս չերթայ .Յ. դրամ տացէ նոցա:

Զֆոյր կամ գեղորդի կամ գեղբօրորդի կամ գեղբայր կամ գայլ ոք յազգի անդ իւրում մինչեւ ի չորրորդ զարմ կին ոք մի իշխեսցէ առնել: Եկեղեցի գապաշխարութիւն նոցա ոչ ընդունի մինչեւ մեկնեսցին ի միմեանց: Որ ի խորհրդին էին եւ որ զպսակն օրհնեաց տուգանս տացեն եւ յաղփատս բաշխեսցեն. Շ. դրամ եպիսկոպոսն .Մ. երէցն եւ .Մ. որ զպսակն օրհնեաց: Թէ ազատ է, թէ շինական՝ կանոնք այդ կացցեն»:

Հայ աղբիւրներու մէջ առաջին անգամ խօսք եղած է մերձամուսնութեան մասին Դիոնեսիոս Աղեքսանդրացւոյ («Սեւանդեայ») Ապաշխարութեան թուղթին մէջ. հոս Կանոն Գ. կը սահմանէ. «Որ կին առնէ զմայր, զգոռստր... որ առնէ գեղբօր իւրոյ զկին... որ առնէ զհօրեղբօր իւրոյ կին, որ առնէ զքենի կին, որ առնէ զգործանջ կին, որ առնէ զթոռն կին, որ առնէ զհաւոյ կին... եւ որ չնայ ընդ քեռն իւրում անիծեալ լիցի. որոչեցէք զնոսա ի միմեանց եւ անջատեցէք. եւ ապաշխարութիւն նոցա .ԺԵ. ամ առ դրան արտաքոյ եւ .Ե. ընդ ապաշխարողս եւ .Գ. ամս օրէնս մի՛ առցէ»:

Փաւստոս Դ. 4 (էջ 64 Պատկ.) կը գրէ, թէ Ներսէս Մեծ «զառաքելական Կանոնսն ի վերայ ամենեցուն կացուցանէր... եւ զի լինիցին յամուսնութեան օրինաւորք, մի ստել եւ մի դաւ բերել

իւրեանց ամուսնութիւնընկալ կողմանց, եւ փախչել աւելի ի մերձաւոր եւ յազգիւն տոհմակից խառնակութեան ամուսնութենէ, եւ մանաւանդ ի մերձաւորական ի նուոց եւ որ գամ մի այսմ նման լեալ էր ինչ»:

Փաւստոսի այս տեղիքը կ'ենթադրէ Նիոկեսարիոյ Բ. եւ Դիոնեսիոսի Գ. («որ առնէ զեղբոր իւրոյ զկին») կանոնները: Նէոկեսարիոյ Բ. Կանոնն է ըստ յոյն բնագրին եւ հայերէն խմբագրութեան.

Յոյնը.

Նիոկեսարիոյ Բ.

Հայերէնը.

Կին եթէ լինիցի երկուց եղբարց մերժեսցի մինչեւ ի մահ. բայց ի մահուն ժամու վասն մարդասիրութեան՝ եթէ ասիցէ թէ յորժամ ողջանամ, թողում գամուսնութիւնն, ընկալցի ապաշխարութիւն: Ապա եթէ կինն վախճանեցաւ ի նմին ամուսնութեան եւ կամ այրն, զժուարին է մնացելոյն ապաշխարութիւն:

Համառօտն. ԼԴ. Կին եթէ ամուսնացի երկուց եղբարց, մինչեւ ի վախճան որոշեսցի:

խտադոյն, որպէս եւ կամեսցի, ի ջերմութիւն ապաշխարութեան հայեցեալ եւ յողորմութիւն զթոյ տնանկաց եւ մեծամեծ տրօք իշխան լիցի կարճել զժամանակն:

Կին եթէ լինիցի երկուց եղբարց, մերժեսցեն յիրերաց. կինն մինչեւ ի մահ ընդ ունկնդիրսն կացցէ. նոյնպէս եւ այրն. ապա ըստ վարուցն իբրու թէ ողջացեալ իցեն ի մեղաց, ի ձեռն ողորմութեան եւ պահոց ի վախճանի իւրեանց հաղորդելոյ յետին թոշակին արժանի լիցին: Ապա եթէ մինչ ի զուգութեան են՝ մահ տիրեսցէ, զոր ասեն. «Մահ մեղաւորին չար է», զրկեալ եղիցին ի թոշակէն. բայց որ մնայն, այնպիսոյն զժուարադոյն է ապաշխարութիւն: Իշխան լիցի Վարդապետն ապաշխարութիւն դնելոյ

Ներսէս Բ. Աշտարակեցի կաթողիկոսին ընծայուած համառօտ Կանոններէն ԻԲ. եւ ԻԳ. կը հրամայեն.

«ԻԲ. Վասն որ զազգական կին առնէ՝ ցհինգերորդն մի իշխեսցէ. եւ զչորրորդն ապաշխարեսցէ. եւ երրորդը մեկնեսցին եւ ապաշխարեսցեն:

«ԻԳ. Վասն որ զեղբոր կինն կին առցէ, ոչ ընդունի զնա եկեղեցի Աստուծոյ. բայց եթէ մեկնեսցի. եւ ստոյգ ապաշխարեսցէ եւ զմահապարտին ապաշխարութիւն կրեսցեն»:

Այս իմաստով ալ կ'ըսուի Վաչագանի Կանոնաց մէջ. «Թ. Այր զերրորդ ազգի կին մի արասցէ. եւ զեղբոր կին մի արասցէ»:

Առաքելոյ Վարդապետութեան հայ խմբագիրը համարձակութիւնն ունեցած է մուծել այն տեղ ուրոյն Կանոն մը, որ անձուկ կապ ունի Շահապիվանի ԺԳ. Կանոնին հետ. այս պատճառաւ ալ կարելոր է համեմատութեան զնել կրկին Կանոններս.

Շահապիվան.

ԺԲ. Որ զկին հօր որդի ունիցի...
յամենայն ժողովոյս նշովեալ լիցի...

Եթէ հայր զորդւոյ կին ունիցի կամ
եղբայր զեղբօր, նոյն պատուհասս եւ
նշովք լիցին...

ԺԳ. Որ զազգական կին առնէ... զի
մի ոք ընդ աղտախանս մարմնոյ իւրոյ
խառնակեցի ըստ սովորութեան հե-
թանոսաց եւ անաստուած ամբարիշտ
ազգացն. զոր հրաման առեալ մեծ
օրէնսուսոյց մարգարէին Մովսէսի ի
կենարարէն, քէ Պատուիրեա որդւոցն
Իսրայէլի, մարդ ոք մարդ մի մեր-
ձեցի առ ամենայն ընտանութիւն
մարմնոյ իւրոյ, յայտնել զառականս
նոցա: Եւ յանձնս գրէր Մովսէս, քէ
Անիծեալ որ մնչիցէ ընդ մերձաւորի
արեան իւրոյ: Արդ մի ոք... զոյր
կամ գեեաորդի կամ գեղբօրորդի կամ
գեղբայր կամ զայլ ոք յազգի անդ
իւրում մինչեւ ի չորրորդ ծնունդն
կին զոք մի իշխեսցէ առնել... զոր ոչ
հրամայեն օրէնքն քրիստոսականք եւ
սուրբ առաքելոցն եւ աշակերտքն
Քրիստոսի: Արդ եթէ ոք ընդգիծա-
ցեալ օրինացն եւ հաստատեալ Կանո-
նիս եւ ամբարշտեալ ի հեթանոսու-
թիւն եւ ի հրէութիւն կործանեցի...

Բեկական Կանոնաց. Մարդ ոք մարդ առ ամենայն ընտանութիւն մարմնոյ
իւրոյ մի մերձեցի կամ շնութեամբ կամ ամուսնութեամբ, մինչեւ ի չոր-
րորդն զարմն չունի իշխանութիւն առնել:

Վարդապ. Առաքելոց.

ԼԳ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին
հաստատութեամբ, եթէ որպէս ի
սկզբանէ զուգեաց ամուսնութեամբ
զմարդն եւ օգնական արար միմեանց
եւ օրհնեաց զնոսա. նոյնպէս սահմա-
նեալ եւ հաստատեալ հրաման առա-
քելական՝ սրբութեամբ զուգել յա-
մուսնութիւն եւ օրինօք ի ձեռն աջոյ
քահանայութեանն եւ օրհնութեամբ
զուգեցին: Բայց որպէս Մովսէսի
պատուիրեաց Արարիչն Աստուած, քէ
Պատուիրեա որդւոցն Իսրայէլի: Ես
եմ Տէր Աստուած ձեր. պատուիրա-
նաց իմոց զգուշացարուք եւ մի գնայ-
ցէք ըստ կրօնիցն Եզրպտացւոց,
ուստի ելէքն, եւ ըստ գնացից Քանա-
նացւոց մի գործիցէք՝ յոր երթալոցն
էք: Եւ ասէ. Մարդ ոք մարդ առ ա-
մենայն ընտանութիւն մարմնոյ իւրոյ
մի՛ մերձեցի, յայտնել զառականս
մերձաւորի իւրոյ. զառականս դատեր
քո... քեռ քո թէ առ ի հօրէ իցէ կամ
առ ի մօրէ... Կնոջ հօր քո... քորա-
քեռ քո... քեռորդոյ քո մի յայտնե-
ցես, պղծելով ընդ նոսա: Սոյնպէս եւ
յերկրորդումն (Օրինաց) կարգեաց
օրէնսդիրն Մովսէս յանձնս եւ ասէ.
Անիծեալ լիցի որ մնչիցէ ընդ կնոջ
քոր իւրոյ... ընդ քեռ իւրում... եւ
ասացէ ամենայն ժողովուրդն. Եղիցի
եղիցի: Սոյնպէս եւ սահմանեալ առա-

Ասորի բնագիրը չունի այս ԼԳ. Կանոնը (հմմտ. Տաշեան,
էջ 190, 203—204, 222, ծան. 2, 329—332 եւ 374): Թէ մէկ ձեռք
զործած է թէ միոյն եւ թէ միւսին վրայ, դժուար չէ տեսնել:
Դժուարին է միայն ճշդել, թէ Շահապիվանի Կանոնին կառու-
ցուածքը, զոր ներկայացուցինք վերագոյն, ո՞ր չափով մերձաւոր
է նախնականին: Նկատի առնելով, որ Բ. Կանոնը Բարսղի կազ-
մուած են հին Կանոնական աղբիւրներու հիման վրայ, կ'երեւայ
թէ նաեւ ՀԱ. եւ ՄԺԳ. հատուածները կ'ենթադրեն նման աղ-

բիւր, յատկապէս Շահապիվանի ԺԳ. Կանոնը. բայց ազդուած նաեւ Ներսէս Բ.ի Կանոններէն: Ասոնք են.

«ՀԱ. Եթէ ոք առնու կին ի մերձաւոր արեւնէ իւրմէ մինչեւ ցվեցերորդն՝ նզովեալ եղիցի. եւ մեկնեացեն ի միմեանց առաջնորդք ժամանակին: Եւ վասն պսակին անարգելոյ .Ճ. դրամ տուգանս տացէ յեկեղեցին եւ .Գ. ամս ապաշխարեսցէ առ դրանն: Բայց վարդապետն իշխան է զինչ կամեսցի:

«ՄԺԳ. Եթէ ոք յիւր արեւնէ եւ ի մերձաւորէ խնամութիւն առնէ ի չորրորդն եւ ի հինգերորդ դարմն, պսակն անվաւեր լիցի. եւ պսակադիրն լուծցի .Ճ. դրամ տուգանս տացէ. եւ ապաշխարութիւն պոռնկին լիցի. եւ ում կամի առն լիցի» (Դաւթեան, 83, 85):

Այս տեղ, ինչպէս եւ Վարդ. Առաք. ԼԳ. «զարմն» ընթերցուածը կ'ենթադրէ Շահապ. ԺԳ. «ծնունդ». որ աւելի սիրելի է դասականաց:

Հայոց քով մերձամուսնութեան մասին առաջին անգամ խնդիր եղած է 608/9ին Աբրահամ կաթողիկոսի օրով: Խնդրոյս հայող իր մէկ թուղթը, գրուած եպիսկոպոսի մը, պահուած է Մխիթար Գոշի ընծայուած Դատաստանագրքի մէջ (էջ 219—222): Հոս Աբրահամ կաթողիկոս հետեւելով Ղեւտ. ԺԸ. 6—20 համարներուն, կը սահմանէ. «Սկիզբն ի հինգերորդէն յառաջ» (222): Աբրահամ աչքի առաջ ունեցած ըլլալու է Շահապիվանի ԺԳ. եւ Առաքելոց Վարդապ. ԼԳ. կանոնները: Իբր 730ին, երբ խնդիր յուղուեցաւ Աղուանից աշխարհի մէջ երկու թոռներու ամուսնութեան մասին, զարմանալի է, որ նկատի չէ առնուած ոչ Վարդ. Առաք. ԼԳ. եւ ոչ Շահապիվանի այս կանոնը, այլ միայն Անտիոքի (= Դիոն. Աղեքսանդրացոյ), Աթանասի (= Տիմոթէոսի) եւ Բարսղի Կանոնները (Մովսէս Դասխուրանցի, Գ. 13):

Իսկ Սիրոն Կաթողիկոսի Կանոնաց ԺԶ. կը սահմանէ. «Առաջին սուրբ հարք յիւրեանց ժամանակս արգելին զազատս եւ զանազատս յարեան մերձաւորութենէ. այժմ առ մեւք լուծեալ տեսանեմք, մանաւանդ ազատաց, զԿանոնն սուրբ հարց, զի անխտիր խառնին ընդ մերձաւորսն իւրեանց անկարգ ամուսնութեամբ: Արդ յայսմհետէ մինչեւ ցչորրորդ դարմն մի իշխեսցեն ամուսնութեամբ զուգիլ. ապա թէ ոչ նզովեսցին ի մէնջ եւ ինքեանք պատասխանի տացեն Աստուծոյ ի մեծութեան նորա դատաստանին»:

Շահապիվանի Կանոններու այս ԺԳ. հատուածի ապաշխարութեան բաժինը նման կը հնչէ Կիւրեղ Աղեքսանդրացոյ ընծայուած Գ. Կանոնին. համեմատութիւնն է.

Շահապիվան ԺԳ.

Բայց որ խոտորեցանն յաւրինաց
որբոց եւ ի կարգէ Եկեղեցւոյ, եթէ
զարձցին ի պիղծ ամուսնութենէն եւ
մեկնեացին ի միմեանց՝ ի ձեռն մե-
ծամեծ տրոց, մինչեւ զկէս կեանց եւ
ընչից իւրեանց՝ հոգւոց իւրեանց բա-
ժին տացեն ի կարաւտեալս եւ ի
վշտանգեալս եւ ի սուրբ Եկեղեցի.
զաւուրս կեանց իւրեանց ապաշխա-
րեալ՝ ի վախճանին քէ լիցին հաղոր-
դելոյ արժանի:

Կիւրեղ Աղեփս. Գ.

Որք ամուսնացեալ են ընդ հեթա-
նոսաց եւ տացէ նոցա Աստուած Ժա-
մանակ ապաշխարութեան, զամենայն
ժամանակսն ապաշխարեցեն արտա-
սուօք եւ ողորմութեամբ, որպէս զի
զամենայն ինչս իւրեանց տացեն աղ-
քատաց. ի տարւոյն մի անգամ հա-
ղորդեցին օրինաց: Ապա եթէ ոչ գոյ
տեղի եւ ոչ գերծանի ի կապանաց ա-
նօրէնութեանն՝ գնեցեն ծառայս եւ
ազատեցեն քանի եւ կարացեն. եւ
ապա յետին քոչակին արժանի լիցին»
(A. 136ա. Դաւթեան, 87):

Կանոնիս վերջը կը կարդանք ծանօթագրութիւնս. «Ապա թէ
ոք ընդդէմ եկեալ ասիցէ, թէ ի Նիկիական Կանոնն ընդէ՞ր չէ
այդպէս ծանր եղեալ: (Պատասխանի.) Վասն զի ոչ ունէր ոք
ակն, թէ այդպիսի մեծամեծ չարիք եւ օճիւրք յաշխարհի գործի-
ցին. այլ անդէն վաղվաղակի մօտակոտուր խզէին զչար արմատ
կորստեանն»: Այս տեղ չեն յիշուած Առաքելական Կանոնք, վասն
զի հոն այս մասին խմբագրէն խօսք եղած էր: Եւ իրօք «Նիկիա-
կան Կանոններու» մէջ որ եւ է նշմար չկայ ազգականութեան աս-
տիճաններու վերաբերեալ: Այս լուութեան պատճառ կը բերուի,
թէ անոնք, Նիկիական Հարք, մտքէ իսկ չէին անցուցած թէ այն-
պիսի դէպքեր կարող էին տեղի ունենալ քրիստոնէական կեանքի
մէջ, այլազգ պիտի փութային մերձամուսնութեան չար արմատը
արմատախիլ ընել: Հոս «մօտակոտուր» բառը, ինչպէս կ'երեւայ,
փոխառութիւն է Գաղատ. Ե. 12էն, ուր կ'ըսուի. «Երանի թէ
մօտակոտուր իսկ լինէին, որ զձեզն խոռովեցուցանեն». յն. բնա-
գիրն է ἀποκοπτομαι, լալ, ողբալ, աղեխարշիլ, իսկ է ἀποκόπτω,
«ի բաց խլել», «արմատախիլ ընել» իմաստով: Վերագոյն տեսանք
Նէոկես. Բ. Կանոնը, որ նուերու ամուսնութեան մասին էր:

ԺԳ. Կանոնը կ'ենթադրէ իրեն աղբիւր Նիկիոյ Գ. եւ Անկիւ-
րիոյ Ի. (յոյն ժԹ.) Կանոնները: Նիկիոյ Գ. Կանոնը այժմեան
խմբագրութեան մէջ չի տեսնուիր. բայց ունինք Համառօտին մէջ.
«Գ. Ոչ է պարտ որոց ի վիճակաւորութեան են, ի ներքսածական
ունել կանայս. բայց ի հանւոյ եւ ի մօրէ եւ ի քեռէ»: Վերջին մասը
«Եւ համարեալ... փրկեցին» առանց տարակուսի խմբագրէն է.
համտ. նոյն յաւելուածը Նէոկես. ԺԵ. (յն. Ժ.) կանոնին կից նոյն
խմբագրէն. «Քանզի սուրբ եկեղեցի զանարատս ընդունի. զի ի

ձեռն անմեղացն մեղաւորքն զփրկութիւն գտցեն» եւն: Նաեւ մեր Կանոնաց ԺԵ. Կանոնին վերջը. «Զի ի ձեռն անարատից մեղաւորք սրբեացին»: Նման ասացուածք մը կը գտնենք Նիկիոյ Թ. Կանոնին վերջն ըստ յոյն բնագրին. «Զի կաթողիկէ եկեղեցի զանարատս խնդրէ» (կամ ընդունի), մինչ հայերէնի մէջ դուրս ձգուած է: Յովհ. Մանդակունի (84) ունի. «զի սպասաւոր անարատին պարտ է անարատ լինել ոգւով եւ մարմնով. զի ի ձեռն անարատին արատաւորքս ապրեացուք²⁷»:

ԺԵ. Կանոնը ամբողջութեամբ Խմբագրողին գրչէն է. եւ չունի որ եւ է կանոնական նկարագիր: Բայց եղած ըլլալու է հոս նախնականին մէջ Կանոն մը «Եթէ ոք ի հաւատս կացցէ» սկզբնաւորութեամբ, որ կրկնուած է նաեւ վերջաւորութեան «որ ի հաւատս կացցէ»: Ասութիւնս խմբագրին գրչին տակ կը տեսնենք նաեւ Նէովկես. ԺԷ. (յն. ԺԲ.) Կանոնին մէջ.

Յոյն բնագիրը.

Նէովկես. ԺԷ.

Եթէ ի հիւանդութեան ոք մկրտիցի, երէց չմարթի լինել: Քանզի ոչ եթէ ի կամաց յօժարութենէ, այլ առ հարկի նեղութեան — բայց եթէ արդեւ վասն փութոյն եւ հաւատոցն, զոր յետ այնորիկ եցոյց, եւ առ չգիւտ մարդկան:

Համառօտն. ԽԳ. Որք ի հիւանդութեան մկրտեցան, մի ձեռնադրեացին ի քահանայութիւն. քանզի ոչ հաւատացին. բայց եթէ երկիւղածութեամբ կեցցեն. կամ հարկ ինչ լինիցի:

Վասն որք ի նեղութիւն անկանիցին կամ ի խիստ հիւանդութիւն եւ կամ ըմբռնեացի ի բռնաւորաց եւ վասն նեղութեան մկրտեցի եւ կամ յառաջ. էր անուն քրիստոնեայ եւ գործք վատթարք, եւ ապա վասն նեղութեան ի հաւատս կացցէ, զայն պիտին ընդունի եկեղեցի, այլ ոչ կատարելապէս. զի ախմայութեամբ են հաւատքն. զայնպիսոյն ասէ Գիր. «Միթէ ի հող խոստովան առնիցեմ առ քեզ»:

Կանոնիս մէջ «ի հաւատս կացցեն» «քրիստոնէութիւնն ընդունիլ» կամ «մկրտուիլ» իմաստով է: Ունինք նոյնը Գանդրայի ԺԴ. Կանոնին մէջ, բայց հայ խմբագրէն գործածուած. «Կին որ թողու զայր իւր հեռանալ ի նմանէ, որպէս թէ ի հաւատս կացցէ, առանց կամաց առնն, կամ անգոսնեացէ զայր իւր, թէ ես գեղադէշ երեսս ունիմ կամ օղգիկ եմ կամ ընչաւետ եմ քան զքեզ, ելանիցէ յառնէ իւրմէ, պատուհաս կրեացեն եւ նզովեացին եւ յեկեղեցւոյ ի բաց հանցեն»: Յոյնը. ԺԴ. «Եթէ ոք կին թողուցու զայր իւր եւ կամիցի հեռանալ գարշելի համարեալ զամուսնութիւն, նզովեալ լիցի»: Ի վերջոյ Դիոն. Աղեքսանդրացւոյ

²⁷ Հմմտ. Հանդ. Ամս. 1947, էջ 5:

(«Սեւանդեայ») Ը. Կանոնին մէջ, ուր կ'ըսուի. «Ը. Եթէ ոք ի հաւատս կացցէ ամիսս երկու եւ դարձցի յետս... որոշեցէք... զի զաւանդ Տեառն իւրոյ կորոյս. եւ ընդ ապաշխարողս մի խառնէք յաւիտեան»։ Նոյն Կանոններէն ԺԲ. կը հայի «հաւատաւորի», որ կը գայթակղի։ Բառս ասորերէնէ թարգմանութեանց, յատկապէս Արեւելեան վկայից մէջ «կրօնաւոր կուսան», այժմեան բացատրութեամբ «մայրապետ» կը նշանակէ. մինչ Ոսկ. Մատթ. էջ 269 կիրարկուած է պարզապէս «կոյս» իմաստով²⁸. Իսկ Ոսկ. Պաւղ. Բ. 478 «հաւատաւոր»ի համար կը գործածուի «հանապազորդ կուսան» («Եւ ոչ եթէ վանականաց գրեաց զայն եւ ոչ հանապազորդն կուսանաց»)։ Յաջորդ շրջանին ընդհանուր գործածութիւն գտած է բառս. այսպէս Եղիշէ, 49. «եւ եւս կանայք փշտիպանացն... պատառել զհանդերձս հաւատաւոր կանանցն»։ Բառիս ծագումը առանց տարակուսի «հաւատք» բառէն է, որ Ե. դարուն նաեւ «միայնաւորական կեանք», վանականութիւն իմաստն ունէր. Կորին կը գրէ. «Եւ արդ լինի համար հաւատոց երանելոյն ամք ԽԵ.», այսինքն «ի միայնակեցական կարգի» ապրիլը, եթէ չուզենք իմանալ «շրջանը յետ մկրտութեան»։

Ինձի կը թուի, թէ հոս նախնաբար գոյութիւն ունէր ինքնակաց կանոն մը «Եթէ ոք ի հաւատս կացցէ» սկզբնաւորութեամբ, որ կը հայէր նորաբոյս նորընծայ քրիստոնեաներու, համապատասխան «Սեւանդեայ» Թ. կանոնին. որ յետոյ, երբ քրիստոնէութիւնը բարգաւաճեցաւ, անկարելոր համարուած է, եւ տեղի տուած Խրատականիս վանականներու ուղղուած (հմմտ. Բարսղի Ժ. եւ ԻԹ. Աթանասի ԿԶ. եւ Անկիւրիոյ Ի. կանոնները)։

Գրուածքս իր ամբողջութեան մէջ, սակաւ տարբերութեամբ ընթերցուածներու, կը գտնուի նաեւ ինքնակաց «Վասն կարգի սրբութեան պաշտօնէից եւ մանկանց ուխտի» խորագրով եւ այսպիսի սկզբնաւորութեամբ եւ վերջաւորութեամբ. «Զի եթէ ոք ի հաւատս կացցէ կամ մենակեաց լինել կամ զինչ եւ իցէ սրբութիւն եւ զկուսութիւն պահել եւ կենացն յաւիտենից հասանել, ընդ ընկերս կայցէ ընդ ճշմարիտս եւ ընդ միաբանակեացս... վ. Որ մենակեաց կամի լինել եւ կուսան եւ զհամբեղայութիւն յանձն առնուլ, կանոն զայդ կայցի ամենայն ոք որ ի հաւատս կացցէ, զի ի ձեռն անարատից մեղաւորքն սրբեսցին»։ Հրտ. Վարդ Հարանց, Բ. (Վենետիկ 1855), էջ 604—605։ Հաւանօրէն առնուած Կանոններէս²⁹։

²⁸ Հմմտ. Հ. Ա. Վարդանեան, Հանդ. Ամս. 1922, էջ 287—288։

²⁹ Համեմատէ վարը, էջ 159 եւ շար.։

Հանդ. Ամս. 1949, Թ. 4—12։

Ինչպէս ծանօթութեանց մէջ նշանակած ենք, ամբողջն յեցած է Ս. Գրոց վկայութիւններու վրայ. կան նաեւ տեղիքներ, որոնք քաղուածք կ'երեւան Ս. Հարց գրուածքներէն:

ԺԶ. Կանոնն ընդլայնուած է խմբագրողէն: Թէ հոս եւ թէ Առաքելոց ԻԵ. եւ ԻԶ. Կանոններու մէջ մէկ խմբագրողի ձեռքը կ'երեւայ, ինչպէս հետեւեալ համեմատութիւնները ցոյց կու տան: Փակագծի մէջ առած եմ խմբագրողին յաւելուածները յիշեալ Կանոններու մէջ:

Շահապ.

Եւ զարժանաւորսն, եթէ կարի յաւարգաց ոք իցէ եւ յարիաւարելոց եւ միայն նախանձաւոր սրբութեան եւ օրնացն է, յառաջ կ'ալցին:

Եպիսկոպոսն կամ երէցն որ... աշտանօք առնիցեն եւ ոչ զճշմարտութիւնն ընտրեսցեն... ըստ Գրեցելոցն թէ Կաշառ կուրացուցանէ զսիրտ իշխանաց. եւ դարձեալ Կաշառ ի վերայ իրաւանց մի առնուցու... նզովեալ լիցին եւ յիշխանութենէն եւ ի քահանայութենէն մերժեսցին ի բաց...:

Վարդապ. Առաքելոց.

ԻԵ. [Մի ոք... արհամարհանօք կ'ալցի զքահանայն, թէ եւ ոք անարժան եւ յանարգաց իցէ...: Ի կարգէ քահանայութեան ընտրեալքն անարատք, որ սուրբ ի մամոնայէ իցեն, օրինաց եւ կարգի եկեղեցւոյ հմուտք. եթէ եւ յանարգաց ոք իցէ... ի գլխաւորութիւն կացուցեն...]:

ԻԶ. ... Եթէ թիւրեսցի եւ աշտնիցէ երեսաց... մի եւս կացցէ ի կարգի դատաւորութեան... [զի ոչ իմացաւ զԳրեալսն աստուածային ձեռամբ յՕրէնսն Մովսիսի, թէ Մի խոտորեցուցեն զիրաւունս ի դատաստանի. եւ Կաշառ ի վերայ իրաւանց ոչ առնուցու]:

Դժուար է ճշգրել նախնականէն մնացած հարազատ տողերը: Սաղարութիւն (դատաւորութիւն իմաստով) բառը անծանօթ է Ե. դարուն: Ուշադիր կ'ընեմ որ Վրթանէս Քերդող ունէր իր անունն կից «չարսաղար» տիտղոսը: Վերջաւորութեան զետեղուած են եօթը առածաձեւ վճիռներ, որոնք խմբագրէն յօրինուած կ'երեւան:

ԺԷ. Կանոնը կարելի է նկատել հարազատ: Հետաքրքրական է Կանոնն Մարտիրոսներու նշխարներու փոխադրութեան եւ տօնակատարութեան շուրջ սահմանած կարգաւորութեան համար: Վերջաւորութիւնը խմբագրողէն կ'երեւայ:

ԺԸ. Կանոնը, որ հիմնուած է Նիկիոյ Ե. Կանոնին վրայ, ենթարկուած է խմբագրութեան. ինչպէս հետեւեալ համեմատութիւններէն պիտի տեսնուի: Նոյն ձեռքը, որ խմբագրած է Կանոնս, գործած է նաեւ Առաքելոց Վարդապետութեան ԺԹ. եւ ԻԳ. Կանոններու մէջ:

Շահապիվան.

Եթէ վարդապետի ուրուք զաշա-
կերտ կամ գծողովրդական կամ զքա-
հանայ նզովեալ իցէ կամ բանադրեալ
կամ կապեալ բանիւ վարդապետու-
թեան, այլոց տեղեաց վարդապետ
կամ եպիսկոպոս կամ երէց մի իշ-
խեսցէ զանիծեալն օրհնել եւ զբանիւ
կապեալն արձակել, բայց եթէ հաւա-
տովք եւ ի սէր հոգեւոր յուղղութիւն
եկեսցէ: Ապա խաղաղասէր վարդա-
պետն բարեսէր խրատու բարեխօսու-
թիւն արասցէ հնազանդեցուցանել ընդ
բուն վարդապետան: ... Պարտ է
զնոյն միաբանութիւն պահել յամե-
նայն եկեղեցիս. զարժանաւորս օրհ-
նութեանն միաբան օրհնել եւ զոչ
արժանիսն միաբան ըմբերանել եւ
պատուհասել: Զի ի միաբանութենէն
ամենեցուն եւ քարոզութիւնն հաս-
տատուն լիցի եւ հաւատարիմ ամենե-
ցուն...:

Նիկիական Ե., Առաք. ԻԳ. եւ Թ.

Նիկ. Ե. Վասն այնոցիկ որ ի կարգէ
եւ յաղօթից մերժեալ եւ թիւրեալ
իցեն կամ ժողովրդական ոք եւ կամ
ի կարգէ պաշտօնէիցն, եթէ երթեալ
ուրեք զինքն ի կարգ արկցէ, մի ըն-
կալցին: Եւ զոր այլոյ վարդապետի
բանադրեալ իցէ եւ կամ մերժեալ,
այլ մերձեցուցէ եւ ի կարգ արկցէ.
բայց եթէ...³⁰ [առ այնպիսին մար-
դասիրութիւն արասցեն բանիւ վար-
դապետութեան բժշկել եւ անդէն
հնազանդեցուցանել ընդ բուն վար-
դապետան...]:

Առաք. ԻԳ. [... հրաման տուեալ
քահանայութեան եւ երիցանց կարգի
զարժանիս օրհնութեան միաբան օրհ-
նել եւ զանարժանս միաբան կապել եւ
ըմբերանել. եւ զոր կապենն կապեալ
կայցէ մինչեւ հնազանդեսցի առաջ-
նորդին...]:

ԺԹ. [... միաբանութեամբ ամենե-
ցուն արասցեն զոր ինչ կամին... զի
ի միաբանութենէ ամենեցուն եւ քա-
րոզութիւնն հաւատարիմ լիցի եւ հա-
ւատն հաստատուն...]:

ԺԹ. Կանոնը յէականս հարազատ պահուած է: Սմբագրէն է
«զի մարդ ի պատուի էր եւ ոչ իմացաւ: Դոյն պատուհաս եւ արե-
ղային»: Հաւանօրէն «կամ ի հաբեղայից» կա՛մ յաւելուած նկա-
տելու է եւ կամ պէտք է կարդալ «կամ հաբեղայ»: Այս եւ Ի. Կա-
նոնները գերմաներէն թարգմանութեամբ յառաջ բերած է Կարա-
պետ Տէր-Մկրտչեան³¹:

Վճիռը Մծղնէից դէմ է: Բառս գործածուած է հայ գրական-
նութեան մէջ.

ա. Եզնիկ 287. «Նաեւ կուսանք սրբոյ եկեղեցւոյ ոչ վասն
այնորիկ պահեն զկուսութիւն, եթէ զամուսնութիւնն տուեալ յԱս-

³⁰ Յոյն ունի. Վասն որ արտաքոյ հաղորդութեան եղեն, թէպէտ յուխտէ անտի իցեն,
թէպէտ յաշխարհական կարգէ, վճիռ զոր իւրաքանչիւր զաւտի եպիսկոպոսք ետուն, հաս-
տատուն կացցէ ըստ Կանոնին, որ հրաման տայ զայլոց մերժեալս այլոց չընդունիլ: Բայց...»:

³¹ Karapet Ter-Mkrttschian, Die Paulikaner im byzantinischen Kaiserreiche und
verwandte ketzerische Erscheinungen in Armenien. Leipzig 1893, S. 42—44.

տուծոյ՝ պղծութիւն համարիցին, որպէս Մարկիոնն եւ Մանի եւ Մծղնեայք»:

բ. Նախադրութիւն Շահապիվանի. «Եւ լինէր յաճախումն Մծղնէից եւ այլոց չարեաց՝ կնահանէից, պոռնկացելոց...»: Կանոնք ԺԴ. «Տանաիկին զոր մի իշխեսցեն (Եկեղեցականք) ունել, որպէս սովորութիւն է Մծղնէից»: ԺԹ. «Եթէ ոք ի Մծղնէութեան գտցի»: Ի. «զՄծղնէիցն զպատուհասն, զոր եղին Կանոնքս, կրեսցեն»:

գ. Գիրք Հերձուածոց (էջ 19. հրտ. Միաբանի): «Մծղնէացւոց աղանդն ի Պիթագորականացն բուսաւ եւ զօրացաւ եւ երթեալ բնակեցաւ առ Պիսիդեաւ. եւ զոր ինչ գործեն, զարչելի է խօսել մեզ: Եւ անուանք աղանդոցն անուանեն Գունգուշեանք, Սղլեանք, Արեգակնոյ, Բանջարակերք»:

դ. Յովհ. Օձնեցի, Կանոնք, ԼԲ. «Ոչ է պարտ ի չարաղանդ Մծղնէիցն տեղիս, որ կոչին Պոլլիկեանք, օթել ումեք եւ կամ յարել եւ խօսակից լինել եւ երթեւեկութիւնս առնել» (էջ 33): Ընդդէմ Պաւղիկեանց. «Նախկին մծղնէութեան պայղականութեան (= պաւղիկեան) խեչերանք, որք խրատեալք եւ ոչ իմաստնացեալք՝ ի Ներսիսէ կաթողիկոսէ, զկնի նորա մահուանն խուսեալք չոգան, զօղեցին յուրոտս ուրեք աշխարհիս մերոյ: Եւ ի նոսա հատուածեալքն եկին յարեցան կշտամբեալքն ի կաթողիկոսացն Աղուանից պատկերամարտք ոմանք... ի Զրկայ» (էջ 39):

ե. Յովհ. Դրասխանակերտցի. Մաշտոց Սեւանեցի կը գրէ. «զի թէ Աստուած զիարդ եւ է ոչ այցելէ, զիս ընդ չարագործսն եւ ընդ մծղնեայսն որոչեցէք ի նախատինս յաւիտենից» (էջ 86, հրտ. Իմին):

զ. Գր. Նարեկացի. «Քանզի լուայ, թէ յանյիշելի ամենազազիր մծղնութիւն աղանդաւորութեան անիծելոց Թոնդրակեանցդ ի միջի ձերում բարեխոհիցդ յիշատակի» (Գիրք Թղթող, 498): «Թէ զմծղնէական անխտիր պղծութիւնն, զոր Տէրն զհայեցուածն արգելեալ խորեաց» (անդ, 499):

է. Իգնատիոս, Մեկնութիւն Ղուկայ. «Զի չիք ինչ չարիք քան զայս անազորոյն, որ վատթարէ զմարդ եւ քան զշուն գարչելի առնէ. առ այս եւ Մծղնէիցն անբերելի անօրէնութիւն» (էջ 275):

ը. Արիստակէս Լաստիվերտացի (գլ. ԻԳ, էջ 117—125, տպ. Վենետիկ 1901) խօսելով Կունծիկ արեղայի մասին, «որ ուսեալ էր ի շնաբարոյ արեղայէ ումեմնէ, որ համբաւէր զինքն, թէ յԱղուանից է», կը գրէ, թէ ինքն եւ իր հետեւորդները անօրինե-

ցան պղծագործութիւններով. «բայց զնոցա մօղնէ զգործսն անպատշաճ համարեցաք ընդ գրով արկանել, քանզի կարի աղտեղի է»:

Ք. Կը յիշեմ նաեւ Ղազար Փարպեցւոյ տողերը գրուած իբր 500ին առ Վահան Մամիկոնեան, ի ջատագովութիւն իր անձին: Կ'ամբաստանուի Ղազար. «Ղազար ասէ, թէ պոռնկութիւն մեղք չեն. զսոյն եւ Մարգարանին սաղրէ»: Եւ եթէ ոչ է (տպ. ընդէր) այդ նյգպէս, դու, տէր, քաջ գիտես քան զսուտ կարծողսդ» (190): «Այլ ասեն. 'Աղանդաւոր է, ... Որ եւ զանուն անգամ աղանդոյն, որով բամբասէին յանդգնեալքն, կարի յոյժ համարիմ անտեղի նշանակել գրով» (192. խօսքը անշուշտ «մօղնեայ» բառին շուրջն է): «... Իսկ Հայոց աշխարհի աղանդ, զոր ասեն, անանուն է ըստ վարդապետի եւ անգիր ըստ բանի (այսինքն թէ աղանգին հնարողի անունն եւ թէ անոր վարդապետութիւնը անձանօթ եւ անգիր է. իսկ աղանդիս հետեւողները) ի հաւատոյ եւ յուսմանէ տգէտք երեւին եւ ի գործս ծոյլք եւ անժոյժք եւ անկարգ ըստ վարուց. այդպիսի իսկ արդարեւ աղանդոց վայել էր բուսանել, ըստ առասպելաբանութեանն, թէ 'ըստ խոզի հարսնացելոյ' կոյաջուր բաղանիք, 'Մի' արդարեւ պատմեսցի այս ի Գէթ, ըստ բանի Ողբոյն, եւ մի լուիցի ի գրունս Ասկաղոմբի, իսկ որ ընթեռնուն ի միտ առցէ: Բայց ես թէեւ գիտէի զոք յայնպիսեացն՝ ըստ (տպ. ընդ) լրոյ դատել զոք եւ կամ պարտաւորել ամենեւեմ ոչ կամէի. վասն որոյ կարծէին չարաթոյնքն, թէ եւ ես նմանիցիմ նոցա» (193): «Դարձեալ ասէին, թէ 'Գամ մի պիղծ ոք եւ չարագործ' ի Ղազարայ վանս (տպ. վանք) անդ են, եւ սիրէ զնոսա, եւ զայնպիսի բանից զասացողաց զգործս ես ահա լուեմ, զի ոչինչ է ինձ հարկ ասել» (195): Ե. դարուն առանձին հոգ պատճառած էր Սահակայ եւ Մաշտոցի Բորբորեան կոչուած աղանդի երեւումը Հռոմէական Հայաստանի մէջ. Կորիւն զանոնք «ժանտագործ ազգ», «դժպատեհ եւ կամակոր Բորբորիանոս աղանդ» կ'անուանէ: Մաշտոց երբ «ոչինչ գտանէր հնարս յուղղութիւն ածելոյ» զանոնք, «առեալ ի գործ արկանէր զթշուառացոցիչ գաւազանն՝ պատուհասիւք ի բանդս, ի տանջանս, ի գելարանս. իսկ յորժամ այնու եւս պակասեալք ի փրկութենէն գտանէին, խորտակեալս, ապա խանձեալս, մրեալս եւ գունակ գունակ խայտառակեալս յաշխարհէն մերժէր»: Եթէ նոյն կամ նոյնօրինակ աղանդաւորներ նաեւ Պարսկահայաստան գոյութիւն ունենային, չեմ կրնար հաւատալ, թէ Մաշտոց հանդուրժած ըլլաք անոնց:

Յովհ. Օձնեցի Մծղնեաները կը նոյնացնէր Պաւղիկեանց հետ. այս յարաբերութեամբ կարելոր է ներսէս Բ. Աշտարակեցի կաթողիկոսին ցոյց տուած վերաբերմունքը «Խուժիկ Նեստորականաց» հանդէպ, «յորոց ոմանք հասեալ յառաջագոյն յաշխարհս մեր վաճառաչահութեամբ՝ կեցին ընդ հարսն մեր եւ ընդ մեզ միաբանութեամբ ի մեր եկեղեցւոջ՝ խոստովանելով միահաւատ ընդ մեզ»: Անոնք 548ին Դուինի մէջ յանուն նահատակ Գրիգոր Մանածիհր Ռաժիկի մատուռ մը կը շինեն. ապա «ածին եւ վարդապետս առաջնորդ կորստեան ինքեանց. որք եկեալ ձեռնարկեցին... զարս եւ զկանայս հաղորդել հաւատոյ [յ]աղտեղութեան նոցա. ընդունել ի ձեռաց նոցա հաղորդութիւն իբրեւ յուխտէ նուիրաց Պաւղիկեանց» եւն (Գիրք Թղթոց, էջ 72—73): Կաթողիկոսն եւ միաբան աշխարհակոյտ ժողովուրդը՝ մատուռը կը կործանեն եւ զանոնք աշխարհահալած կ'արտաքսեն:

Մծղնեայ առանց տարակուսի փոխառութիւն է ասորական **ܡܫܠܝܢܝܐ** *məšallāyāne* մծլինա, «աղօթականք» եւ մծղնէութիւն աս. **ܡܫܠܝܢܝܬܐ** *mošalleynūta*, մծլինութա բառերու, որով իմացուած են Եպիփանի եւ այլոց **Μεσσαλιανοί**, *Messaliēnes* կոչուած աղանդաւորները³², որոնք նաեւ Եւփտֆ, Եւփեմիտէֆ, Մարտիրոսեանֆ եւ Սատանայականֆ կ'անուանուին³³: Ե. դարուն անունս եղած է բառ, որով կ'որակուին ամէն տեսակ պղծութիւն գործողներ: Ինչպէս Ղ. Փարպեցի կը վկայէ, իր օրով այդ աղանդաւորք որոշ անուն մը չունէին: Ներսէս Աշտարակեցի զանոնք կը կոչէ «Խուժիկ Նեստորականք» եւ կը նոյնացնէ Պաւղիկեանց հետ: Ղ. Փարպեցի կը զարչի նոյն իսկ մծղնեայ բառը բերան առնել:

Ի. Կանոնը կը հրամայէ «չարագործներու» մասին, ինչ դաս էւ աստիճանէ ըլլան անոնք, ծանուցանել եպիսկոպոսին: Այս «չարագործները» առանց տարակուսի նոյն մծղնեայք են, որոնք ԺԹ. Կանոնին մէջ նկատի առնուեցան. հետեւաբար կը համարիմ, թէ Կանոնս նախնաբար մասը կը կազմէր նախորդ Կանոնին: Խմբագրողին ձեռքը խաղացած է նաեւ այս Կանոնին մէջ:

Վերջաբանութիւնը հաւանօրէն խմբագրէն է:

³² C. Brockelmann, *Lexicon Syriacum*. Berlin 1895, S. 303. H. Hübschmann, *Armenische Grammatik*, S. 311. Ter-Mkrttschian, *անդ.*, էջ 45—47:

³³ Տաշեան, *Մատենադարանի մանր Ուսումնասիրութիւնք*, Ա., Վիեննա 1895, էջ 145:

ՅԱՒԵԼՈՒԱՅ

Յ. ՅՈՎՍԷՓ Վ. ԳԱԹՇՐՈՒՆ

Ի ՄԱՍԻՆ ՇԱՀԱՊԻՎԱՆԻ ԿԱՆՈՆԱՅ *

Բայց [Յունական Կանոնաց] մեր թարգմանիչը չէ թէ մինակ թարգմանիչ է, չէ թէ մինակ թարգմանածը զանազան կերպով կ'եղանակաւորէ, հապա միանգամայն Կանոնաց Հաւաքող (collector) մըն է: Վերոյիշեալ յունական Կանոնաց թարգմանութիւնն իրեն Հաւաքմանը մինակ մէկ մասն է: Այս Հաւաքումը երեք մասերէ կազմուած է. Յունական, Ասորի եւ Հայ Կանոններէ: Իմաստասիրի ժողովածոյքին մէջ առ երեք մասերն իրարմէ քիչ շատ հեռու ինկած են իրենց ժամանակագրական կարգին համեմատ՝ ուրիշ յիշատակարանաց (monumento) մէջ գետեղուելով: Բայց որչափ ալ իրենց դիրքէն՝ առ երեք մասանց իրարու վերաբերութիւնը չորոշուի, կա՛ն առ ձեռն ուրիշ որպիսութիւններ, որոնք առ այս բանականապէս կը ծառայեն:

Կը ճանչնանք վերոյիշեալ թարգմանչին բնաւորութիւնը (indole), իրեն բացատրութիւնները, դիտումը, սիրական գաղափարները, վերջապէս բովանդակ յատակագիծը: Նորէն ամէն մէկը Շահապիվանի Կանոնաց մէջ կը ցոլանայ:

Անմիջապէս ասոնց վերնագրէն սկսելով կը ծանուցուի, թէ այս Կանոնները «ի լրութիւն եւ ի հաստատութիւն Նիկիական Կանոնաց» դրուած են: Յառաջաբանին մէջ յիշուած «գաղձ փաստակար» ու «սէզ», որ կը «տարածէր օր ըստ օրէ», ահա Յունական Կանոնաց վերջաբանական մասին (épilogie) կը համապատասխանեն: Դարձեալ նոյն Յառաջաբանին մէջ կը կրկնուի, թէ «ի լրութիւն ի նոյն Կանոնս (Նիկիայ) սոյն 40 եպիսկոպոսաց Կանոնադրութիւնը կ'ըլլայ: Իւրաքանչիւր Կանոնաց ձեւին գալով՝ դարձեալ նոյները Սուրբ Գրոց վկայութեամբք կը զարդարուին (Շահապ. Կան. Ա. Թ. ԺԳ. ԺԵ. ԺԶ): Նորէն կը յեղեղուի կղերականաց համար թարգմանչէն սիրուած սա խորհրդածութիւնը. «զի եկեղեցի զտուրս կամի մանաւանդ տէրունական սեղանն խորհրդոյ զանարատսն ընդունի» (Կան. Բ. եւ այլն): Ընդարձակ խրատական խօսքերու կը շեղուի. տես Կան. ԺԶ. ի մասնաւորի՝ ԺԵ. Կանոնին մէջ, ուր գրեթէ նոյն խօսքերը եւ նոյն իմաստներ կը գտնուին՝ զորոնք վերոյիշեալ վերջաբանական մասին մէջ կը կարդանք: Վերջապէս Յունական Կանոնաց մէջ իբրեւ Կանոն գետեղուած յաւելուածներն ուրիշ բան չեն, բայց եթէ առ Կանոններէն գրեթէ բոլոր առ բոլոր առնուած կամ կրկնուած:

Սոյն 20 Կանոնաց lexicologie՝ Յունական Կանոնաց թարգմանութեան մէջինն հետ կատարելապէս նոյն է: Ահաւասիկ ճաշակ մը **:

* Հետեւեալ հատուածը, գոր համաձայն էմ Հ. Յ. Գաթըրֆեանի «Հայաց Կանոնագրքի» նուիրած տակաւին ամտիպ եւ ամաւարտ ուսումնասիրութեմէն, կարեւոր կը համարիմ կցել գրութեան իբրեւ տեսութիւն հեղինակաւոր քննադատի: Նկատի առնելու է, որ հեղինակը գրած է տողերս 1868—1870 տարիներուն:

** Հեղինակը ուզած է հոս Շահապիվանի Կանոններէն քաղուած 51 բառ կամ ասութիւն համեմատութեան մէջ դնել Յունական Կանոններու մէջ գործածուած քառերու կամ ասութիւններու հետ: Այս նպատակով դատարկ բառուցած է հանդիպակաց սխեմակը:

Կատարելապէս համոզուած ենք որ ինչպէս մենք այսօրուան օրս շատ բան ձեռքերնիս պիտի չունենայինք, եթէ Իմաստասէր զանոնք Ը. դարուն իր Հաւաքման մէջ առած չ'ըլլար, այսպէս ալ՝ ինք Իմաստասէր աս Շահապիվանի Կանոնները պիտի չունենար, եթէ ասոնք արդէն գրեթէ երեք դար առաջ աս հին ժողովածոյքին մէջ մտած չ'ըլլային:

Այս ժողովոյն ժամանակին ու տեղւոյն պարագաներն շատ աղէկ կը ժողվէ Հայր Զամչեան Հատ. Բ. էջ 15, երբ որ կ'ըսէ. «Յովսէփ կաթողիկոս... յեօթներորդ ամի հայրապետութեան իւրոյ, յամի Տեառն 447 յամսեանն Նաւասարդի ի սկզբան տարեմտի Հայոց, յաւուրս տօնի սրբոյ Կարապետին ի գալ ժողովել բազմութեանն յաւանն Բագուան ի գաւառին Բագրեւանդայ արար ժողով եպիսկոպոսաց... ի Շահապիվանի՝ որ մերձ էր ի Բագուան ի սահմանակից գաւառին Մաղկոտան, որ եւ էր տեղի բնակութեան սպարապետին Հայոց եւ խմբի բանակի նորա»:

Աստուծոնքն ալ առ հասարակ հայերէն կը գրուէր, գրին գիւտէն 42 տարի ետքն էր, ուստի տարակոյս չի կրնար ըլլալ որ Շահապիվանի Կանոնները ուրիշ լեզուաւ մը գրուած ըլլան: Քիչ մը ետքն ալ պիտի տեսնենք՝ որ մեր յունական Կանոնաց Թարգմանիչը աս ժողովոյն ժամանակակից է եւ կրնար անոր մէջ գտնուիլ, բայց թէ խմբագրութիւնն իսկ իրեն ըլլայ՝ ո՞վ կրնայ ասիկա որոշել: Ի վերայ այս ամենայնի՝ աս վերջինը ենթադրելէն ուրիշ ճար մը մեզի դժուարաւ կրնայ մնալ առ ի լուծումն, երբ որ կը տեսնենք որ այս Կանոնաց լեզուին մէջ կրկին նկարագիր կամ որպիսութիւն դժուարաւ կրնայ գտնուիլ, այսինքն մէյ մը հայերէն սկզբնագրին լեզուն՝ որը ժողովոյն կը վերաբերի, մէյ մ'ալ աս Հաւաքողին լեզուն, որ իբր 30—50 տարի ետքը նոյն Կանոնները ձեռքը կ'անցունէ:

Զինչ եւ իցէ. աս ստոյգ է թէ ա'ն գրիչը՝ որ յունական Կանոններն ըստ կամի ձեւած է, նոյն կամ նոյնպիսի գործողութիւն մը նա'եւ Շահապիվանի Կանոնաց վրայ կատարած ըլլալուն տարակոյս չի կրնար ըլլալ: Աս Կանոնները ասանկ ազատ գրչէ մ'ընդունելով՝ անոնց ոչ ամբողջութեան եւ ոչ անալոյցութեանը վրայ քիչ ապահովութիւն կրնանք ունենալ: Զունինք ամենեւին կէտ մը՝ որուն համեմատենք. վասն զի անոնց գոյութիւնն իսկ պիտի չգիտնայինք, եթէ Կանոնաց Հաւաքման մը մէջ չ'մտնէին: Եթէ Ստեփանոս Ասողիկ (Գիրք Բ., գլ. Բ.) աս Կանոնները իբրեւ «Տուգանաց Կանոններ» կը յիշէ, ուրիշ տեղէ չի գիտեր, բայց եթէ Իմաստասիրի ժողովածոյքէն: Պատմական մասին ամենեւին բանաւոր կասկած մը չենք կրնար ունենալ. ամէն բան յայտ պատմութեան հետ շատ աղէկ կը յարմարի, տարին, օրը, մեծամեծ անձանց անուանքը, ժողովոյն պատճառը: Մեր Հաւաքողին արդէն ծանօթ համարձակութիւնն ու ձեռներեցութիւնը գլխաւորաբար Կանոնաց մէջ կը վախճուի: Իրօք, ինչպէս պիտի տեսնենք, ուրիշ տեղերէ հոս բաներ բերուած են՝ իբրեւ Կանոններ: Ապաշխարողաց կարգերուն ձեւերը՝ գործնք Թարգմանիչը յոյն Կանոնաց մէջ խոթած էր, Շահապիվանի Կանոնաց մէջ ալ կ'երեւան բառ առ բառ, վանկ՝ առ վանկ կը գտնուին. եւ ասոնց թիւէն են ճիշդ ան Կանոններն ալ՝ որոնց պարունակութիւնը ամուսնութեան անլուծանելիութեան հետ դժուարաւ կը համաձայնի: Ո՞վ չի տեսներ՝ որ ընդլայնումներով նոյն իսկ առաջիկայ նիւթէն (argumento) խոտորում եղած է քանի մը Կանոնաց մէջ (Կան. ***):

Ի վերայ այս ամենայնի՝ հարկ չունինք խաւարային տեսնելու, ամէն բան փճացած սեպելու: Մեր Թարգմանիչը կամ Հաւաքիչը իր առջեւի նիւթը ոչ միշտ եւ ոչ բոլորովին կը ջնջէ, հապա հասարակօրէն մինակ տեղ տեղ կ'եղանակաւորէ կամ կ'աւելցունէ: Այսպէս է յոյն Կանոնաց մէջ տեսածնիս. այսպէս պիտի գտնենք սոյն Հաւաքման մնացած մասին մէջն ալ: Ան ծանօթներէն կրնանք բաւական խոհեմութեամբ աս անծանօթը գտնել: Ուստի մեր Շահապիվանի Հարց աւանդութիւնը, ընդհանրապէս խօսելով, սոյն 20 Կանոնաց մէջ յարգութեամբ կ'ողջունենք: Եթէ միայն երկու Կանոնի մէջ մէկ կէտի մը կը հանդիպինք, որն առողջ վարդապետութեան դէմ է, ասիկա ճշդիւ խօսելով՝ դեռ Ե. դարուն մէջ ապրողներուն չի վերաբերիր, դժբախտութեամբ անկէ ետքիներուն վրայ ազդեցութիւն ունեցած է, ըստ որում՝ ա'լ չատերուն անհնար էր որոշել՝ որ ասոնք իրօք ան հարազատ (գոնէ յոյն) Կանոնաց չեն վերաբերիր՝ որոնց մէջ որ կը գտնուին հայերէն մատենաներուն նայելով:

. *

[Հ. Գաթրքնեան Կանոնաց հնագոյն, Ե. դարու Հաւաքումը հետեւեալ բովանդակութեամբ կը ներկայացնէ.

1. (Ասորի) Կանոնք Առաքելոց, այն է Վարդապետութիւնն Առաքելոց, գլ. ԼԴ:

2. (Յունական). ա. Կանոնք Նիկիոյ (գլ. Ի), բ. Կանոնք Անկիւրայ, գ. Կեսարիայ, դ. Նիոկեսարիայ, ե. Գանգրայ, գ. Անտիոքայ, է. Ղաւոզիկեայ (գլ. ԾԹ):

3. (Հայ.) Կանոնք Շահապիվանի (գլ. Ի):]

Ասոր ըստ մասին՝ Թարգմանութեան եւ ըստ մասին՝ հաւաքուելուն եթէ տարին ճշդիւ չենք գտներ, կրնանք տարիները մերձաւորաբար գտնել: Ունինք Շահապիվանի Կանոնաց Յառաջարանին մէջ աս նկատմամբ՝ լոյս մը:

Ան Յառաջարանը, չենք կրնար ամենեւին տարակուսիլ, մեր Հաւաքողէն է՝ որն աս Ժողովոյս Ժամանակը յայտնելով կ'ըսէ. «Լինէր այս Ի ԶԺ ամի Թագաւորութեան Յազկերտի (Բ.) Պարսից արքայի (439—457) եւ Վասակայ Սիւնւոյ մարզպանութեանն Հայոց» (442—452), անանկ ատեն մը՝ որ «հեծէին մրմռային մռնչէին ի նմանութիւն կորեանց առիծուց Վարդան Մամիկոնեան համազօք հանդերձ եղբարբք»: Այդ 451ին գարնան Վարդան՝ Աւարայրի դաշտին վրայ Պարսից դէմ պատերազմի մէջ ինկաւ, որ հազիւ Յազկերտի 12երորդ տարւոյն կը պատասխանէ, եւ ոչ ալ անկէ ետքը չորս հինգ տարի՝ կարելի էր որ ասանկ Ժողով մը Հայաստանի մէջ գումարուի, որովհետեւ թէ եկեղեցականաց գլխաւորները եւ թէ՛ նախարարաց երեւելիները գերութեան մէջ էին եւ երկիրը պարսկային զօրաց ճնշման տակ կը հեծէր: Ուստի որչափ ալ հիմակուան ձեռագրի օրինակը, որչափ որ կրցանք տեսնել, կը միաբանին ԺԶ կարդալու (ըստ Հասարակ եւ ըստ Երկրորդ Յեղի) եւ ԶԺ (ըստ Երկրորդ Յեղի), Իմաստասէր մինակ Ժ կարդացած է, վասն զի անշուշտ ինքն է՝ որ աս Կանոնաց գլուխը դրած է թէ «Յեւթներորդ ամի վախճանելոյն սրբոյն Սահակայ կարգեցան Կանոնքս այս»: Սրբոյն Սահակայ 7երորդ տարին կ'իյնայ

* Շարունակութիւնը տե՛ս Հ. Յ. Տաշեան, Վարդապետութիւն Առաքելոց, էջ 429—442:

Յագիերտի Բ. 10երորդ տարւոյն, այս ինքն 447 կամ 448 տարւոյն Վարդան եւ եղբարքը ողջ են եւ Վասակ Սիւնի Հայոց մարզպան է: Ուրեմն առաջիկայ ժողովածոյքը 447էն կամ 448էն առաջ չէր կրնար ըլլալ:

Բայց անկէ ո՞րչափ ետքն եղած է: Մեր խմբագիրը նոյն Յառաջաբանին մէջ ըստ բաւականին կ'իմացունէ թէ իրեն գրութեան եւ նոյն ժողովոյն ատենուն մէջ ըստ բաւականին միջոց անցած է. այնպէս որ քաղաքականապէս իրերը փոխուած են եւ Հայաստանի ներքին կառավարութիւնը Մամիկոնէից ազգին ձեռքն է՝ երբոր ինք աս Յառաջաբանը կը գրէ. «Բազմանային, կ'ըսէ, որք յաճախէին ի գործս պղծութեան... եւ ոչ ոք էր՝ որ քաղէր զորոմն... եւ մանաւանդ զի չէր ի Ժամանակին յայնմիկ իշխանութիւն եւ տէրութիւն ի ձեռին ազգին Մամիկոնէից, զի զօղեալ եւ նուաճեալ եւ հնազանդեալ էին համբարձելոյ պարսկային թալաւորութեանն... քանզի չարահար ազգն Պարսից ի կասկածանս կային եւ յերկիւղի եւ ոչ տային զիշխանութիւնն ի ձեռս նոցա»: Արդ վերոյիշեալ թուականէն ետքը՝ առաջին անգամ 485ին եղաւ՝ որ Հայաստանի ներքին կառավարութիւնը Մամիկոնէից ցեղին յանձնուեցաւ, երբոր նոյն տարին Վահան մարզպան գրուեցաւ եւ ալ շատ տարիներ պարսիկ մարզպան Հայաստան չեկաւ: Արդէն ըստ ինքեան աս Յառաջաբանին մէջ գտնուած խօսքերը Սահակայ եւ Մեսրոպայ ատեններէն շատ հեռու մարդու խօսքեր չեն. եւ ժողովոյն ատենուան շատ մօտ մարդու, մանաւանդ թէ (ինչպէս ըսենք) հոն գտնուողի մը խօսքեր ալ կրնան սեպուիլ: Լեզուին բոլորովին անխառն մաքրութիւնը՝ Ե. դարուն առաջին կէսին մէջ իր ուսումն ըրած եկեղեցական մը կը ցուցունեն եւ «ճշմարտասէր վարդապետաց», Սահակայ եւ Մեսրոպայ, մահուրէն ետքը անկարգութեանց բազմանալը եւ Մամիկոնեանց ետ ձգուելով՝ Պարսից բռնանալը կ'ողբայ իբրեւ իր ժամանակակից դէպքերը: Ուստի մեր Հաւաքիչը նոյն դարուն երկրորդ կէսին մէջ բաւական յառաջացած հասակ մ'ունեցած է, ուստի չենք կրնար 485էն երկայն տարիներ ետքը ձգել սոյն խմբագրութիւնը: Արդէն Յովհան Մանդակունի՝ որ 480—487¹ կաթողիկոս նստաւ եւ ըստ մասին ան ժամանակներն ապրեցաւ՝ որ ալ Մամիկոնեան տան կը վերաբերէին Հայոց ներքին իրողութիւնը, բաւական նշաններ կու տայ իր ձառերուն կամ թուղթերուն մէջ՝ որ սոյն ժողովածոյքը ձեռքն ունի: Գիտենք՝ որ Թարգմանչին կամ խմբագրին սիրած բացատրութիւններէն մէկն է «գթով տնանգաց» որ չի կրնար շատ հասարակ ըսուիլ. Հայոց կաթողիկոսն անշուշտ ասկէ առնելով նոյնը կը յեղյեղէ, ինչպէս շատ բան ալ Ոսկերեանի հայերէն Թարգմանութենէն՝ որով զանգուած է հասարակօրէն իրեն գրութիւնները: Աւելի որոշ մեր ժողովածոյքը կ'երեւայ՝ երբոր (Ճառ Ժ., էջ 84 տպ. 1836) կ'ըսէ. «Ոչ եթէ նա ազատ ինչ իցէ ի պատժոց որ գիւիղճ ինչ մեղաց ունիցի եւ ի սպաւաւորութիւն սրբոյ սեղանոյն յանդգնեսցի: Զի չեն ինչ, ասէ, այնչափ մեղք չարաչարք՝ որ կարող են զբոլոր բարկութիւնն Աստուծոյ զարթուցանել քան զայն՝ որ անարժանութեամբ ոք ի քահանայութիւն մերձենայցէ, զի սպասաւոր անարատին պարտ է անարատ լինել հոգւով եւ մարմնով. զի ի ձեռն անարատին արատաւորքս ապրեսցուք»: Աս խօսքերը Նիկիոյ ԺԲ. եւ Նիոկեսա-

¹ Պէտք ենք խոստովանիլ որ աս թուականը դեռ ճշգրտած (vérifié) չէ բոլորովին:

րիայ ԺԵ. Կանոնները*, նոյնպէս Շահապիվանի ԺԴ. եւ ԺԵ. Կանոնին ծայրը կ'ակնարկեն. ամէնքն ալ անանկ եղանակաւ որուած ինչպէս մեր ժողովածոյքին մէջ կը տեսնենք: Բազմածանօթ է Մանդակունւոյն համար տուգանաց օրէնքներն ալ՝ երբ որ (Թուղթ Թ., էջ 74) քահանայից համար կ'ըսէ, թէ «Ոչ որոյն ողորմին եւ ոչ յայրին խնայեն, այլ պատժովք մուտս խնդրեն եւ պատուհասիւք ինչս ժողովեն յանուն եկեղեցւոյն»: Վերջապէս վերը յիշուած Կանոնական խնդրոց հայ հեղինակն ալ՝ որուն վրայ ի մօտոյ կը խօսինք, եւ զոր չենք կրնար գոնէ Մանդակունւոյն ժամանակակից չդնել, յայտնի կ'ըլլայ:

Սոյն ժամանակի որոշումը կ'արդարանայ նաեւ մեր Թարգմանչին կամ Խմբագրին ձեռքն ունեցած հայերէն մատեններուն գրութեան ժամանակէն: Ասոնց գործածութենէն՝ զոր տեղ տեղ կ'ընէ, կը տեսնենք՝ որ իրեն մատենադարանին կը վերաբերին սա գրքերը.

1. Սուրբ Գիրք, Միրաքայ գիրքն ան հնագոյն Թարգմանութեամբ, որ 1833ին հրատարակուեցաւ, ինչպէս կրնայ Շահապ. ԺԶ. Կանոնէն հասկըցուի:

2. Յունական Կանոնաց առաջին Թարգմանութեան մատենան՝ որուն վրայ խօսեցանք:

3. Վարդապետութիւն Առաքելոց:

4. Վարդապետութիւն Աղդէի կամ Ղերութնայ:

5. Կանոնք Շահապիվանի ժողովոյն հարազատք:

6. Եւսեբեայ Եկեղեցական պատմութիւն, ասորերէնէ Թարգմանուած:

7. Ագաթանգեղոս, կամ ինչպէս ան ատենները կ'ըսուէր (տե՛ս Ղ. Փարպեցի [1873, էջ 611]. «Պատմութիւն նահատակին Գրիգորի»: Օրինակի աղագաւ վերը յառաջ բերուած «ղօղեալ եւ նուաճեալ եւ հնազանդեալ էին ամբարձելոյ պարսկային թաղաւորութեանն» աս գրքէն օրինակուած է:

8. Փ. Բիւզանդացւոյ Հայոց Պատմութիւն:

9. Կորեան Վարք Ս. Մեսրոպայ: Ասոր համոզուած ենք քանի մը բացատրութիւններէն, որոնք Շահապ. ժողովոյն Յառաջաբանին մէջ կը գտնուին:

10. Տեսիլ սրբոյն Սահակայ. այնպէս ինչպէս որ Փարպեցին իր Պատմութեան մէջ զետեղած է. եւ որ գոնէ Վարդանանց պատերազմէն առաջ գրուած չէր:

11. Կրօնաւորական խրատուց գիրք: Ամբողջ Շահապիվանի ԺԵ. Կանոնը կը նոյնայնայ մէկ կտորի մը հետ որ սա վերնագրով «Վասն կարգի սրբութեան պաշտօնէից եւ մանկանց ուխտի» Հարանց խրատներուն մէջ կը գտնուի (Վարք Հարանց, Հատոր Բ., էջ 604—605): Սակայն աւելի հակեալ ենք ըսելու՝ որ Կանոնագրքէն հոն առնուած ըլլայ: Արդէն մեր Հաւաքիչը ան ձեռով խրատներ գրելու վարժած է:

12. Նեղոսի գործք:

Աս վերջին մատենանը շատ սիրած եւ ստէպ կարդացած է մեր Կանոնաց Հաւաքիչը, ինչպէս յայտնի կ'երեւայ: Վասն զի յունական Կանոնաց ծայրը աւելցուցուած վերջաբանական յորդորը Նեղոսի վճռական գրութեան ձեռովն եւ իմաստներովը տողորուած է, ի մասնաւորի հայերէն Հարանց Վարուց, Բ., էջ 676, գլ. ԺԲ. «Պատուէր առ մանկունս» վերնագրուած կտորէն աս

* Հմմտ. եւ Կանոնի Սահակայ, էջ 84:

տողերը կ'օրինակէ. «Առաջի ծերոց լուութիւն, իմաստնոց՝ ունկնդրութիւն, առ ընկերս՝ սէր... մի յանդուգն ի բանս եւ յաճախ ի խօսս... ի խոնարհ ունելով զաչս եւ ի վեր զմիտս»: Հոն դարձեալ էջ 662, գլ. Թ. «Կառավարեալ զնա յերկինս ընդ սրբոյն Եղիայի» փոխադրուած է Առաքելական Կանոնաց մէջ, տես?: Նեղոսի գործքերը, իրաւ՝ այրական հայերէնով մը, բայց արդէն վերը երկար բացատրուած է. դարուն նոր դրութեան լեզուէն յաղթահարուած լեզուով մը թարգմանուած են: Իրօք ալ ասոնք շատ կանուխ չէին կրնար Հայաստանի մէջ թարգմանուիլ, վասն զի Ե. դարուն առաջին կէսին մէջ դեռ կը գրէր հեղինակը՝ Եգիպտոս:

Մէկ կողմանէ Կանոնաց մէջ աւելցուած ճգնաւորական (ascetica) խրատաբանութեանց վարժութենէն եւ մէկալ կողմանէ վերոյիշեալ մատենադարանին վերջի կտորներէն առնելով կրնանք հիմամբ ըսել՝ որ պարեգօտաւոր մը կամ վանաց երէց մըն է (վասն զի այսպէս կ'անուանէին ան ատեն վանահարք), աս ժողովածոյքին հեղինակը, գուցէ արդէն եպիսկոպոսութեան բեռն ստանձնած եւ անոր համար՝ իր հօտին լաւագոյն առաջնորդութիւնը հոգալով Կանոններէն կը ջանայ բարեկարգութիւնը վերահաստատել կամ պահել:

* Կ'ակնարկէ Կան. Ը., Տաշեան, էջ 307:

ԿԱՆՈՆՔ ԾԱՀԱՊԻՎԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ԳԼՈՒԽ Ի

- ա. Եպիսկոպոս որ ի պղծութեան գտանի:
- բ. Քահանայ որ ի պղծութեան գտանի:
- գ. Շնացողաց:
- դ. Կնաթողաց: 5
- ե. Որ զամուլ կին ոք թողուցու:
- զ. Կնոջ որ յառնէ ելանիցէ:
- է. Առեւանկաց:
- ը. Կախարդաց:
- թ. Որ ի հարցուկս երթայ: 10
- ժ. Որ դիւթեն եւ ոչ կախարդեն:
- ժա. Որ անյուսութեամբ լան զմեռեալն:
- ժբ. Որ ընդ մորոսի անկանի:
- ժգ. Որ զազգական առնէ կին:
- ժդ. Որ տանտիկին ունի: 15
- ժե. Որ կրանաւոր լինի:
- ժզ. Որ արծաթով լինի եպիսկոպոս:
- ժէ. Վասն նշխարաց վկայից:
- ժը. Վարդապետ որ զաշակերտ բանադրէ:
- ժթ. Քահանայ որ ի մծղնութեան գտաւ: 20
- ի. Եպիսկոպոս որ գիտէ:

Եղեալ միաբանութեամբ աւագաց Հայոց. յԵւթներորդ ամի վախճանելոյն սրբոյն Սահակայ կարգեցան կանոնքս այս:

ԽՈՐԱԳԻՐ. 1 Կանոնք չ. Հայոց գլուխ ի A. Հայոց Կանոնին գլուխք ի BCD. Հայոց Ժողովոյն Կանոնին գլ. ի G:

5 դ. Կնաթողաց չունին EF: — 6 թողուցու A. ոք կին EF: — 11 դիւթէն... կախարդէն C: — 12 յանյուսութեամբ D լան չունի D. զմեռեալս C: — 12 մորոսի A մաւրոսի B մորուի CDEFG: — 20 մծղնութեան DEF գտանի BCDG տայ E: — 21 վասն չարագործ ժողովրդոց EF: — 1—21 չունի H: — 22 աւագ D աւագացն CG եւթներորդ H յեւթներորդի C վաղճանելոյն C վախճանելոյն D կարգեցաւ G կանոնք D կարգեցան — այս չունի H:

Ձեռագիրներու մէջ հոս կը յաջորդէ «Սահմանք եւ Կանոնք... հաստատութիւն». տես վարը Նախադրութեմէն ետքը:

(ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ)

1. Պարտ եւ պատշաճ է նաւաւարին հոգալ զարուեստագործութենէ նաւին եւ զչաւիղս ծովուն նկատել եւ ըստ հոգմոյն աջողութեան զնալ ի վերայ մկանաց ծովուն: Նոյնպէս եւ զաւրաւարին յամենայն ժամ զգաւրսն ի հանդիսի կացուցանել զայրընտիր եւ
 5 զձիւրնտիր, զէն զարամբ, սպարազէն զերիվարաւ եւ ալն ունել ի ճակատուն յաղթող գտանել եւ առնուլ պսակ եւ պատիւ ի թագաւորէն: Ապա առաւելապէս արժան եւ իրաւ է վարդապետաց, սրբոյ եկեղեցւոյ հովուաց, առաջնորդաց աւրինաց արդարութեան եւ ստոյգ պատուիրանաց Աստուծոյ կենդանւոյ յամենայն
 10 ժամ յաւրէնս Տեառն խորհել ի տուէ եւ ի գիշերի. եւ զմանկունս եկեղեցւոյ յամենայն ժամ նորափետուր զարդարել ի Տէր:

2. Յետ փոխելոյ յերկրէ վարդապետացն, հարցն արդարոց եւ ճշմարիտ արէնսդիր առաջնորդացն, եւ մանաւանդ սրբոյ քահանայապետին Սահակայ Հայոց կաթողիկոսի եւ հոգելից հոգեկիր
 15 ճշմարտասէր վարդապետին Մեսրոպայ, որ լուսաւորեաց զերկիրս Հայոց վարդապետութեամբ իւրով:

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆՍ ունին միայն ABCDGHKL ձեռագիր եւ տպագիր օրինակները: K (որուն կը հետեւի, նոր փոփոխութիւններով, L) կամայական փոփոխութիւններ, յապաւումներ, հետեւադասութիւններ եւ յաւելումներ մուծած է, գործնք կը ներկայացնեն մշտիւ:

1 արուեստագործութեան A զարուեստագործութիւն BC արուեստագիտութիւն D զիրս K ուղղեցի զարուեստագործութենէ: — 2 հմմտ. Սղմ. Ը. 9. «որ շրջին ի շաւիղս ծովուց». հոգմոցն A. յաջողութեան K: — 3 մկանաց AK (մ)կանաց G: — 4 գ. տեսանելով ի հ. K. ի հանդիսի անցուցանել AHK. եւ չունի K: — 5 զգէն զանձամբ եւ ապա ս. K. սպառազէն. այսպէս բոլոր օրինակները. ուղղեցի սպարազէն, իմացիր սպարազէն. լաւ եւս սպարազէն. հմմտ. Փաւստ. Ե. 37 (Էջ 242) «ի հաստատուն երիվարէն եւ յասպազէն (ձեռագիրը՝ յասպազէն) վառելոյն յանշարժ սպառազինէն համարեցաւ կշռեաց զնա ի միտս իւր իբրեւ զյեռն մի բարձր զանմատոյց». Ոսկ. Պաւղոսի Ա. 194. «ոչ սպարազէն զերիվարաւ առին». զերիվարաւ K. գէն — զերիվարաւ չունի C եւ (ալն) չունի K: — 6 զպսակ G զպսակ H զպսակ K զպատիւ GH եւ պատիւ չունի K. ի չունի G: — 7 եւ իրաւ չունի K: — 8 սրբոց CDH չունի K աւրինաց չունի K: — 9 արդարութեամբ K. պատուիրանացն H պատուիրանին K: — 10 յաւրէնս K: Սղմ. Ա. 2 «եւ յորէնս նորա խորհեացի նա ի տուէ եւ ի գիշերի»: Եւ չունի G: — 11 յամենայն ժամ չունի K (նորա)փետուր գ. ի տէր չունի A. հմմտ. Եւ. Խ. 31. «նորափետուր զարդարեցին իբրեւ զարծուիս»: — 12 եւ յետ D յերկրէս ABDGHKL վարդապետաց K վ. Հայոց L հ. առաջնոց արդ. L: — 13 արէնդիր չունի L առաջնորդաց HL եւ չունի K նա մանաւանդ H սրբոց H քահանային K քահանայապետացն H: — 14 երանելոյն Ս. L կաթողիկոսին G. հոգեձիր (փոխ. հոգեկիր) H: — 15 մեսրոպայ H մեսրովբայ K որ չունի G: — 16 զերկիրն H զերկիր K վարդապետութեամբն C վարդ. իւրով չունի K:

3. Ի փոխել նոցա յերկրէս յինէր եղծումն եւ քայքայումն կարգաց եւ աւրինաց սրբոյ եկեղեցւոյ, որպէս եւ տեսանէր ի Տեսլեանն յառաջագոյն սուրբ քահանայապետն Աստուծոյ Սահակ, կամ եւս յառաջ սուրբն Գրիգորիոս: Բազմանային որք յաճախէին ի գործս պղծութեան եւ յետսընդդէմ գնացից. ի ցամաքել սիրոյն բազմանայր անաւրէնութիւն. եւ ոչ ոք էր որ քաղէր զորոմնն եւ սրբէր զգաղձն ֆրասակար. քանզի արմատացեալ էր սէզն եւ տարածէր աւր ըստ աւրէ. եւ լինէր յաճախումն Մծղնէից եւ այլոց չարեաց՝ կնահանէից, պոռնկաց, գողոց, անձնակամակաց, ամենայն խոտորնակ չարագործաց յաշխարհիս Հայոց, ի մէջ տանս թորգոմայ. եւ լինէր սուգ եւ տրտմութիւն: Որք էին ի Ժամանակին նախանձախնդիր վարդապետք, եպիսկոպոսք, երիցունք, ոյք ունէին զուխտ սրբութեան, պաշտաւեսայք Քրիստոսի եւ մանկունք սրբոյ եկեղեցւոյ: Այլ եւ (էին) յուխտէ քահանայիցն, (որ) ոչ գնային ըստ սրբութեան արդար ճանապարհին:

4. Եւ մանաւանդ զի ոչ էր ի Ժամանակին յայնմիկ իշխանութիւնն եւ տէրութիւն ի ձեռն ազգին Մամիկոնէից. զի զաւղեալ եւ նուաճեալ եւ հնազանդեալ էին համբարձելոյ պարսկային թագաւորութեանն: Զի թէպէտ եւ հեծէին, մոմոային, մոնչէին ի նմանութիւն կորեանց առեւծոց, Վարդան Մամիկոնեան համազգաւք իւրեանց՝ հանդերձ եղբարբք, այլ կային իբրեւ ի գարագղի արգելեալք. եւ ալն ունէին ի վերուստ աւգնականութեան: Քանզի չարահնար ազգն Պարսից ի կասկածանս կային եւ յերկեւղի եւ ոչ տային զիշխանութիւնն ի ձեռս նոցա:

17 նորա H յերկրէս առ արարիչն եւ Տէր L եւ քահումն G եւ քակտումն եւ քայքայումն L: — 18 սրբոյ չունի H ի տեսլեան H յառաջագոյն ի տեսլեան K: — 19 սուրբ չունի K աստուծոյ չունին KL էր Սահակ L: — 20 սուրբն] մեծն Գր. եւ K որ D: — 21 ի գործն H եւ չունին BD յետս չունին GHL. հմտ. Մատթ. ԻԴ. 12 «ցամաքեսցի սէր բազմաց»: — 22 անօրէնութիւնն BCDHK զորոմն A—L ուղղեցի զորոմնն: — 23 սրբէր] կորէր K: — 25 անձնակամակաց AD անձնակամաց BCGHK պ. ա. գողոց եւ ա. չարագ. K: — 26 չարածործ G աշխարհիս BCDG յաշխարհին K տանն K: — 27 լինէր] զինէր D որ K: — 28 նախանձախնդիրք G չունի K եպիսկոպոսունք G եւ եր. HK: — 29 եւ ոյք K որք H սուրբ K: — 32 զի չէր BCDGL ի ճանապարհին այնմիկ D իշխանութիւն BCDHKL: — 33 եւ տէրութիւն չունի K զօրութիւն L ի ձեռս նախանձայոյ պ. K զաւղեալ եւ նուաճեալ եւ չունի K: — 34 ամբարձելոյ C համարձակելոյ KL: — 35 թագաւորութեան CHK մոմոային (L մոմոային) չունի K: — 36 կորեան A կորեան H առեւծոց AHG առեւծոյ K վարդանն K: — 37 համազգոքն D ազգաւ իւրով K եղբարբ A եղբայրք G գարագղի A գարագեղ L: — 38 վերին օգնականութեանն չարահնար K: — 39 երկեւղի G քանզի — եւ ոչ չունի K: — 40 զիշխանութիւնն GHL ձեռն DH:

5. Ապա աւր ըստ աւրէ բղխէր զբան եւ գիշեր գիշերոյ ցուցանէր զգործս անարգելութեան. բան առ բան հասանէր, մարդոյ ի մարդ հնչումն լինէր յիւրաքանչիւր լսելիս: Գային ժողովէին ի հրամանէ միաբանութեանն յեղեալ կէտն ի Շահապիվան, ի բանակետոյն թագաւորացն Հայոց, ի ժամանակի նորարեր տաւնին: Եւ լինէր այս ի 2 ամի թագաւորութեանն Յազկերտի Պարսից արքայի եւ Վասակայ Սիւնւոյ մարգպանութեանն Հայոց եւ Վահանայ Ամատունւոյ հազարապետութեանն եւ Վրուայ Խոռխոռունւոյ մաղխազութեանն:

6. Եւ ժողովէին եպիսկոպոսք Խ. եւ երիցունք եւ սարկաւազունք բազում եւ նախանձաւոր պաշտաւնեայք եւ համաւրէն ուխտ սրբոյ Եկեղեցւոյ, իշխանք ամենայն՝ գաւառատեարք, գաւառակալք, պէտք, բռնաւորք, զաւրազլուխք, հազարաւորք, կուսակալք, ազատք կողմանց կողմանց: Աւագ նախարարք աշխարհին Հայոց,

41 օր աւուր բղխէր (K բղխէ) բան առ բան L բանն G գիշերոյ առ գիշեր L գիշերոյ BCD գիշերի GK ցուցանէ K: — 42 զգործ (զգործսն K) արդարութեան LK. հմմտ. Սղմ. ԺԸ. 3. «Օր աւուր բղխէ զբան եւ գիշեր գիշերի (նաեւ գիշերոյ) ցուցանէ զգիտութիւն»: — 43 մարդ (K եւ մ.) ի մարդոյ A—L ուղղեցի մարդոյ ի մարդ / հնչիւն K չնջումն H եւ գային K: — 44 միաբանութեանն HKLH մ. աւագաց եղեալ H ի շահապիվանի GKL ի բանակետոյ BCHKL ի բանակետ D բանակեալ G ի Շ. ի բանակետոյն A: — 45 թագաւորաց D ի ժամանակ AH ի ժամ BCDK ի ժամ L նորարեր] ամանորարեր L. հմմտ. Ագաթ. 435. «ի ժամանակի դիցն ամանորոյ ամենարեր նոր պտղոց տօնին»: — 46 ի .ՋԺ. A .ԺԶ. BCDG .իԶ. K ի .Զ. L թագաւորութեան L: — 47 սիւնւոյ A սիւնեաց BCDGL մարգպանութեան AG մարգպանութիւն HL մարգպանին K եւ չունի H վահան G: — 48 հազարապետութեան AL հազարապետութիւն H հազարապետի K վրաց A վրվայ BCDGH վրվայր L խոռխոռունեաց BCDGL: — 49 մաղխազի K խնդաղութեան L մաղխազութիւն H: — 50 եւ գային Ժ. KL եպ. քսան եւ եր. K բազումք KL բ. սարկաւազք K: — 51 բազումք H չունին KL. նախանձայոյ K պ. Քրիստոսի KL ուխտք K սուրբ BL չունի K: — 52 եւ իշ. L եւ ա. H ամենայն չունի K գաւառապետք HK գաւառակալք] գաւառապետք L: — 53 պետք չունի L պէտք D եւ բ. HL զօրազլուխք — կուսակալք չունի L: — 54 ազատ G ազատօք H չունի K կ. կողմանց չունի G ազատ G ազատօք H (կողմանց) կողմանց չունի G: Հոս KL կը շեղին A—H օրինակներէն եւ ունին հետեւեալ ընդարձակ հատումը. L կը գտնուի Kի անգղեցութեան տակ. K Ազատք, կուսակալք կողմանց կողմանց մեծ աշխարհին Հայոց, նախարարք ամենայն առաջի Վասակայ մարգպանի եւ Վահանայ հազարապետի եւ Վրուայ մաղխազի եւ (L եւ ազատք կողմանց կողմանց աշխարհիս Հայոց եւ կը շարունակէ Kի հետ) առաջի գլխաւոր եպիսկոպոսաց Ղաւզ (L Ղազարայ), Տաճատայ (L -տու), Արտակայ, Գատայ (L Գադայ), Եփրեմի (L -մայ) եւ այլոց բազմաց (L եւ) երիցանց գլխաւորաց Յովսեփայ (L -փու), Յովհաննայ (L Յոհանայ), Մեղտեայ (L -տայ), Երեմիայի (L -իայ), Ասպուրակայ (L -եայ), Դանիէլի (L տեառն), Դեւոնդի

որք էին նախանձախնդիրք աւրինացն եւ սրբութեան, միաբան 55
ասէին այսպէս, եթէ Զեղեալ կարգ սրբոյն Գրիգորի եւ Ներսիսի
եւ Սահակայ եւ Մաշտոցի դուք անդրէն հաստատեցէք եւ այլ զլաւն
եւս որպէս եւ ձեր կամք են, եւ մեք կամաւք եւ ախորժիւք յանձն
առնումք: Քանզի կարգք եկեղեցւոյ թուլացան եւ մարդիկ յանաւ-
րէնութիւն դարձան: Արդ աւրէնք որ Աստուծոյ հաճոյ են եւ եկե- 60
ղեցւոյ նորա ի շինութիւն, դուք զայն կարգեցէք եւ մեք հնազան-
դիմք եւ հաստատուն պահեմք: Եւ եթէ ոք հաստատուն ոչ պա-
հիցէ զկարգս աւրինացս, կա՛մ եպիսկոպոս, կա՛մ երէց, կա՛մ ա-
ղատ, կա՛մ շինական, պատուհաս կրեսցէ եւ տուգանս տացէ: Եւ
զայս ասացեալ միաբան քահանայապետիցն, եթէ Առաքելական 65
եւ Նիկիական կանոնքն հաստատուն կացցեն եւ մեք հնազանդեալ
եմք. բայց որ ինչ պիտոյ է ի լրութիւն ի նոյն կանոնս, եւ մանա-
ւանդ ի մէջ տանս թորդոմայ եւ կողմանց արեւելեացս:

Ապա կարգեցին եւ եղին այսպէս:

սրբոյ (Լ տեառն) Եղիշէի (Լ -չայի) (գրան երիցու Կ) եւ այլոց
(Լ բազմաց) սրբասէր քահանայից, որք էին նախանձախնդիր աւրի-
նացն (Լ սրբութեան եկեղեցւոյ Աստուծոյ. Ժողովեալ) առաջի աւագ
նախարարացն՝ քաջին եւ կորովոյն (Լ կորովոյն սրբոյն) Վարդանոյ
Մամիկոնոյ (Լ -ենի) եւ Արշաւրայ Կամսարականի եւ Մանածիրհի
Ռշտունոյ սպարապետին Հայոց եւ Զկայ (Լ Զրկայ) Դիմաքսենի եւ
այլոց նախարարաց, որք միաբանեալք էին եւ հաւանեալք արդար օրի-
նացն եւ քրիստոսական պաշտամանն (Լ եւ ամենայն իշխանացն Հայոց
եւ ազատաց բազմաց) եւ միաբան (Լ կ'աւելցնէ միախորհուրդ) բար-
բառէին այսպէս, եթէ Զեղեալ կարգ... — 55 նախանձախնդիր ABCDH
աւրինաց AH: — 56 թէ AGH զկարգ Կ կարգսն Լ Ներսէսի AG ներ-
սէսի Կ զՆերսիսի Լ: — 57 զՍահակայ ԿԼ զՄաշտոցի Լ մաշթոցի B
մաշդոցի C այդրէն Կ զայլ լաւն C այլ եւս լաւ (զլաւն Լ) որպէս ԿԼ: —
58 եւ (ձեր) չունի Կ կամք են ձեր C. ձեր չունի D. կամօք եւ չունին ԿԼ
ախորժելով Կ ախորժուք D եւ յօժարութեամբ կ'աւելցնէ Լ յանձին
(յանձն Կ) ունիմք ԿԼ կատարել կ'աւելցնէ Լ: — 59 քանզի չունի Կ
կարգ ADL մարդիկք BD մարդիք G: — 60 դ. եւ թողին զպատուիրանս
Տեառն Լ ա. որ օրէնք ա. Կ: — 61 նորա շինութիւն չունի Կ շինու-
թեան G իշխանութիւն Լ ի չունին օրինակք: — 62 հնազանդ եմք H պա-
հեմք — հաստատուն չունի Կ: — 63 պահէ Կ օրինաց AH օրինացն ԿԼ
էրէց A երեց H կամ սարկաւագ կ'աւելցնէ Լ: — 64 պատուհասեցի եւ Կ:
— 65 միաբան չունի Կ քահանայապետից H եւ քահանայից կ'աւելցնէ Լ:
— 66 առաքելականն Կ ա. կանոնն եւ Նիկիականն Լ կանոնն ABCDG կա-
նոնք H ուղղեցի «կանոնքն». կացցէ (նաեւ Լ) որպէս եւ էն իսկ Կ հնա-
զանդեալք GL հնազանդ HK: — 67 բայց չունի H եւ Լ պ. է ի նոսա Լ
լրութիւն Կ ի նոյն կանոնս չունի Լ: — 68 թորդոմա AD եւ կողմանց
արեւելեայցս չունի Կ բոլոր ձ. կողմանց արեւելեայցս. HL արեւե-
լեայց կը սպասուէր կողմանցս արեւելեայց: ԿԼ կ'աւելցնեն հաստա-
տեցի (Լ հաստատեցուք):

ՍԱՀՄԱՆՔ ԵՒ ԿԱՆՈՆՔ ԿԱՐԳԻ ՍՐԲՈՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԶՈՐ
ԵԴԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ ՀԱՅՈՅ Ի ԼՐՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵՒ
ՆԻԿԻԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆԱՅ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆ:

Ա. Եթէ եպիսկոպոս ոք գտցի ի պղծութեան կամ ի պոռն-
կութեան կամ զինչ եւ իցէ ի վատթար գործս եւ զառաքելական
զպատին եւ զսուրբ աթոռն անարգեաց, [այնպիսունն ասէ Գիր.
Ընդ գողս ընթանայիր եւ ընդ շունս դնէիր զբաժին քո.] եւ
5 վկայութեամբ ի յայտ եկեացէ, յաթոռոյն եւ յիշխանութենէն մեր-
ժեսցի եւ զքահանայութիւնն մի պաշտեացէ. ՌՄ. զրամ եկե-
ղեցոյն տուգանեսցի [եւ անձին իւրում լիցի մեղադիր. «զի մարդ
ի պատուի էր եւ ոչ իմացաւ».] եւ զտուգանսն կարաւտելոց բաշ-
խեսցեն. [զի պարտ էր նմա «յամենայն ժամ յաւրէնս Տեառն խոր-
10 հել ի տուէ եւ ի գիշերի» եւ «զպատուիրանս նորա պահել», եւ
մի ըստ արտուղի անկանել. այլ «զճանապարհ զարքունի գնալ,
ոչ յաջ խոտորել եւ ոչ յահեակ». զի մի աշակերտեալքն զնոյն վա-
տուսունն ուսցին]:

Բ. Եթէ քահանայ ոք ի պղծութեան իցէ կամ ի պոռնկու-
15 թեան եւ կամ յայլ ի վատթար գործս, եւ վկայութեամբ իրքն

ԽՈՐԱԳԻՐՍՍ ձեռագիրք գետեղած են Նախադրութենէն յառաջ.
չունի H. պատշաճ համարեցայ փոխադրել այստեղ: — Կարգի Աստուծոյ
սրբոյ BCDG ի լուծին C. պէտք է իմանալ ի լուծին առաքելական
(սահմանայ) եւ Նիկիական Կանոնաց (Ի) հաստատութիւն:

Նկատի ունինք ABCDEFGHIJ եւ M. Աննպատակ համարեցայ համե-
մատութեան առնել K Աբել արքեպ. Միսիք-արեանցի խմբագրած բնա-
գիրքը, որ նոր յաւելումներով, փոփոխութիւններով եւ յապաւում-
ներով գիտական արժէք չունի: Անվստահելի է նաեւ H իր անխմամ
տպագրութեամբ եւ բազմաթիւ վրիպակներով. վրիպակներ ունի նաեւ I.
յայտնի տպագրական աննշդութիւններն անտեսած եմ:

Ա. 1 ոք] որ G ի պղծութիւն BCDG: — 2 ի չունին BCD վատթար B
առաքելական D զպատին չունի H: — 3 զսուրբ աթոռոյն C: — 4 Հմտ.
Սղմ. ԽԹ. 18. «Թէ տեսանէիր զգողս՝ ընթանայիր ընդ նոսա եւ ընդ շունս
դնէիր զբաժին քո»: — 6 վկայութիւն AC ի (յայտ) չունին EF. աթո-
ռոյն A իշխանութենէն B յիշխանութեանն են անկցի եւ մ. EF զքահա-
նայութիւն AHI սուրբ եկ. BCDEF յեկեղեցոյն AEF յեկեղեցի H եկեղեց-
ւոյ I: — 7 տուգանեսցին G կարգա տուգանս տացէ — իւրոյ BCDGH: —
8 Սղմ. ԽԸ. 13, 21: զտուգանս BCDGH զտունգանս EF: — 9 Սղմ.
Ա. 2: — 10 ի պատուիրանս G. Հմտ. Մատթ. ԺԹ. 17 եւն: — 11 ըստ
չունի G. զճանապարհս CDG ոչ յառաջ G յահեակս G. հմտ. Թիւք Ի.
17 (ԻԱ. 22). «ճանապարհ զարքունի գնացուք, ոչ խոտորեսցուք յաջ
կամ յահեակ»: — 12 աշակերտքն G աշակերտեալք A վատ ուսունն A—J:

Բ. 14 քահանայք փոխ. ք. ոք: — 15 եւ չունին BCDEF ի չունի H
չար գ. E չարագործս J գործող G ի (յայտ) չունին AI:

յայտ եկեսցեն, զքահանայութիւնն մի պաշտեսցէ. Յ. դրամ տու-
զանս տացէ (յեկեղեցի եւ) յաղքատս բաշխեսցեն. եւ նա ի դպրաց
կարգի կացցէ: Ապա եթէ ի դպրութեանն ի նոյն պղծութեան
գտանիցի, ի կարգէն ելցէ եւ ի դպրութենէն՝ մինչեւ ի կարգ ուղ-
ղութեան եկեսցէ ապաշխարութեամբ. եւ տեսեալ եպիսկոպոսին 20
զճանապարհս նորա՝ ի դպրաց կարգի կացցէ: [Զի եկեղեցի
զսուրբ կամի, մանաւանդ տէրունական սեղանն խորհրդոյ զանա-
րատան ընդունի. զի մի բարկութիւն Աստուծոյ զարթիցէ ի վերայ
երկրի ի ձեռն առաջնորդաց]:

Եթէ կնաւոր երէց գտցի ի պղծութեան եւ ի պոռնկութեան 25
կամ յայլ գործս չարեաց եւ սուղեալ վկայիւք՝ քահանայութիւնն
լուծցի. եւ յեկեղեցւոյ բաժնէ հեռացեալ լիցի. Յ. դրամ տու-
զանս տացէ եւ ի կարաւտեալս բաշխեսցեն: Եթէ երէց եւ եթէ
սարկաւազ կանոն այդ կացցէ: Եւ նոքա ի կարգ զինուորութեան
կացցեն եւ ի հարկս արքունի. եւ ընդ պաշտաւնեայս մի խառ- 30
նեսցին:

Ապա եթէ կին երիցուն կամ սարկաւազին ի շնութեան գտցին,
ընտրոյ տէր նոքա լիցին, կամ զեկեղեցին եւ զքահանայութիւնն
ընտրեսցեն կամ զկիւնն: Եթէ զքահանայութիւնն առցէ՝ զկիւնն ի
տանէն ի բաց հանցեն եւ ապաշխարութիւն խիստ ի վերայ դիցեն: 35

Ապա եթէ յընտանեաց դուստր քահանայի ի պոռնկութեան
գտանիցի, եկեղեցւոյ բաժնի մի իշխեսցէ եւ ի քահանայական
տանէն ի բաց ելցէ. եւ խիստ ապաշխարութիւն ի վերայ դիցեն
եւ պատուհաս: Եւ որդւոյ երիցուն նոյն պատուհաս լիցի: Եւ
եթէ երէցն մեռցի, կիւնն առն չիշխէ լինել. եւ ոչ երէցն կին առնել: 40

Եւ աղախին պոռնիկ ի քահանայի տան մի լիցի, «զի սրբու-
թիւն Տեառն է»:

16 ի յայտ BCDE զքահանայութիւն AGHI մի չունի E: — 17 տուգան A
տացցէ AE: — 18 թէ BCDGHI դպրութեան GH պղծութիւն G: — 19 գտցի
BCDEG դպրութենէ E: — 21 կացուցէ H: — 22 սուրբս H զսուրբս E
խորհրդոց E: — 23 զանարատն E զանարատս GHI մի չունի H Աստուծոյ
չունի E: — 25 եւ եթէ G կրօնաւոր CEHG. պղծութիւն G պղծութեանն I
եւ] կամ E: — 26 այլ AG քահանայութիւն A տուգանս չունի AI: —
28 տացցէ AEI կարօտեալսն A եւ չունի HG թէ EI: — 29 կանոնացդ EF:
— 30 հարկ BCD ի փոխ. ընդ G: — 32 թէ E երիցու H սարկաւազի H ի]
ընդ G գտցի CE գտցեն I: — 33 տէր չունի HI եւ] կամ I: — 34 առցեն H
զկին D կինն G: — 35 ի տանէ չունի EF: — 36 թէ E դուստր H ընտա-
նեաց BCDE. քահանային DEI պոռնկութիւն HGHI. պատուհասս H երի-
ցու HI. եւ չունի E: — 40 չկարէ E եւ (ոչ) չունի I: — 41 ի տան քահա-
նայի մի I: — 42 տ. ամենակալի D. հմմտ. Եւթ ԻԹ, 34 եւ այլուր:

Գ. Եթէ ոք կին ունիցի եւ պոռնկեացի եւ զկարգ ամուսնութեանն սրբութեամբ ոչ պահեսցէ [եւ զպսակն, զոր ա՛ռ ի ձեռն 45 քահանային, ի սուրբ եկեղեցւոջն ի գլուխ իւր ընկալաւ եւ զազնականն որ նմա վիճակեցաւ, ըստ գրեցելումն, եթէ Ազնականն առն իւրում ետու զկին իւր. եւ քարոզն ազադակէ, թէ «Պատուական է ամուսնութիւն եւ անարատ անկողինք, որ սրբութեամբ զուգին. բայց զչունս եւ զպոռնիկս դատի Աստուծոյ». եւ 50 զարձեալ՝ «Այր մարմնոյ իւրում ոչ իշխէ, այլ կինն. նոյնպէս եւ կինն իւրում մարմնոյ ոչ իշխէ, այլ այրն»: Արդ եթէ ուրուք զաւրհնութեան զկեանսն եւ զհեշտութեան, զոր ա՛ռ յԱստուծոյ զփառաւորութիւն ի սուրբ եկեղեցւոջ, եւ ապա առ ոտն հհար. եւ զաւրհնութեամբ ամուսնութիւնն, զոր Աստուած ետ նոցա, պղծութեան կոխան արար, ի շնութիւն անկաւ եւ ի պոռնկութիւն 55 եւ ի հանգանակ արբեցութեան, զայնպիսին կշտամբեսցեն գլխաւորքն գանիւք եւ բանիւք աւգտակարաւք եւ յեկեղեցւոյ ի բաց մերժեսցեն եւ] տուգան կալցին յեկեղեցի եւ ի կարաւտեալս բաշխեսցեն [փոխանակ զի անարգեաց զեկեղեցին եւ զպսակն աւրհնութեան պղծեաց]: Եթէ ազատ է եւ գան չէ մարթ հարկանել, ի 60 տուգանն եւ յապաշխարութիւնն յաւելցեն. Մ. դրամ կարաւտելոց. Բ. տարիս յապաշխարութիւն. եւ զպղծութիւնն այլ մի եւս

Գ. 43 ունի E առնիցէ G: — 44 ամուսնութեան GH պահիցէ GIJ որ E էառ G: — 45 յեկեղեցւոջն D յեկեղեցւոջ EHJ օգնական H զօգնական DG: — 46 գրեցելոյն BCDEG թէ E: — 47 զկինն C. հմմտ. Ծնն. Բ. 18 «արասցուք դմա օգնական ըստ դմա եւ Գ. 12 «կինս զոր ետուր ընդ իս»: — 48 անարատը I զուգին I դատէ EHJ. հմմտ. Եբր. ԺԳ. 4. «Պատուական է ամուսնութիւն ամենեւին եւ սուրբ անկողինք. բայց զչունս եւ զպոռնիկս դատի Աստուած». հմմտ. Անկիւր. Կան. ԺԱ. «Զի սուրբ են անկողինք եւ անարատ ամուսնութիւնք»: — 50 իւրոյ CD այլ չունի D: — 51 կին H մարմնոյ իւրում (իւրոյ G) GJ մարմնոյն E. Ա. Կոր. Է. 4: — 52 զօրհնութիւն H զհեշտութեամբ BCDEIJ զհեշտակութեամբ G որ G չունի H Աստուծոյ GI: — 53 զփառաւորութիւնն BCEG զոր առ յԱստուծոյ հեշտութեամբ H ի սուրբ իսկ D եկեղեցւոջն BCG էհար G: — 54 զօրհնութիւնն ամուսնութեանն G: — 55 ի շնութիւն. եւ ի պ. չունի H հանգանակ G: — 56 արբեցութեան I զայնպիսին C կշտամբեսցին I: — 57 գլխաւորք BCEG գլխաւոր D գանիւք լքահանայիւք D բանիւք բանտիւք E աւգտակարաւք A առ կտակարանօք եւ եկեղեցւոյ G: — 58 մերժեսցին GHI որոշեսցեն C եւ ի տուգան H կալցի BCDG կալցեն HJ կացցին յեկեղեցին E ի ընդ ABCIJ ըստ G կարօտեալս մատուցանողս E: — 59 զեկեղեցի H: — 60 չէ մարթ չունի E: — 61 ի յառ գանն G ի տուգանն J յապաշխարութիւն EGJ ապաշխարութեան ABIJ յապաշխարութեան E եւ չունի AIJ պղծութիւն G զպղծութիւնս IJ մի այլ եւս E:

գործեսցէ. ապա մտցէ յեկեղեցի եւ ընդ ընկերս խառնեսցի: Ապա եթէ չինական է, դան յօլով արբցէ. ձ. դրամ տուգանս տացէ յեկեղեցի եւ յաղքատս բաշխեսցեն. եւ տարի մի ի պղծութենէն 65 հեռացեալ՝ մտցէ յեկեղեցի եւ յընկերսն խառնեսցի: Եթէ այր եւ եթէ՝ կին՝ կանոն այդ կացցէ:

Ապա եթէ ոք յառաջ քան զամուսնութիւնն ի պոռնկութեան դատու, կամ ընդ աւտարի կամ որ նմա խաւսեալն էր, ընդ անարդանացն տուգանս տայցէ՝ զինչ եւ արկցեն հայր եւ մայր կուսին. 70 [որպէս եւ Մովսէս հրամայեաց յաւրէնսն:] Եթէ կամեսցի զնոյն աղջիկն կին առնուլ՝ յառաջ ի ձեռն ապաշխարութեան սրբեսցին. եւ եթէ ի պսակն եկեսցեն, մի իբրեւ կուսանաց պսակ աւրհնեսցեն, այլ իբրեւ երկակին տեսառնագրեսցեն լոկ:

Ապա եթէ աղջկանն կամաւք է պոռնկութիւնն, տուգանին 75 հայր եւ մայր աղջկանն մի իշխեսցեն, այլ .ձ. դրամ այրն եւ .Ծ. դրամ աղջիկն տուգանս տացեն յեկեղեցին եւ յաղքատս բաշխեսցեն:

Ապա եթէ մինն սուրբ կուսան եւ մինն պոռնկեալ՝ կուսանին իբրեւ կուսանի աւրհնեսցի, եւ պոռնկացելոյն որպէս երկակին՝ 80 ուռ տեսառնագրեալ վասն յաղթութեան թշնամւոյն ի գլուխ դիցի. եւ յայսմհետէ զգոյշ:

Դ. Եթէ ոք զկին թողցէ՝ զորդւոց մայր, առանց բանի պոռնկութեան, եւ կամ թէ արատ ինչ չար ի մարմնի չիցէ, այլ եթէ այրն չնաբարոյ իցէ եւ այլում ակն եղեալ իցէ, դատաստան 85

— 63 յեկեղեցին E թէ H: — 64 տուգան ABCDIJ տայցէ AI յեկեղեցին E: — 65 բաշխեսցին I: — 66 յեկեղեցին E յընկերս իւր BCEG ընդ ընկերս I— ապա եթէ չինական է H թէ EH եթէ այր չունի G թէ EHI: — 67 կանոնացդ կ. CE կայցէ I: — 68 թէ EH զամուսնութիւն EH քան զ. յառաջ G պոռնկութիւն AEI: — 69 ընդ նմա խօսեցելոյն չունի էր E է G: — 70 անարգանաւքն I տուգան ABCDHI տայցէ AI արկցին I: — 71 հմմտ. Բ. Օր. ԻԲ. 28—29. Եթէ կամք իցեն H: — 72 աղջիկն A ի կին H առնել G սրբեսցի C: — 73 ի պսակ ե. H. օրհնեսցին H: — 74 երկաթի G: — 75 թէ G աղջկան AH] պոռնկութիւն EG տուգանել H: — 76 աղջկան Հ. եւ մ. մի G եւ .Ժ. E: — 77 տուգան A—J տայցեն A—E յեկեղեցի H աղքատս I: — 79 թէ EH մինն չունի D եւ մին B: — 80 օրհնեսցեն H պոռնկին E պոռնկելոյն H] պոռնկեցելոյն J երկակի A—GIJ երկեակի H ուղղեցի երկակին: — 81 ուռն H տեսառնագրեն G յախթութեան A յաղթութեանն G ի գ. իւր BCG եւ ի գլուխն H դիցէ CG: — 82 այսմ D զգուշ EI կացցէ I կայցէ G:

Դ. 83 զկին իւր G զկինն HI զորդւոյ EH զորդեաց M: — 84 պ. կամ կախարչութեան կ'աւելցնէ M թէ չունի J իցէ BCDEG: — 85 այլ որ եթէ ABCDEG աջակէս M այլումն ABCD է E դատաստանն H: —

այս լիցի. զորդիս եւ զտուն եւ զկեանսն եւ զհողն եւ զջուրն եւ զամենայն ինչ բաժանեսցեն հասարակաց. զկէսն կնոջն տացեն: Եւ եթէ կամք են (կնոջն) այր ի տուն ածել յինքն՝ համարձակ ածցէ. զբաժինն կալցին եւ զարքունի հարկն ողջ արասցեն: Եւ
90 այրն, որ եթողն, .է. ամ ապաշխարեսցէ եւ յեկեղեցի տուգանս տացէ. թէ ազատ է՝ .Յ. դրամ, թէ չինական՝ գանալի լիցի եւ .Ճ. դրամ յեկեղեցի տուգանեսցի փոխանակ զաւրհնութեամբ զամուսնութիւնն խոտելոյ:

Ապա թէ մինչդեռ ի պայքարին եւ ի տուգանի իցեն, եւ կին
95 ոք յանդգնալ կնաթողին կին լիցի եւ ամ մի չիցէ անցեալ՝ յայտ եղեւ թէ զառաջին կինն նա ետ թողուլ, կալցին զկինն եւ յուրկանոց տացեն եւ տարի մի աղասցէ գողեացն: Եթէ ազատ է եւ յուրկանոց չերթայ, (այնպիսին) հարիւր դրամ տուգանս տացէ դողեացն:

100 Ե. Եթէ կին ոք արար եւ ամուլ պատահեաց. եւ այրն հանցէ զնա վասն ամուլութեանն, որ ինչ կնոջն կարասի բերեալ է ի տուն, թէ աղախին, թէ անասուն, եթէ հանդերձ, եթէ արծաթ, առնուլ իշխեսցէ եւ գնալ: Եւ եթէ քան զամուլութիւնն այլ ինչ արատ չգուցէ ի կինն՝ մարդն տուգանս եւս տացէ կնոջն վասն անարգա-
105 նացն. թէ ազատ է .ՌՄ. դրամ, եւ եթէ չինական՝ .Ո.:

Ապա եթէ մինչդեռ ի դատին եւ ի տուգանսն իցեն եւ ամ մի ի վերայ չիցէ անցեալ, եւ ոք ի կանանց յանդգնեսցի եւ առնն կին

86 իցէ D զորդիս եւ չունի I զտուն եւ զկեանս եւ զորդիս եւ զհող H զտունն G զհող GJ զջուր HG: — 87 զկէս AIJ կէսն E կնոջն աղջկանն M առցեն HI: — 88 թէ HIJ կամք իցեն կնոջն զայրն M զայր GJ ածել — համարձակ չունի E ինքն DHJ: — 89 եւ (զբաժ.) M զբաժին BCDG կալցեն GHIJ հարկ E: — 90 եթող HJM յեկեղեցին B տուգան ABCDI տուգանս JM տայցէ ABCEHI եւ թէ M թէ չունին DE չ. է HM գանալի ABCDHI գանալից GJM: — 91 յեկեղեցին EM տուգան E տայցէ A աւրհնութեամբ ABCDHIJ օրհնութեան G օրհնութեամբն E զամուսնութիւն G: — 93 խոտել ետ G եթէ J ի չունի E ի տուգանին GM: — 95 քո D լինի AEJ լինին J ամենայն ինչ իցէ E ի միջի J. GJ: — 96 առաջին զաղջիկ կինն ետ G կալցեն HIJ: — 97 յորկանոց ABCD տացեն JM տայցեն BCD չունի AHI եւ չունին ABGJ աղայցէ G գոթեացն DG չունի J: — 98 չերթայ J. J յորկանոց ABCD տուգանս ունի M տայցէ ADI: — 99 ի գողիսն AB գոթիսն DG ի գողեացն C գողեացն M:

Ե. 100 ոք կին MJ արար] արատ I պատահեցաւ I: — 101 ամուլութեան AHIJM կարասի կնոջն E ի տունն GM: — 102 եթէ... եթէ E թէ արծ. H: — 103 իշխան է H եւ թէ CM զամուլութիւն IJ ինչ ունի M: — 104 չգտցի H կինն ունի M այլք ի մարդն (ի չունի H). բոլորն տուգան: — 105 եւ չունին BCD թէ GHM .ո. դրամ M: — թէ E ի դատաստանին M ի տուգանիցեն I ի տուգանին M իցէ E: — 107 չէ A ոչ իցէ M առն ABCDGHIIJ առնն EM:

լինիցի, կալցին զկինն եւ յուրկանոց տացեն. քանզի յայտ եղեւ, եթէ հանելոյ կնոջն նա եղեւ պատճառ. եւ տարի մի աղասցէ գողեացն եւ յաղախնութեան կացցէ եւ յեկեղեցին .ձ. դրամ տու- 110
գանս կալցին, փոխանակ զի բուն ամուսնութիւնն վասն նորա խոտեցաւ: Ապա եթէ ազատ է եւ ի գողենոց չերթայ, .ձ. դրամ տուգանս տացէ գողեացն:

Ապա եթէ առնն յառաջագոյն խորհուրդ լեալ է, եթէ գիմն թողում եւ զքեզ առնում, եւ կամ պոռնկութեամբ խանձական 115
լեալ իցէ, .ձ. դրամ տուգանս տացէ յեկեղեցին: Եւ ապաշխարութիւն առնն .Գ. ամս ընդ ուկնդիրսն կացցէ եւ .Ա. ընդ ձեռամբ մտցէ յեկեղեցի:

Որ գորդւոց մայր թողցէ կամ զամուլ առանց բանի պոռնկութեան կամ այլ արատոյ, առն եւ կնոջ պատուհաս, տուգանք եւ 120
ապաշխարութիւն՝ կանոն եւ սահման այդ կացցէ:

Ձ. Եթէ կին ոք յառնէ ելանիցէ, կալցին եւ անդրէն յայր իւր տացեն. եւ մանաւանդ զոր վարձանաւք իցէ վարձեալ եւ ոչ բողբար, եւ թէպէտ եւ վաճառեցէ, թէպէտ եւ յաղախնութեան կալցի, եթէ կամք իցեն՝ հոգեւոր եւ բարի խրատու եւ սի- 125
րով կալցին:

Ապա եթէ այրն չարաբարոյ ինչ իցէ, կա'մ պոռնիկ, կա'մ հանգանակող եւ արբեցող, կա'մ այլ ինչ խեղական, գանիւ եւ

108 իցի HM կալցեն GM յօրկանոց ABCDI տայցեն BD: — 109 թէ E պատճառ կնոջն նա եղ. J պատճառ նա եղ. M: — 110 աղայցէ J աղախնութեան I կայցէ E յեկեղեցի HM դ. տացէ E: — 111 տուգան AH I կալցին չունի E կալցեն GHJM ամուսնութիւն AG: — 112 թէ EHM գողենոցն H գտեացն I: — 113 տուգան ABEGHI չունի M տայցէ D: — 114 թէ EM առն BCDEGIJ թէ HM: — 115 խանձական H խանձական I: — 116 իցեն ABCDEGI են H իցէ JM կ'աւելցնեն այրն B—J տուգան A—JM յեկեղեցի H եկեղեցւոյն G: — 117 առն G չունի H ամ EGHM ուկնդիրս BCDEI կացցէ LM կացցեն H չունին A—FIJ .ա. ամ J: — 118 եւ մ. M ապա մտցին H յեկեղեցին CDE եկեղեցի I: — 119 եւ որ M գորդւոյ E կամ զամուլ չունի M ամուլ G զամս զառանց C բանի չունի M: — 120 պոռնկութեանն I այլ ինչ J արատոյ] արտաքոյ C առնն CEJ կնոջն BCDEGM տուգան բոլորք: — 121 ապաշխարութեան H] ապ. կանոնացդ կ. HJ այս H (կ)ացցէ E:

Ձ. 122 կին ոք BCDGJM ելանէ M կալցեն HIJM յայտ I: — 123 տայցեն E որ H վարկանօք I վարկեալ I: — 124 բողբար D եւ չունին BCGHM վաճառեցի H —իցէ M չունի թէպէտ H եւ չունի E յաղախնութիւն AH I կալցէ MJ. թէ M իցեն առն Հ. H եւ բարի չունի E բարեխրատու G խ. բարւոյ E խրատով I: — 125 կալցի BCDEGM կալցէ գնա H: — 126 թէ GH չարաբարոյ E Հ. իցէ DM այլ f Հ. ինչ է / կամ չունի J: 127 հանգանակողս չունի եւ E եւ կամ M գանիւ] բանիւ H: — 129 կշտամ-

խրատու կշտամբեսցեն զայրն եւ հնազանդեցուցեն զերկոսին.
 130 եթէ ազատ է, տուգանաւք եւ խրատու զայրն ի կարգ ածցեն.
 ապա եթէ դիւափոխեսցի այրն, կինն պաշտեցէ զնա:

Է. Ոյք առեւանկ առնիցեն, կալցին զկինն եւ անդրէն տացեն
 ցհայրն եւ ցմայր իւր. եւ տուգանս տացեն փոխանակ անարգա-
 նացն. եթէ ազատ է .ՌՄ. դրամ. եթէ չինական՝ .Ո.: Եւ որք
 135 հրոսն երթեալ էին աւգնականք սուտ փեսային, առ այրն .Ճ. դրամ
 տուգանս տացեն. եւ զհրոսին դրամն՝ զկէսն յեկեղեցի տացեն եւ
 զկէսն կարաւտելոց: Ապա եթէ սուտ փեսայն ընդ աղջկանն պոռն-
 կեցաւ առանց պսակ դնելոյ՝ յեկեղեցի տուգանս կալցին .Ճ.
 դրամ, զի զպսակն աւրհնութեան անարգեաց .Գ. ամս յապաշ-
 140 խարութեան կացցէ: Ապա եթէ ուրուք երիցու զաղտ պսակ եղեալ
 իցէ առանց հաւր եւ մաւր աղջկանն, երէցն զքահանայութիւնն
 չիչխէ պաշտել եւ .Ճ. դրամ տուգանս կալցին եւ կարաւտելոց
 տացեն. եւ պսակն, զոր եղ, անվաւեր լիցի: Ապա եթէ յետ այսր
 խոռովութեան եւ տուգանաց դարձեալ ի հաւանութիւն զան կա-
 145 մաւք աղջկանն եւ ծնողացն, եւ (եթէ) յառաջ պոռնկեալ են, պսակ
 մի աւրհնեսցի, այլ իբրեւ զերկակին ուռ տեսառնագրեալ դիցի ի
 գլուխ. ապա եթէ կուսան կացեալք են՝ ըստ աւրինին պսակ աւրհ-
 նեսցի: Եթէ ազատ եւ եթէ չինական՝ կանոն այդ կացցէ:

րեսցի D, -ին H զայրն — խրատու դուրս ձգածէ I զայրն ի կարգ ածցեն
 եւ H զերկոսին A զերկոսին G զերկոսեան ապա թէ ա. M: — 130 թէ EM
 զայրն չունի H արկցեն EG արրցեն D: — 131 թէ MHI դիւրափոխեսցի CD
 դիւրափոխեսցի G դիւրափոխեսցի E դիւափոխի M:

Է. 132. Որ M բռնութեամբ եւ անիրաւութեամբ կ'աւելցնէ J առ-
 նեն M կալցեն GHJ անդրէն M այլք անդէն: — 133 տայցեն E չունի M
 զհայրն CG ցհայր J ցհայր իւր M հայր D մայր BCDEGHI ցմայր AJM տա-
 ցեն կ'աւելցնէ M տուգան բոլորք տուգանեսցին H տայցեն E չունի H:
 — 134 անարգանաց J թէ M տացէ եւ կ'աւելցնէ G թէ E եւ թէ շ. է E HIM
 եւ որ I: — 135 հրոս GM հրոսն J էին իցեն M օգնական E այր E:
 — 136 տուգանեսցին A—I տուգանեսցեն J տուգան տացեն M եւ զդր. D
 զդրամն G յեկեղեցին B—GJ: — 137 թէ M աղջկան HI: — 138 եկեղեցի I
 յեկեղեցին BCDG տուգան բոլորք կալցեն HJ: — 139 ապաշխարութեան
 DI: — 140 թէ EM երիցու ուրուք B—JM իցէ եղեալ M պսակեալ ի. E:
 — 141 աղջկան D այլ է. G զքահանայութիւն GI: — 142 տուգանս D
 միւսնէրք տուգան / կալցեն HJ եւ չունի D տացեն կ. J: — 143 բաշխե-
 ցեն E եւ չունի I պսակն M լիցին A ապա չունի H թէ GM: — 144 խոռ-
 վութեանն I տուգանացն I հաստատութիւն I հաւանութեան H: —
 145 եւ թէ յառաջն G: — 146 մի դիցի եւ օ. G երկարի H ուռն H տեսա-
 նագրեաց E -գրել I դիցեն M: — 147 գլուխն CEH թէ M կուսան կ. են
 չունի E կացեալ GHIM կալեալ J աւրինի H կուսան կացեալք են E
 պսակն J չունի M: — 148 օրհնեսցեն HI ա. է GM եւ չունին BC թէ E:

Ը. Եթէ ուրեք ոք ի կախարդութեան գտցի, այր կամ կին, եւ յուրացութեան կամ յայլ չարագործութեան եւ ի զղջումն եւ 150 յապաշխարութիւն ոչ եկեսցեն՝ ըստ Գրոց հրամանի քարկոծ լինին: Ապա եթէ ի խոստովանութիւն եկեսցեն, ցելս անձանց իւրեանց յապաշխարութեան կացցեն .ԺԲ. ամ առ դրանն ընդ ունկնդիրսն եւ ապա մտեալ յեկեղեցի .Գ. ամս ընդ ապաշխարողս ելցեն. եւ յամենայն ժամ քննեալ հետքն ի ձեռն ողորմութեան 155 եւ գթոյ տնանկաց. բազում ինչս ծախեալ ի կարաւտեալս վասն փրկութեան անձանց, ջերմեռանդն արտասուաւք գլետին թոշակն ընկալցին:

Թ. Որք ի հարցուկս երթան կամ ի դիւթել, տուգանս կալցին. եթէ ազատ է .Մ. դրամ, եթէ շինական է՝ գան արբցէ 160 .ԺԵ. կրկին .Ժ. դրամ տուգանս կալցին եւ կարաւտելոց տացեն. .Գ. ամս ապաշխարեալ՝ հաղորդեսցին:

Ապա եթէ եպիսկոպոս կամ երէց երթեալ իցեն ի հարցուկսն եւ ստուգեսցին իրքն, երկու(ք) կամ երիւք վկայիւք, [զի գրեալ է. «Ջրահանայէ զչարախաւսութիւն մի ընդունիցիս, բայց եթէ երիւք 165 վկայիւք»], եպիսկոպոսն յեպիսկոպոսութենէն անկցի եւ երէցն յերիցութենէն լուծցի .Ռ. դրամ եպիսկոպոսն տուգանս տացէ, .Շ.՝ երէցն. եւ բաշխեսցեն կարաւտելոց [յեկեղեցի. եւ անձանց իւրեանց լիցին մեղադիր. վասն զի «Առ ի չգոյէ՞ Աստուծոյ ի մէջ Իսրայէլի՝ երթան առ ծանճիկն աստուածն Ակկարոնի»]: 170

Ը. 149 ուրուք A ուղղեցի ուրեք. չունին այլf: — 150 եւ չունի H այլ D: — 151 ապաշխարութիւն I: — 152 ցելս EF յելս այլf / յանձանց I անձին E: — 153 ապաշխարութեան I ապաշխարութեամբ EG դրան H: — 154 ունկնդիրս B—H ապա (եւ ապա չունի E) մտեալ յեկեղեցի (յեկեղեցին G) չունին AHI: — 155 ելցէ A—I ուղղեցի ըստ նախնաքանցի եւ յաջորդին, քէեւ ամբողջ հաստուածն կը պահանջէ եզակի բայ: — 156 գթոց E տնանկաց B: — 157 ջերմեռանդ AE աղօթիւք եւ արտասուքն E թոշակքն C: — 158 ընկալցի B:

Թ. 159 տուգան A—I: — 160 կալցեն եւ կարաւտելոց տացեն H թէ ա. BCD թէ չ. C է չունի E: — 161 տուգանք A տուգանս BCD տուգան EHI կալցեն H դ. տացեն (չունի տուգանս կալցին) G կ. տացեն E: — 163 եպիսկոպոսն H իցէ E ի հարցուկս EH: — 164 երեք CHG վկայիւք չունի A: — 165 զբահանայի E զչարագործութիւն D ընդունիցի A ընդունիր BCDEG ընդունիցէք H ընդունիցիք I ուղղեցի ընդունիցիս. թէ C Ա. Տիմոթ. Ե. 19: — 166 յեպիսկոպոսութենէ EI անկցին E: — 167 երիցութենէն D —թենէ EG տուգանեսցի A—I ուղղեցի տուգանս տացէ: — 168 չ. դրամ CI կարաւտելոցն E եւ GH եկեղեցի B: — 169 լիցին չունի I մեղադիրք C աստուած H ի մէջ չունի G: — 170 երթան չունի I ճանճիկ EGH չաստուածն AD աղարոնի BDG. Ա. Թագ. Ա. 3 «Առ ի չգոյէ՞ Աստուծոյ ի մէջ Իսրայէլի երթայք դուք հարցանել ի Բահաղ զճանճիկ աստուածն Ակկարոնի»:

Ապա թէ ի կարգէ պաշտօնէիցն եւ յուխտէ հարեղայիցն երթեալ իցեն ի հարցուկս, կամ որդի երիցուն, զպատուհաս, գտուգանս, զապաշխարութիւն զաշխարհականացն կրեսցեն եւ ի կարգէ պաշտօնէիցն ի բաց կացցեն: Եթէ այր եւ եթէ կին երթեալ իցեն
175 ի հարցուկս, կանոն այդ լիցի:

Ժ. [Որք լոկ դիւթեն եւ ոչ կախարդեն:] Եթէ այր, եթէ կին, որ ի դիւթութեան գտցին .ԺԵ. կրկին գան արբցեն, խանձեսցին, մրեսցին, ոսկր արկցեն եւ յուրկանոց տացեն .Բ. ամս աղասցեն գողեացն եւ զինչ եւ հրամայեսցեն գործել: Ապա եթէ
180 ազատ է եւ ի գողենոց չերթայ .Ծ. դրամ տացէ գողեացն եւ Բ. ամս յիւրում եկեղեցւոյն յապաշխարութեան կացցէ եւ հաղորդեսցի եւ այլ մի եւս մեղանչիցէ:

ԺԱ. Որք կոծ դնեն մեռելոյ եւ անյուսութեամբ լան, թողեալ զյուսով եւ զաւրհնութեամբ հրաժեշտն, [զորմէ ասէ քարոզն.
185 «Եթէ այսու կենաւքս միայն յուսացեալ եմք ի Քրիստոս, ողորմելի եմք». եւ եթէ «Մի տգիտանայք վասն ննջեցելոցն իբրեւ զանյոյս հեթանոս»: Արդ] եթէ յազատաց կամ ի շինականաց [առաքելական կանոնին ընդդիմանան եւ կոծ դնեն,] նզովեալ լիցին դնելիքն եւ կոծողքն. տարի մի յեկեղեցի մի մտցեն եւ տուգանս կալցին,
190 ազատին .Ծ. դրամ եւ շինականին՝ .Ծ. եւ աղքատաց բաշխեսցեն. [զի որով բարկացուցինն զԱստուած եւ զհոգի մեռելոյն խռովեցուցին, ի ձեռն տնանկաց տրոցն Աստուած հաշտեսցի եւ

171 եթէ CDE չունի H պաշտօնէից H յ. քահանայիցն E արեղայից CEG հարեղայից A արեղայիցն I: — 172 երիցու E զպատուհասն C գտուգանս C: — 173 աշխարհականացն H: — 175 կանոնացդ եղիցի E այս լ. I:

Ժ. 176 ոյք D որ E թիւթեն G եւ եթէ կ. DI: — 177 որ չունին BCE որ դիւթութիւն գտցեն I .ԺԲ. H: — 178 խանձեսցեն մրեսցեն GH յոսկր H յաւրկանոց ABCDI տացին BI ամ HI: — 179 եւ չունի I: — 180 գողենոց D: — 181 ամ A—I յեկեղեցւոյն BI —ւոյ H ապաշխարութեան GI կայցէ E: — 182 եւս չունի E մեղիցէ BCD մեղիցի E:

ԺԱ. 183 մեռելոյ I եւ զ. չունի I զհրաժեշտն BCDEI: — 185 թէ BCDH կենաւքս I կենաւք այլ յուսացեալք G: — 186 քան զամենայն մարդիկ կ'աւելցնէ I. Ա. Կոր. ԺԵ. 19: Թէ BCDEG մի չունի I տգիտանամք HI ննջեցելոց H: — 187 զհեթանոսս E հեթանոս H Ա. Թեաղ. Դ. 12 «Ոչ կամիմ, եղբարք, եթէ տգէտք իցէք վասն ննջեցելոցն, զի մի տրամիցիք որպէս եւ այլն՝ որոց ոչ գոյ յոյս». ազատաց BGI: — 188 կանոնից H կանոնաց I եւ (դնելիքն) DG եւ (կոծ) չունի G կոծ դնողքն A եկեղեցի B յեկեղեցին C յեկեղեցի մի չունի D մտցի E տուգան A—I: — 190 կալցեն GHI յազատին E ազատքն H տացեն եւ շինականքն H .Ծ. չունի E: — 191 բարկացուցին BCDEGH: — 192 տրօք H: — 193 վախ-

վախճանելոյն հանգիստ լիցի: Եւ մանաւանդ] եթէ որ վախճա-
նէրն կոծ չհրամայեաց դնել եւ ընտանիքն եղին, որպէս ասա-
ցաքն, կոծադիրքն եւ կոծողքն յաւրհանութենէ հեռի եղիցին եւ 195
յեկեղեցւոյ: Եւ մեռելոյն պատարագ մի արասցեն ընտանիք. զի
ինքեանք ընդ բանիւ են. բայց երիցունքն եւ պաշտաւնեայքն
յիւրեանց անձանց յանուն մեռելոյն պատարագ մատուցեն, որ-
պէս եւ արժանն խնդրէ. մինչեւ ընտանիքն ի կարգ եկեացեն եւ
զանունն յիշեսցեն ի սուրբ խորհուրդն. զի հոգիքն ի հանգստեան 200
եղիցին: Ապա եթէ մեռեալն ի կենդանութեան իւրում պատուի-
րեաց թէ կոծ դիջիք, զտուգանսն, զոր հրամայեն կանոնք, երկ-
պատիկ տացեն. եւ ընտանիքն եւ կոծողքն զպատուհասն զոր
եղաք, կրեսցեն. բայց մեռելոյն պատարագ ոք մի մատուցէ եւ
յիշատակ մի արասցէ. եւ զանուն նորա մի յիշեսցեն փոխանակ 205
անյուսութեան նորա:

ԺԲ. [Որ զկին հաւր որդի ունիցի, զոր Պաւղոս յամենայն ժամ
կականէր եւ ողբայր զկորնթացիս զի ասէր, թէ «Այս եւս եղեւ
մինչեւ զկին հաւր իւրոյ ունել»։ եւ ասէր. թէ «կտրեսջիք, ի միջոյ
ի բաց հանջիք եւ մատնեսջիք ի ձեռս սատանայի, զի ոգին 210
ապրեսցի յաւուրն դատաստանի»։ Եւ կամ Ռուբէն որդին Յա-
կովբայ՝ զիարդ անիծաւ վասն ընդ հարձի հաւրն ննջելոյ: Արդ]
եթէ ոք զկին հաւր իւրոյ ունիցի, [ոչ ընդունի զնա կանոնս եւ]
ի սուրբ եկեղեցի նա մի մտցէ եւ յամենայն ժողովոյս նզովեալ

ճանելոցն A վախճանեցելոցն E լիցին AI եղիցի E թէ բոլորք. վաղխճա-
նէրն B վախճանէրն D ի վախճանէն H ոչ հրամ. EH: — 195 ասացաք E
կոծադիրք E կոծադիրն H եղիցի E եւ չունի DE: — 196 յեկեղեցւոյ
BCDEGI եկեղեցւոյ H եւ չունի I մեռելոց H եւ մեռելոյն ընտանիքն
BCDEG ընտանիք չունի H: — 197 ըստ բ. D երիցունք H պաշտօնեայք B:
198 իւրեանց GHI յանձանց A անուն G մեռելոյ H: — 199 արժան է,
խնդրեն H: — 200 զանուն I խորհրդին BCDG խորհրդոյն հոգիք H: —
201 եղիցի I ի կենդանութեանն BCDG: — 202 դնիջիք G զտուգանսն A—I
հրամայեաց D հրամայեցին H կանոն D: — 203 տայցեն BCD: —
204 կրեսցին I ոք պ. E ոք չունի D: — 205 նորա] մեռելին այն D յի-
շեսցէ I:

ԺԲ. 207 Որդի որ զկին հօր ունիցի J ունիցի որդի H պողոս A: —
208 կորնթացիսն CD թէեւ այդ եւս ե. B—J: — 210 ի ձեռն CD: —
211 ապրեսցին D ապրեսցէ H զի ոգին — դատաստանի չունի G հմմտ.
Ա. Կոր. Ե. 2 5 «որպէս թէ զկին հօր իւրոյ ունել... զի բարձցի ի միջոյ
ձերմէ... մատնել զայնպիսին սատանայի ի սատակունն մարմնոյ, զի
ոգին ապրեսցի յաւուրն Տեառն». ռորէն AI որդի H: — 212 յակօբայ E
յակօբայ I] ընդ չունի G հօրն հարձի J հօր DH հմմտ. Ծնն. I Ե. 22: —
213 ոք չունի D ոչ — եւ չունի G կանոն J եւ չունի H: — 214 է. մի
մ. նա յամ. J ամենայն I ժողովս BCDG ժողովոյ J նզովս նզովեալ G: —

215 լիցի. մինչեւ դարձցի եւ ապաշխարեացէ .է. ամ ընդ ունկնդիրս .Գ. ամս ընդ ձեռամբ, .Ծ. դրամ աղքատաց .Ծ. յեկեղեցի. եւ այլ վարքն քննեալ՝ հաղորդեացի:

Եթէ հայր զորդուոյ կին ունիցի կամ եղբայր զեղբաւր, նոյն պատուհաս եւ նշովք լիցին: Այլ զջերմ հարազատի եւ զազգա-
220 կանի զկին ոք մի իշխեսցի ունել ի կնութեան եւ կամ չնալ: Եւ եթէ կնոջն կամաւք իցէ խառնակութիւնն՝ զպատուհասն եւ զտու-
դանս եւ զնշովս զնոյն կրեսցէ եւ յապաշխարութիւն կալցին զկինն եւ յուրկանոց տացեն, .Ժ. տարի աղասցէ գողեացն. ապա եթէ ազատ է եւ ի գողիս չերթայ, .Յ. դրամ տացէ նոցա:

225 ԺԳ. Որ զազգական կին առնէ, [Այս պղծութիւն եւ գարչանք յայտնի լիցի եւ անուանեսցի մի ի միջի ձերում. զի մի ոք ընդ աղ-
տախանս արգանդի մարմնոյ իւրոյ խառնակեսցի ըստ սովորութեան հեթանոսաց եւ անաստուած ամբարիշտ ազգացն. զոր հրաման
առեալ մեծ օրէնսուսոյց մարգարէին Մովսիսի ի Կենարարէն, թէ
230 «Պատուիրեա որդւոցն Իսրայէլի, մարդ ոք մարդ մի մերձեսցի առ ամենայն ընտանութիւն մարմնոյ իւրոյ, յայտնել զառականս նոցա»: Եւ յանէծսն գրէր Մովսէս, թէ Անիծեալ որ ննջիցէ ընդ
մերձաւորի արեան իւրոյ: Արդ մի ոք որ զաստուածապաշտութիւն եւ զքրիստոնէութիւն զգեցեալ եւ զտէրունական մկրտութիւն՝
235 զկնիք եւ զգրոշմն զարքունական,] զքոյր կամ զքեռորդի կամ զեղ-

215 եղիցի J ունկնդիրս BDGI: — 216 ամ DHI .Ծ. Գ. յեկ. HI եկեղեցի B -եցին E -ւոյ I: — 217 այլ չունի H: — 218 զեղբայր եղբոր D: — 219 պատուհասք E ջերմ I: — 220 կնութիւն I: — 221 կամ թէ I կամ եթէ H կնոջ HI կամքն H է AHI խառնակութիւն I զպատուհաս EHI: — 222 զտուգանն D զտուգանն J նշովս H յապաշխարութեան E կալցեն GHJ: — 223 յօրկանոց ABDI տայցեն BCDI ամ J աղասցեն ACDGI աղաս-
ցէն B աղայցեն E աղայցէ J թէ G: — 224 գողիսն B—J իմացիր ի գո-
ղենոց | տայցէ EJ տացցէ H:

ԺԳ. 225 զազգական I պղծութիւնք BCDEGJ: — 226 մի չունի H. հմմտ. Եփես. Ե. 3. «Այլ պոռնկութիւն եւ ամենայն պղծութիւն կամ ազահութիւն եւ անուանեսցի մի ի միջի ձերում»: — 227 աղտեղանս «ա» ջնջուած եւ «ե» գրուած G աղտաղանս H աղտահանս J (նշի աղտահանս, գիտէ նաեւ աղտախառնս ընթերցուածք) արգանդի մ. BCDEG (յար-
գանդի). իւրում AHI: — 228 ազգաց H հրամանս EG: — 229 յաւրէնս ուսոյց I մարգարէն մովսէս AEHIJ մովսէսի BCDG եթէ E: — 230 մարդ] մի ոք մ. G մարդ (մի) չունի E մերձեսցին G: — 231 յամենայն A իւրում E յանձնել I չունի G զառական E հմմտ. Ղեւտ. ԺԸ. 1 եւ 6: — 232 անէծս H յանձնս տպ. վրիպակ I կրէր E գրէ J ա. լիցի (որ) D ննջէ G ազգականի G. հմմտ. Բ. Օր. Իէ. 20, 22. որ չունի I զաստուածապաշ-
տութիւն A: — 234 եւ զգեցեալ զտ. I մկրտութեան H գրոշմ AEGHIJ արքունական J ունիցի զքոյր H ունի J:

բաւրորդի կամ զհաւրաքոյր կամ զայլ ոք յազգի անդ իւրում մինչեւ ի չորրորդ ծնունդն կին զոք մի իշխեսցէ առնել, լզի մի պատառումն եղիցի սուրբ հաւատոյն. քանզի «բարկութիւն անձին իւրում գանձէ» այնպիսին. «Որդի անաւրինի թերակատար եղիցի եւ զաւակ անաւրէն անկողնոց մի բողբոջեսցի»։ Զի եթէ զկին եղ— 240 բաւր իւրոյ ունելոյ մեծի մարգարէի եւ կարապետի Յովհաննու զլուին կտրեցաւ, ապա զինչ եւս աղէտս ոչ համարեսցի ոք որ զազգական իւր կին առնիցէ, զոր ոչ հրամայեն աւրէնքն քրիստոսականք եւ սուրբ առաքեալքն եւ աշակերտքն Քրիստոսի։ Արդ եթէ ոք ընդդիմացեալ աւրինացս եւ հաստատեալ կանոնիս եւ ամ— 245 բարչտեալ ի հեթանոսութիւն եւ ի հրէութիւն կործանեսցի, ընդ նոսին եղիցի եւ բաժին նորա եւ ի սրբոյ եկեղեցւոյ աւտարացեալ եղիցի, որպէս եւ գրեալ է. «Բարձցի ամբարիշտն յերկրէ եւ մի տեսցէ զփառս Աստուծոյ», «Ընդ անաւրէնս համարեսցի»։ Ըստ գրեցելոյն. «Ի բաց կացէք յինէն ամենեքեան, ոյք գործէք զանաւ— 250 րէնութիւն»։ մի ոք ընկալցի զպատարագ նորա, քանզի պիղծ է առաջի Տեառն պատարագ նորա։ Եթէ մատուցողն պիղծ է, առաւել եւս եւ զոչ նորա։ Եւ եկեղեցի եւ կանոնք զապաշխարութիւն նորա ոչ ընդունին, զի «Ի խոտորել յինէն ազգամին եւ ես ինչ ոչ փոյթ առնէի»։ մինչեւ թողցեն եւ դարձցին յանդգամութենէն 255

236 գեղորն որդի G յազգէ անտի E: — 237 ծնունդս BDG զարմն J իշխեսցէ — մի չունի C առնուլ E: — 238 ք. այնպիսին բ. D յանձն G յանձին I: — 239 այնպիսին չունի D հմմտ. Հռոմ Բ. 5. «Գանձես անձին բում բարկութիւն». եւ թ. H թէրակատար D: — 240 յանօրէն H անկողնեաց AI անկողնոյ EG յանկողնոյ J. հմմտ. Իմաստ. Գ. 16. «Որդիք շնացելոց թերակատար եղիցին եւ զաւակ անօրէն անկողնոց սատակեսցի». Թէ DG: — 241 իւրում A մարգարէին B—J կարապետին EHJ յովհաննու BE: — 242 հմմտ. Մատթ. ԺԴ. 8—11. Մարկ. 2. 27. եւ (ապա) H եւս J եւ G յաղէտս D չհամարեսցուք BCDG չհամարեսցի E ոչ համարեսցուք J ոք չունին BCDGEJ որ ոք H: — 243 իւր չունին AHI ոչ J ինչ D: — 244 քրիստոնէականք I չունի J սուրբ չունին IJ առաքեալք HIJ եւ չունին BCDG աշակերտք EHJ: — 245 հաստատեալ — ամբարչտեալ չունի H: — 246 ի հրէութիւն եւ ի հեթանոսութիւն E: — 247 եկեղեցւոյն J: — 248 բարձի E յերկրէ չունի E: — 249 Ես. ԻԶ. 10 «Բարձցի ամբարիշտն, զի մի տեսցէ զփառս Տեառն» (այլ՝ Աստուծոյ). Ես. ԾԳ. 12 (Մարկ. ԺԵ. 28, Ղուկ. ԻԲ. 37) «Ընդ անօրէնս համարեցաւ» — 250 գրեցելում Թէ H որ D որք G: — 251 Սղմ. 2. 9. զպատարագն DG զպատարագս EJ առաջի չունի I: — 252 Հմմտ. Առակք ԺԵ. 8. ԻԱ. 27. եւ Թէ BDEG եւ առաւել D: — 253 եւ չունին GHI զզոչ D զոչն J ն. եղիցի եւ կանոնք H եկեղեցին I: — 254 ընդունեն I խոտորել G: — 255 փոյթ ոչ H. Սղմ. Ժ. 4. «Նոտորեալ յինէն անդգամին եւ ես ոչ ինչ փոյթ առնէի». Թողցին H անդգամութենէն I — նէ H յանօրէն փոյթ. յանդգամութենէն E:

եւ ի պիղծ գործոցն ըստ մարդարէին ձայնի. «Ընկեցէք զչարիս ձեր, ասէ Տէր»:]

Եթէ ոք այնպիսեացն պսակ աւրհնեացէ, կամ ի հարսանիս երթիցէ, կցորդ եղիցի չարեաց գործոց նոցա եւ ի կարգէ պաշ-
 260 տաւնէից հեռացեալ եղիցի: Եւ եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց
 գացի ի խորհրդեանն՝ յաթոռոյն եւ ի քահանայութենէն անկեալ
 եղիցի եւ ի կարգ պաշտաւնէից մի մերձեացի: [Բայց որ խոտորե-
 ցանն յաւրինաց սրբոց եւ ի կարգէ եկեղեցւոյ, եթէ դարձցին ի
 պիղծ ամուսնութենէն եւ մեկնեացին ի միմեանց՝ ի ձեռն մեծա-
 265 մեծ տրոց, մինչեւ զկէս կենաց եւ ընչից իւրեանց հոգւոց իւրեանց
 բաժին տացեն ի կարաւտեալս եւ ի վշտանդեալս եւ ի սուրբ եկե-
 ղեցի. զաւուրս կենաց իւրեանց ապաշխարեալ՝ ի վախճանին թէ
 լիցին հալորդելոյ արժանի:]

Ապա եւ գլխաւորք եկեղեցւոյն որ ի խորհրդին էին եւ որ
 270 զպսակն աւրհնեաց, .Շ. դրամ եպիսկոպոսն տուգանեցի յաղ-
 քատս եւ .Մ.՝ երէցն, եւ .Մ. որ զպսակն աւրհնեաց. եւ ապա
 մատիցեն յաթոռն եւ ի քահանայութիւնն:

Ապա եթէ նոքա ոչ մեկնեացին ի պիղծ ամուսնութենէն եւ
 պսակադիրն եւ ի քահանայիցն որ ի խորհրդին եղեալ էին, մի
 275 մատիցեն յաթոռն եւ ի քահանայութիւնն: Թէ ազատ է, թէ չի-
 նական, օրէնք եւ կանոնք այդ կացցեն:

Ապա եթէ ոք ընդդէմ եկեալ ասիցէ, թէ ի Նիկիական կա-

256 գործոյն G գործոց H: — 257 Ես. Ա. 16. «Ընկեցէք զչարիս ձեր յանձանց ձերոց». ձեր չումի I: — 258 հարսանիսն J: — 260 եղիցին A—G IJ թէ H ոք չումի BCDE փոխ. եթէ ոք — պաշտօնէից ունի եւ ի սրբութիւն եւ յօրէնս G: — 261 գացին BCDE քահանայութենէ E J: — 262 եղիցին BCDEHI կարգ չումի D պաշտօնէիցն BCDI մերձեցին ABCDEG մերձեցեն I եւ ի կարգ — մերձեցի չումի H: — 263 խոտորեցան A—G IJ խոտորեցան H: — 264 յամուսնութենէն EG: — 265 եւ չումի E ընչից BG իւրոց E հոգոյ H իւրեանց չումի H: — 266 բաժին չումի C տացին D եւ չումի H վշտանդեալս BCDGJ չումի E եւ չումի G: 267 եկ. Աստուծոյ D զամենայն աւուրս CHI եւ գ. J կենաց չումի D իւրոց EG ապաշխարել եւ I վաղխանին B վաղճանին CG: — 268 լ. արժանի Հ. J հաղորդեցին H: — 269 խորհրդոյն E խորհրդեան J: — 270 յաղքատս չումի G: — 271 ճ. Ե. G եւ չումի AHJ մ. չումի J: — 272 մատիցին H եւ չումի G քահանայութիւն DGH IJ: — 273 մեկնեցեն I ամուսնութենէ J: — 274 եւ ի քահանայիցն — աթոռն եւ չումի E քահանայից H որք H ելեալ A էին եղեալ HI են J: — 275 յաթոռն C—Ե չումի G ի քահանայութիւն HIJ քահանայութեան G: — 276 չինականք A օրէնք եւ չումի E կանոնացդ փոխ. կանոնք այդ E եւ կանոնք չումի G կանոն H կացցէ EH: — 277 թէ H եկեալ J կացեալ J թէ չումի I ի Նիկիականս I:

նոնան ընդէ՞ր չէ այդպէս ծանր եղեալ. վասն զի ոչ ունէր ոք ակն թէ այդպիսի մեծամեծ չարիք եւ աւճիւրք յաշխարհի գործիցին; այլ անդէն վաղվաղակի մատակոտուր խզէին զչար արմատ 280 կորստեանն:

ԺԴ. Եպիսկոպոս ոք կամ երէց կամ սարկաւազ կամ ով եւ իցէ ոք ի պաշտաւնէից կամ յուխտէ, տանտիկին զոք մի իշխեսցէ ունել, որպէս եւ սովորութիւն է Մծղնէից: Ապա եթէ ոք ունիցի եւ վկայութեամբ յայտնեսցեն, ի կարգէն յորում եւ իցէ, մեր— 285 ժեսցի ի բաց [եւ համարեալ եղիցի որպէս զամբարիշտն, որպէս զմաքսաւոր. զի սուրբ եկեղեցի եւ սուրբ խորհուրդն տէրունա— կան զանարատն ընդունի. զի արատաւորքն ի ձեռն անարատիցն փրկեսցին]:

ԺԵ. Եթէ ոք ի հաւատս կացցէ [կամ միայնակեաց կամի լինել 290 զկուսութիւն եւ զսրբութիւն պահել եւ կենացն յաւիտենից հասանել,] ընդ ընկերս կացցէ, ընդ ճշմարիտս եւ ընդ միաբանակեացս եւ ի միմեանց շահեսցին սիրովն Քրիստոսի. [զի «Եղբայր յեղբարէ աւգնեալ իբրեւ զպարիսպ ամուր» եւ եթէ «Աստուած բնակեցուցանէ զմիակրաւնս ի տան» եւ «Ուր երկու եւ երեք ժո— 295 ցովեալ են յանուն իմ, ես ի մէջ նոցա եմ» եւ դարձեալ. «Եթէ

278 կանոնս BCGH] կանոնն E չէ] ոչ I այնպէս J ոչ ոք ունէր ակն (ակն ունէր G) եթէ (թէ J) BCDEGJ չարիք մեծամեծք E ոճիրք J ոճիր G աշխարհի GI գործիցեն EI գործեցին J: — 280 անդրէն HJ մատակոտուր չունի H խուզէին C յարմար փոխ. արմատ E: — 281 կորստեան DH:

ԺԴ. 282 եպիսկոպոսք չունի ոք D ով ոք իցէ BCDG եւ չունի E: — 283 պաշտօնէիցն C տանտիկին կին BCI: — 284 եւ չունի H սովոր է մծղնէիցն A ունիցի ոք E: — 285 յայտնեսցին EH որում I: — 286 լիցի BCDG եւ զամբարիշտն CE զամբարիշտ H եւ որպ. HI: — 287 որպ. եւ CD մաքսաւոր BCDGH զմաքսաւորն I զմաքուրն E հմտ. Մատթ. ԺԲ. 17. սուրբ եկ. եւ չունին HI: — 288 զանարատն BCDG զանարատս H արատաւորք BCDEGH ի ձեռն H անարատից H: — 289 փրկեսցեն I:

ԺԵ. 290 աչս հատուածը ամբողջութեամբ ունի N զի եթէ N կացէ C կամ չունի H եւ փոխ. կամ G մենակեաց լինել կամ զինչ եւ իցէ սրբութիւն եւ կուսութիւն պ. N սրբութիւնն G կամին պ. կ'աւելցնէ C: — 292 կեցցէ D կայցէ N ընդ չունի E միայնարանակեալս C միայնակիցս H: — 293 եւ] զի N շինեսցին N եղբայր չունի H: — 294 յեղբոր C եղբորէ D զբաղաք պարսպեալ N. հմտ. Առակք ԺԲ. 19 «Եղբայր... իբրեւ զբաղաք ամուր». թէ GH: — 295 զմիակրօնս I ի տան եւ հանէ զկապեալս եւ այլն. ուր... G. հմտ. Սաղմ. ԿԷ. 7. ի տան Աստուծոյ եւ եթէ N ուր չունի E: — 296 ի յանուն D եւ չունի N անդ եմ եւ E հմտ. Մատթ. ԺԲ. 20 «Զի ուր իցեն երկու կամ երեք ժողովեալ յանուն իմ, անդ եմ եւ ի մէջ նոցա»:

երկու միաբանութեամբ խնդրեսցեն ի Հաւրէ իմմէ, տացի նոցա»։ Եւ եթէ «Յայսմ ծանիցեն զձեզ եթէ իմ աշակերտք էք, յորժամ միաբանիցէք եւ զմիմեանս սիրիցէք»։] Մի լիցի սովորու-
 300 թիւն միայն լինել. ապա զիա՞րդ կարեն գիտել զկարգ եւ զպայ-
 ման հաւատոց. եւ կամ զյանցուածս իւր ի միտ առնուլ. կամ
 զհնազանդութիւնս եւ զսէր առ ընկերս ցուցանել։ Այսպէս եւ զա-
 զանք են ի լերինս, եթէ ոք ոչ մերձենայ ի նոսա՝ խաղաղ կան։
 Այլ հաւատք կատարեալք եւ ճշմարիտ այս են. հնազանդութիւն
 305 առ ընկերս եւ սէր առ միմեանս եւ առ Քրիստոս, ի մէջ մարդկան
 լինել աւրինակ բարի եւ տիպք նախանկարք, զի շահեալք ի մի-
 մեանց եւ նախանձեալք ի գործս բարիս. [Զի տեսցեն եւ փառա-
 ւորեսցեն զԱստուած յերկինս։] Եւ զանարգ եւ զգայթոտ զեղ-
 բայր ի ձեռն հոգեւոր խրատու ի պատուականս հանել բերան
 310 Աստուծոյ կոչեսցի։ Բայց արդ, եկայք որդիք իմ եւ լուարուք եւ
 զերկիւղ Տեառն ուսուցից ձեզ եւ զկեանսն յաւիտենից, եւ ի կեն-
 դանութեան տեսանել զաւուրս բարութեան ծանուցանեմ. լուա-
 րուք եւ ուսարուք որ Տեառն հաճոյն է եւ զկեանս յաւիտենից ձեզ

297 եթէ] ուր N թէ G երկուք A—] եւ երեք N խնդրեսցին G
 խ. ինչ N. հմմտ. Մատթ. ԺԸ. 19. «Եթէ երկու ի ձէնջ միաբանի-
 ցեն յերկրի վասն ամենայն իրաց, զինչ եւ խնդրիցեն՝ եղիցի նոցա ի
 հօրէ իմմէ որ յերկինս է»։ — 298 այսմ D զձեզ չունի I եթէ չունի G
 աշակերտ H։ — 299 էք — միաբան չունի E միաբանիցիք G սիրե-
 ցէք G. հմմտ. ԺԳ. 35. «Յայսմ գիտասցեն ամենեքեան եթէ իմ
 աշակերտք էք, եթէ սիրեցէք զմիմեանս»։ — 300 միայն] միմի N կա-
 րասցեն N զսահման E։ — 301 հաւատոյ BCDGHI զանցուածս B զհայ-
 ցուածն H զհայեցուածս I ա. եւ կամ N։ — 302 զհնազանդութիւնս A
 ընկերն H եւ չունի N։ — 303 են] իցեն E թէ H ոչ չունի H եւ խռովէ
 կ'աւելցնէ N ի նոսա չունիս AEHN խաղաղական EGH. — 304 կատա-
 րեալ BCDHIN ճշմարիտ եւ կատարեալ E ճշմարիտք H է N։ — 305 մէջ
 չունի D։ — 306 տիպք] դէպք HI եւ պիտանիք զի չ. G նախանկար N եւ
 զի E շահեալ BCDEGHI։ — 307 նախանձեալ B—N բարեաց E զի չունի N։
 — 308 փ. զՀայրն ի յե. N զԱ. որ յե. է BCDG հմմտ. Մատթ. Ե. 16.
 եւ չունի H բարեաց E զգայրոտ I գայթակղեալ N։ — 309 զեղբայրս H
 զեղբայրն BCDEGN հոգեւորն N հ. բանի խ. D պատուականս H հա-
 նեալ E զի բ. H։ — 310 կոչի D կոչին H. հմմտ. Երեմ. ԺԵ. 19. «Եւ
 եթէ հանցես զպատուականս յանարդէ, իբրեւ զբերան իմ. եղիցես».
 Լ. ինձ BCEG։ — 311 ուսուցից ձեզ չունի N. հմմտ. Սղմ. ԼԳ. 12.
 «Եկայք որդիք իմ եւ լուարուք ինձ եւ զերկիւղ տեառն ուսուցից ձեզ».
 զկեանս E եւ ի չունի G։ — 312 կենդանութիւն H զաւուրս իւր տեսա-
 նել ի բ. ծանուցանեմք N. հմմտ. Ա. Պետր. Գ. 10. «Զի որ կամի զկեանս
 սիրել եւ զաւուրս իւր տեսանել ի բարութեան»։ — 313 լուարուք եւ
 չունի H որ Աստուած հ. I հաճոյ GN զկեանս B—GI յաւիտենականս N։

առթէ: Լոեցո զլեզու քո ի չարութենէ եւ ի նենգութենէ: Լուր,
լեզու չար՝ հուր հաստատեալ է ի մարմնի. լոյծ զկնճիռն անիրա—³¹⁵
ւութեան. դիր դուռն ամուր չրթանց եւ պահապան բերանոյ. եւ
մի խոտորեսցիս ի բանս չարութեան: Չարծաթ ի վարձու ոչ
տալ. եւ տոկոսեւք ոչ պահանջել: Չգրաւ պարտապանին վաղ—
վաղակի դարձուցանել: Որդիք մարդկան մինչեւ յե՞րբ էք
խստասիրտք: Ոչ մրրկեալ նեղասրտեալ. Առն նեղասրտի ո՞վ ու—³²⁰
նիցի ժոյժ: Յարենէ, ի հեղձուցելոյ, ի շնութենէ, ի պոռնկու—
թենէ, ի գողութենէ, յազահութենէ, յարծաթսիրութենէ, ի սուտ
երգմանէ, ի սուտ խաւսելոյ, ի բանսարկութենէ, յարբեցութենէ,
յորկորստութենէ, յանձնակամութենէ, ի կամակորութենէ, ի սի—
ւութենէ, ի վիսութենէ: Մի հպարտ, մի չարակամ, մի ամբար—³²⁵
տաւան, մի ի խաղա երգոց, մի յերգս լիտեաց. մի ի հպտանս. մի
ի վայրապար ծաղր. մի յահուր. մի զրկող. մի տրտնջող. մի
ատեցող. մի յանդուգն. մի շատխաւս. մի խաւսել զումքէ եւ մի
լսել. եւ որ քեզ չար թուի՝ այլում մի առնել. մի ցանկացող, մի

— 314 առթէ G առ թէ I զլեզու (լեզու B) քո լոեցո BCDG եւ ի նեն—
գութենէ չումի E. հմմտ. Սաղմ. ԼԳ. 14. «Լոեցո զլեզու քո ի չարու—
թենէ. չրթունք քո մի խօսեսցի զնեղութիւն»: — 315 զի Լ. BCDG չար
հուր] որ H. հմմտ. Յակ. Գ. «Լեզու հուր... հաստատեալ է յանդամս
մեր». զկնճիռ H զկնիբն I. հմմտ. Ես. ԾԸ. 6: — 316 պահպանութիւն
N եւ] զի H: — 317 խոտորեսցին H մի խորհեսցի սիրտ քո. հմմտ.
Սղմ. ՃԽ. 3—4: — 318 եւ չումի N տոկոսեաւք A—DG տոկոսիւք E տոկո—
սաւք I հմմտ. Եղեկ. ԺԸ. 8. «Չարծաթ իւր ի վարձու ոչ տացէ եւ տո—
կոսեօք անդրէն ոչ պահանջիցէ». պարտականին E: — 319 Հմմտ.
Եղեկ. ԺԸ. 7. «Չգրաւ պարտապանի դարձուցանիցէ»: — 320 Հմմտ.
Թղմ. Դ. 3. մրրեալ E նեղասրտեալ CDEG առ նեղել սրտով A նեղեալ
սրտիւ BCD առնել սրտով G առնեղեալ սրտի ով ու. E առ նեղասրտի
ո՞ ու. N ժուժ ABEG ժոյժ CDN յոյժ HI. հմմտ. Առակք ԺԸ. 14. «Այլ
առն նեղասրտի ո՞վ ունիցի ժոյժ»: — 321 հեղցուցելոյ D հեղձելոյ N
հեղկուցելոյ I ի պոռնկութենէ, ի շնութենէ BCDG. հմմտ. Գործք Առ.
ԺԵ. 29: — 322 ազահութենէ, արծաթսիրութենէ I: — 323 ի սուտ խօ—
սելոյ չումի I: — 324 յորկորստութենէ, յանձնակամութենէ չումի H
յանձնապատանութենէ E կամակարութենէ IN: — 325 ի քսութենէ G
ի վիսութենէ չումի N չար ակամք E: — 326 ի խաղ N ի չումի G
ժպտանս N հտպտանս BDE մի չումի H: — 327 վայրաբար GI ծաղու H
ծաղրս I մի յահուր մի զրկող չումի H: — 328 մի յանդուգն (AD յան—
դուքն) մի ատեցող N. հմմտ. Տիտոս Ա. 7. «Մի յանդուգն, մի բար—
կացող, մի թշնամանող». շատախաւս BCDEHIN. հմմտ. Մատթ. Զ. 7.
«Մի շատախօսք լինել». մի խօսիր N եւ չումի N: — 239 լսեր զումքէ
եւ չումի E չարութիւն ա. H այլում] ընդ ընկերին N առնել EN. հմմտ.
Կանոնք Բ. Անտիոքայ, Ը. «Մի խօսիր զումքէ եւ մի լսեր զումքէ.
եւ որ քեզ չար թուի՝ ընկերին քում մի առնել» (Վիեննա, 810, 134ա).

Հանգ. Ամս. 1949, Թ. 4—12:

330 քնէած. մի կամակոր յուսմանէ, զի մի ի չարիս անկանիցիս. մի
 հեղձալ յաղաւթս. մի ատել զաղքատս, զի յաւուր չարի փրկես-
 ցեն զքեզ եւ ոչ մատնեսցեն զքեզ ի ձեռս թշնամեաց. մի ատել
 զպահս եւ զճգնութիւն, որ զհուրն շիջուցանէ, զառեւծս սանձէ
 եւ ընդ Աստուծոյ բանս ի կիր արկանէ. այլ որ ինչ ի կարգին բարի
 335 գործք, բոլորովին կատարումն՝ սիրել զՏէր Աստուած յամենայն
 սրտէ եւ զպատուիրանս նորա կատարել: Ընդ ամենայն մարդոյ
 զխաղաղութիւն ունել. հեզ լինել եւ խոնարհ. եւ յամենայն ժամ
 դողալ եւ երկիւղիւ կալ եւ լսել բանից նորա, զոր ասէն. «Յո՞ւսմ
 բնակեցայց եթէ ոչ ի հեզս եւ ի խոնարհս եւ որ դողան ի բանից
 340 իմոց»: «Խնորեա զխաղաղութիւն եւ երթ զհետ արդարութեան»: Յուսոյն
 ակն ունել. մի վայրապար ի սուգ եւ ի տրտմութիւն
 մտանել. «այլ զբարիս գործել մի ձանձրանալ». բնակեսցես յաւի-

ւմստ. նաեւ *Խիկար* (հրտ. The Story of Ahikar... by F. Conybeare
 J. Harris and A. Smith Lewis, London 1898, p. 138). «Որդեակ, որ
 քեզ չար թուի, ընկերին քո դու (այլ ձձ չունին քո դու) մի առնել»: —
 330 մի ցանկացող — յուսմանէ չունի C ուսմանէ G. Խմստ. Ա. Կոր.
 Ժ. 6. «մի լեցուք ցանկացողք չարեաց». չարիս E չարութիւն անկցիւ
 BCDG. Խմստ. Առակք Ժէ. 16. «Որ կամակոր է յուսմանէ՝ անկցի ի
 չարիս»: — 331 հեղձացող I. Խմստ. Ա. Թաղ. ԺԲ. 23. «Ինձ քաւ լիցի...
 հեղձալ առ ի չառնելոյ աղօթս վասն ձեր». չարէ C չունին DG: —
 332 փրկեսցէ զքեզ ատէր N եւ ոչ — զքեզ չունի I մատնեսցէ (չունի
 զքեզ) N. Խմստ. Սղմ. Խ. 2—3. «Երանի որ խորհի զաղքատն եւ
 զտնանին. յաւուր չարի փրկէ գնա Տէր... եւ ոչ մատնէ գնա ի ձեռս
 թշնամեաց իւրոց»: — 333 եւ չունի G զճգնութիւնն A —ութիւնս EHIN
 զհուր IN եւ չունի E զառեւծ N. Խմստ. Սիրաք, Գ. 33. «Չհուր բոր-
 բորեալ շիջուցանէ չուր եւ ողորմածութիւն քան զմեզս». Եբր. ԺԱ.
 33—34. «Խցին զբերանս առիւծուց... շիջուցին զգորութիւն հրոյ». եւ
 Դան. 2. 18. Խմստ. նաեւ Կանոնք Կեսար. Ժ. «Ապաշխարութիւն
 զհնոցն ի ցօղ դարձուցանէ. պահք եւ աղօթք զբերանս առիւծուց սան-
 ձեն»: — 334 եւ չունի N եւ այլ N որ] ոչ D ի կարգին չունի N կարգի H:
 335 գործքն BCDEG գործ են H գործեն I զատէր չունին EH զաստուած EH:
 336 Հմստ. Մատթ. ԻԲ. 37. եւ ընդ BCDG ըստ A: — 337 Հմստ. Հոոմ.
 ԺԲ. 18. «Ընդ ամենայն մարդկան զխաղաղութիւն կալլիք». եւ յամ.]
 առ H: — 338 զբանից I զոր] որ ասէ N ասէն B ասեն այլ f: — 339 բնա-
 կեաց I ի չունի A հեզն... խոնարհն A խոնարհ I եւ որք G ոյք N. Խմստ.
 Ես. ԿԶ. 2. «Եւ ես յո՞ւսմ հայեցայց (այլ f հանդեպայց), եթէ ոչ ի հեզս եւ
 ի խոնարհս եւ որ դողան ի բանից իմոց». այսպէս նաեւ Կանոնք Նիո-
 կես. ԺԵ. «Յո՞ւսմ բնակեցայց...»: — 340 խնդրեա A զխաղաղութիւնն C
 զհետ նորա N Խմստ. Սաղմ. ԼԳ. 15. «Խնդրեա զխաղաղութիւն եւ երթ
 զհետ նորա»: — 341 ունելով I. Խմստ. Տիտոս Ա. 13. «Ակն կայցուք
 երանելի յուսոյն». ի սուք A եւ տ. G ի սուգ — ձանձրանալ չունի N.
 Խմստ. Բ. Թեսաղ. Գ. 19. «Մի ձանձրանայք զբարիս գործել». բնա-
 կեսցեն D բնակեսցիւ El:

տեանս յաւիտենից յերկինս մարդ կատարեալ եւ ի յերկրի հրեշտակ երեւեալ: Որ միայնակեաց կամի լինել եւ կուսան եւ զհարեղայութիւն յանձն առնուլ, կանոն զայս կալցի ամենայն ոք, 345 որ ի հաւատս կացցէ. զի ի ձեռն անարատից մեղաւորքն սրբեցին:

ԺԶ. Որ եպիսկոպոս կամի լինել, առաջնորդ եւ հովիւ կամ վանական կամ անապատ չինել, եւ սաղարութեան ցանկանայցէ կամ գաւառի կամ գիւղից կամ անապատաց, լուիցէ զինչ ասեն. 350 «Մեծութիւն թէ առիւ գայցէ, մի յաւթարեացիս». (որ) տաղանդ առնու ի վարձու՝ պահել պարտի, գուցէ տոկոսեւք պահանջի. զգո՛յշ, հովիւ հաւտի, պատրա՛ստ:

Բայց որ գլխաւոր եպիսկոպոսն (է) աշխարհին՝ առանց նորա կամաց եպիսկոպոս ոք մի լիցի: Եւ վանաց երէց կամ անապատաւոր 355 առանց գաւառին եպիսկոպոսի չիչխէ լինել:

Եպիսկոպոս ոք կամ երէց կամ ազատ ոք ի դատաւորաց եւ կամ չինական (եթէ) վասն առաջնորդս կարգելոյ եւ հովիւս պատրաստելոյ եկեղեցւոյ եւ ժողովրդապետս [եւ աւրէնադիրս կացուցանելոյ. «Զի ծանիցեն հեթանոսք, թէ մարդիկ են նոքա»]. եւ 360 վասն այսր իրաց կաշառս առցեն եւ կամ աշառանաւք առնիցեն եւ ո՛չ զճշմարտութիւն ընտրեացեն եւ] զարժանաւորն, եթէ (եւ) կարի յանարգաց ոք իցէ եւ յարհամարհելոց եւ միայն նախանձաւոր սրբութեանն եւ աւրինացն է, յառաջ կալցին:

[Լո՛ւր, զինչ ասէն. «Զյիմարս եւ զանտոհմս աշխարհիս ըն» 365

343 ի (յերկրի) չունին BC: — 344 որ չունի I եւ ուսան G զարեղայութիւն E յարեղայութեան H: — 345 յառնու B զայդ N: — 346 որ չունի H անարատիցն HN մեղաւորք B—H. հմմտ. Նէոկես. ԺԵ. «Զի ի ձեռն անմեղացն մեղաւորքն զփրկութիւն գտցեն»:

ԺԶ. 349 վանս H անապատական լինել G սաղարութիւն I ցանկացէ DG: — 350 գաւառաց E անապատից E լուիցեն HI ասէն B ասեն ալ f: — 351 առուիւ EG առիւ HI յօժարեացին GI յօժարեացի H սիրաք ձեր կ'աւելցնէ G. հմմտ. Սաղմ. ԿԱ. 11. «Մեծութիւն թէ առիւ գայցէ, մի յօժարեացին սիրաք ձեր». տ. Աստուծոյ BCDG: — 352 առնուլ H պարտ է CH տաղանդ — պարտի չունի E տոկոսիւք HI տոկոսիւք E ալ f տոկոսեաւք: — 354 եպիսկոպոս BCDEG է ունի միայն H աշխարհին H կամաց BEG: — 355 լիցիս D: — 356 գաւառի GH եպիսկոպոսին BCDGH: — 357 ոք չունի H ի դ. չունին AH: — 359 յեկեղեցւոյ H աւրէնադիր AE: — 360 կացուցանելոյ H մարդիկք E մարդիք G. հմմտ. Սաղմ. Թ. 21. «Կացո, Տէր, օրէնադիր ի վերայ նոցա եւ ծանիցեն հեթանոսք, թէ մարդիկ են»: — 361 կաշառ A—I ազատանաւք I: — 362 զճշմարտութիւնն BCDE զարժանաւորն BCDG անարգաց I: — 363 ոք չունի H արհամարհելոց I: — 364 սրբութեան EH եւ չունի H յաւրինացն AG է չունի H յ. ընկալցին H: — 365 ասէն B ասեն ալ f. աշխարհի H: — 366 Հմմտ.

տրեաց Աստուած»։ Եւ «Յարուսցէ զաղքատս յաղբեաց նստուցանել ընդ իշխանս, զի յամաւթ արասցէ զամբարտաւանս եւ զհզաւրս»։ «Քանզի մարդ ի դէմս հայի, իսկ Աստուած ի սիրտս»։ Եւ նոքա կաշառաւք եւ աշառութեամբ զանարգեալս մեղաւք եւ
 370 զպղծեալս աւրինացն, որպէս ասէ Պաւղոս, եկեղեցւոյ դատաւորս նստուցանեն վասն կորուսիչ արծաթոյն։] Տալիք կաշառոյն անիծեալ լիցին [որպէս խաչահանուէնքն, որ ետուն կաշառ պահապանացն. եւ ընդ Սիմոնի կախարդի, որ արծաթով եւ ընչիւք կամէր ստանալ յառաքելոցն զչնորհս սրբոյ Հոգւոյն։] Եւ առնլիք
 375 կաշառոյն նղովեալ լիցին ի Տիառնէ. զկարասին, զոր [կաշառ] առին, [ընդ Յուդայի կաշառին համարեալ լիցի, զոր վասն Տեառն մատնութեան ուռ. եւ] երկպատիկ դարձուցեն անդրէն։ Տալիքն չիշխեն առնուլ, [որպէս խաչահանուէնքն զազարակն զնեցին.] այլ ի կարաւտեալս բաշխեսցեն։ Եւ եպիսկոպոսն կամ երէցն, որ վասն
 380 այսր իրաց կաշառս առցեն եւ կամ վասն զինչ եւ է իրաց [ըստ գրեցելոցն, թէ «Կաշառ կուրացուցանէ զսիրտս իշխանաց», եւ դարձեալ «Կաշառ ի վերայ իրաւանց մի առնուցուս»։ Եւ «Ճշմարտութիւն ի ձեռն արծաթոյ քարչեցաւ»։] յամենայն ժողովոյս նղովեալ

Ա. Կորն. Ա. 28. յարուսցէ զաղքատ չումի E յաղբեաց չումի H եւ ն. DH: — 367 նստուցանէ H զամպարտաւանս H. հմմտ. Ա. Թագ. Բ. 8. «Յարուցանէ զաղքատս յաղբեաց նստուցանել զնոսա ընդ զօրաւորս (Սղմ. ԾԺԲ. 8 «ընդ իշխանս») Ժողովրդեան... Տէր տկար առնէ զհակառակորդս իւր»։ Ա. Կոր. Ա. 27. «Այլ գլխմարս աշխարհիս ընտրեաց Աստուած, զի յամօթ արասցէ զիմաստունս եւ... զհզօրս»։ — 368 Հմմտ. Ա. Թագ. ԺԶ. 7. «Մարդ հայի յերեսս եւ Աստուած հայի ի սիրտս»։ — 369 զանարգանս D: — 370 մեղօք եւ պղծեալ չումի E պղծեալ A օրինաց G օրհնեցին H Պողոս AB դատաւոր DEG. հմմտ. Ա. Կոր. 2. 4. «Ձանարգս եկեղեցւոյ դատաւորս նստուցանէք»։ — 371 նստուցանելն I կորուսեալ H. հմմտ. Ովսէ Թ. 6. «Արծաթ նոցա կորուստ ժառանգեսցէ». Գործք Առ. Ը. 20. «Արծաթ քո ընդ քեզ լիցի ի կորուստ»։ — 372 ո. եւ BCDG խաչահանուք H որ չումիս AH. հմմտ. Մատթ. ԻԸ. 12: — 373 սիմոնի BCE սիմոնի G եւ չումիս BCDG: — 374 առաքելոցն G սրբոյ չումի H հոգւոյն սրբոյ E. հմմտ. Գործք Առ. Ը. 18—19: — 375 առնելիքն C կաշառին E կարասին A—I կարասի H կարասցին D: — 376 կաշառին չումի A առին D կաշառին Հ. չումիս AHI լիցին H: — 377 մատնութեանն BC էառ GH. հմմտ. Ղուկ. ԻԲ. 5. երկպատիկք D դարձուցէ E: — 378 խաչահանուէն GH. հմմտ. Մատթ. ԻԷ. 3—9: — 379 կարօտեալսն A բաշխեցին H բաշխեսցին I կամ] եւ A—I: — 380 այս B իրաց չումի H կաշառ H կամ չումի H կամ զինչ եւ է BCDEG ինչ AHI: — 381 գրեցելոյն DGH զսիրտ ADGH զաշս E. հմմտ. Բ. Օր. ԺԶ. 19 (= Սիրաք Ի. 31). «Կաշառ (Ս. կաշառք) կուրացուցանէ զաշս իմաստնոց»։ — 382 Հմմտ. Մաղմ. ԺԴ. 5. «Կաշառ ի վերայ իրաւանց ոչ առնու»։ — 383 ճշմարտութիւնն BCD քարչի AHI: Ուսկի՞ց առնուած է տեղիս չգիտեմ. նոյնք ունիմք նաեւ Նիկիոյ Ժ.

լիցին, եւ յիշխանութենէն եւ ի քահանայութենէն մերժեսցին ի
րաց: [Զոր կաշառն առին ընդ Գեեզի բորոտի գողաւսնսն համա- 385
րեսցի. անէծքն մարգարէին ի վերայ նորա եղիցին. քանզի ի ձե-
ռաց դիտին խնդրելոց է զարիւն զաւրացն]: Այլ զարժանաւորսն
խնդրեալ գտցեն: [Լուարուք մարգարէին. «Ձեռք իւրեանց յանաւ-
րէնութեան են եւ աջ նոցա լի է կաշառով»: Տուր նոցա, տէր,
ըստ գործս անաւրէնութեան: 390

Զի եթէ հիմնն եւ գլուխն հաստատուն, ապա եւ միջինքն ոչ ի
վերայ աւազոյ:

Կառավար արբեալ՝ կառքն ընդ որպէս ընթանան:

Նաւավար ի քուն, նաւն երազ ծովածուփ:

Խաշնարած յոյլ, խաշինքն զփնասու խոտ ճարակին: 395

Զի եթէ առաջնորդք աւրինացն հաստատուն եւ ճշմարիտ,
ապա եւ կարգեալքն ընդ նոքաւք առաւելապէս ոչ սայթաքեալք:

Եւ եթէ խարիսխն անշարժ, շինուածն ոչ գետավէժ:

Եթէ հովիւն քաջ, հաւտն ոչ գազանակուր:

Եթէ դէտն զգոյշ եւ արթուն, ապա զաւրքն ի խաղաղութեան 400
եւ ոչ խողխողեալ:

Քանզի դուք, վարդապետք, դէ՛տք ժողովրդեան, աւրինակ
էք աշխարհի. ընդ ձեզ հայեցեալ՝ զուսումն ձեր յառաջ բերեն:
Ապա զգոյշ:

Կանոնին մէջ հայ խմբագրողէն. «Եւ ի ձեռն արծաթոյ քարչեցաւ ճշմար-
տութիւնն. եթէ ի վերջոյ յայտ եկեսցեն իրքն եւ անարժանութիւն առն
եւ կաշառակրծութիւն քարգօշացն» (ըստ A ձեռագրին): — 384 լիցի C
իշխանութենէն BI իշխանութենէ HG քահանայութենէ H մերժեսցի I: —
385 որ կաշառս H գեհեզեայ BCD գեհեզի EH գէհէզի G գեհէզի I բորո-
տին G գաւղին BCD գողին G զնօսն E եւ գողունա H գողունսն I հա-
մարեսցին H: — 386 անէծք B—H նոցա H եղիցի քան ի I: — 387 դե-
տին H եղիցին դրելոց է D զարժանաւորս H. հմմտ. Դ. Թազ. Ե. 23—27:
388 զի առէ ձ. H անօրէնութեան AG անօրէնութեանն I են չունի D յաջ D
կաշառք HI կաշառոջ G տէր չունին AHI. հմմտ. Սաղմ. Իե. 10. «Որոց
ձեռք իւրեանց յանօրէնութեան են. եւ աջ նոցա լի է կաշառք»: —
390 ըստ զգործս G գ. նոցա HI. հմմտ. Սաղմ. Իե. 4. «Տուր նոցա,
Տէր, ըստ գործս նոցա: Ըստ անօրէնութեան գնացից նոցա հատո նոցա»: —
391 զի թէ EH հիմն A—I գլուխ H եւ մ. չունին BCDEG: — 392 ոչ]
որ CD: — 393 կառաւար B որպէս E որպէս HI: — 394 նաւավարն E
երերակ G ծովու ծղւփ I: — 395 յայլ E այլ G յոյշ I փնասու BCD փնա-
սուտ G զմահու H զփնաս մահու I զփնաս ի խոտաճարակին E խոյ G
ճարակին GHI: — 396 առաջնորդ G օրինաց H ճշմարիտք B—H ճշմար-
տիւ I կարգեալք են I սոքօք I սայթաքեալքն I: — 398 խարիսխ D եւ
եթէ խարիսխն չունի E շինուածքն G ոչ] որ C: — 400 եթէ զգոյշ եւ
արթուն է դէտն BCDG դէտն HI զգուշ DEG խաղաղութիւն H: —
402 դէտք] դէտք H տգէտք ժ. BCDE տգէտ G ժողովրդեանն I ժո-
ղովրդականաց E: — 403 եւ ընդ BCDG բերան C: — 404 զգուշ E:

405 ԺԸ. Եթէ ոք նշխարս մարտիրոսաց կամի դնել, առանց
եպիսկոպոսի աշխարհին մի դնիցէ: Ձյիշատակս մարտիրոսացն
եւ զԺողովս՝ առանց եպիսկոպոսին հրամանի մի ոք իշխեսցէ
առնել:

410 Եւ եթէ ոք ի սուրբ տեղեացն մարտիրոս բերցէ, առ եպիս-
կոպոսն բերցէ վկայութեամբք եւ թղթովք եպիսկոպոսացն՝ ուստի
եբերն. եւ իւրեանց եպիսկոպոսին հրամանաւն դիցէ՝ ուր արժանի
է դնել:

Եթէ ոք սեղան կամիցի կանգնել տէրունական խորհրդոյն,
առանց եպիսկոպոսին մի ոք իշխեսցէ կանգնել: Բայց ի նշխա-
415 րացն յանուն, զոր բերին, մեծապէս տաւնախմբեսցեն յամենայն
տարւոյ զաւր բերելոյն. եւ պատուոյ եւ սրբութեան զգոյշ, զի մի
ի ցասունն միտեալ սուրբ ճգնաւորացն որ վասն Քրիստոսի չար-
չարեցան, ցասունն աշխարհի հասցէ փոխանակ բարեխաւսու-
թեան:

420 ԺԸ. Եթէ վարդապետի ուրուք զաշակերտ կամ զԺողովրդա-
կան կամ զբազանայ նղովեալ իցէ կամ բանադրեալ կամ կապեալ
բանիւ վարդապետութեան, այլոց տեղեաց վարդապետ կամ
եպիսկոպոս կամ երէց մի իշխեսցէ զանիծեալն աւրհնել եւ զբանիւ
կապեալն արձակել, բայց եթէ հաւատովք եւ ի սէր հոգեւոր
425 յուղղութիւն եկեսցէ. ապա՝ խաղաղասէր վարդապետն բարեսէր
խրատու բարեխաւսութիւն արասցէ հնազանդեցուցանել ընդ բուն
վարդապետաւն. [վասն զի «Մի է Տէր ամենեցուն, մի հաւատ,
մի մկրտութիւն», մի պատուիրան են առ ամենեսեան եւ միում

ԺԷ. 405. մարտիրոսաց B մարտիրոսաց CDEG մարտիրոզի AHI
պաիեցի մարտիրոս գրչութիւնը: — 406 զյիշատակ H մարտիրոսաց
CDEGHI: — 407 եպիսկոպոսի հրամանաց H: — 409 ոք չունի D տե-
ղեաց H մարտիրոս EG: — 410 բերցէ չունի H տարցէ H վկայութեամբ
EGH թղթով H: — 411 եբեր E հրամանաւ BCDEHI դիցեն ուր եւ ա: —
412 արժան B—I: — 413 տէրունական — կանգնել չունի G խորհրդին
ABCDHI: — 414 ոք չունին BCD ի չունին AHI: — 415 անուն HI զոր
բերին չունին AI տօնախմբեսցեն A տօնախմբեսցին BCDHI: — 416 յօր
ACDEGHI աւր B ուղղեցի զաւր / բերելոյ H: — 417 ի չունին BCDG
մտեալ EGH Գրիստոսին AI: — 418 յաշխարհի H բարեխօսութեամբ D
բարեխօսութեանն I:

ԺԸ. 420 վարդապետ E Ժողովրդական I: — 422 վարդապետու-
թեամբ BCDG այլո A այլոյ I յայլոց H: — 423 իշխ.՝ օրհնեսցէ զա. եւ
մի իշխեսցէ զբանիւ: — 424 լուծանել B—I հաւատով H ի (սէր) չունին
HI: — 425 ուղղութիւն AD յղութիւն E: — 426 բարեխ.՝ խաղաղու-
թիւն C ընդ չունին HI բուն չունի D: — 427 Հմտ. Եփես. Դ. 5. «Մի է
Տէր, մի հաւատք, մի մկրտութիւն»: — 428 պատուիրանք A—I ամենե-
նեքեան C միոյ E:

յուսոյ ակն ունիմք,] պարտ է զնոյն միաբանութիւն պահել յամենայն եկեղեցիս. զարժանաւորս աւրհնութեանն միաբան աւրհնել⁴³⁰ եւ զոչ արժանիսն միաբան ըմբերանել եւ պատուհասել: [Զի ի միաբանութենէ ամենեցուն եւ քարոզութիւնն հաստատուն լիցի եւ հաւատարիմ ամենեցուն, ըստ տէրունական բարբառոյն, թէ «Յայսմ գիտացեն զձեզ թէ իմ աշակերտք էք, յորժամ միաբանիցէք եւ զմիմեանս սիրիցէք:]

435

ԺԹ. Եթէ ոք ի մծղնէութեան գտցի կա'մ երէց կա'մ սարկաւազ կա'մ ի հարեղայից, քահանայութիւնն լուծցի, աղուեսադրոշմ ի ճակատն դիցի եւ ի տեղիս ճգնաւորաց յապաշխարութիւն տացեն: Ապա եթէ դարձեալ ի նմին գտցի, զջիղսն զերկոսեան կտրեսցեն եւ ի գողենոց տացեն, [զի «մարդ ի պատուի էր եւ ոչ⁴⁴⁰ իմացաւ»:] Դոյն պատուհաս եւ արեղային:

Ապա եթէ արք կանամբք եւ որդւովք գտցին յաղանդին, զարանցն եւ զկանանցն եւ զիրագէտ մանկաւոյն զջիղսն կտրեսցեն, աղուեսադրոշմ ի ճակատն դիցեն եւ ի գողենոց տացեն յապաշխարութիւն. եւ մանկունքն որ չեւ իցեն զիտացեալ զպղծութիւն,⁴⁴⁵ կալցին եւ տացին ի ձեռս սուրբ պաշտաւնէից Աստուծոյ, որ սնուցին եւ ուսուցեն զնոսա ի հաւատս ճշմարիտս եւ յերկիւղ Տեառն:

429 Հմմտ. Բ. Մակար. Է. 14. «Յուսոյն ակն ունիմք»: Եփես. Դ. 3. «Փութալ պահել զմիաբանութիւն հոգւոյն զօղիւ խաղաղութեան». միաբանութիւնն E: — 430 յեկեղեցիս H զարժանաւորսն BCDG օրհնութեան BCGH չունի D օրհնել] օրհնութեան D: — 431 եւ չունի D արժանաւորս CH ըմբեռանալ D ի չունի I: — 432 միաբանութենէն G քարոզութեանն A —ութենէն I լինիցի BCDEG: — 433 բանին HI: — 334 ծանիցեն B—C աշակերտ C: — 435 Հմմտ. Յովհ. ԺԳ. 35. «Յայսմ գիտացեն ամենեքեան, եթէ իմ աշակերտք էք, եթէ սիրիցէք զմիմեանս». եւ այս օրէն է կ'աւելցնէ E:

ԺԹ. 436 մծղնութեան E: — 437. ի չունիմ BC արեղայից BG յարեղայից DEJ կ. արեղայ H հարեղային I քահանայութիւն BCI քահանայութենէն G. ի քահանայութենէ J աղուէսադրոշմ GI աղուեսադրոշմ J: — 438 տեսիս D ճգնաւորացն E ապաշխարութիւն DG: — 439 թէ AE զջիղսն ACEGIJ ջիղսն BDH զերկոսին BCE. Բ. ուսին D երկոսին H երկոսեան I: — 440 գողենոցն BEG. հմմտ. Մարգ. ԽԸ. 13, 21: — 441 նոյն J. արեղայիցն G: — 442 թէ EI կանամբ D գոյին E: — 448 զարանց եւ զկանանց B—J կանանց D եւ զիրագէտ մանկաւոյն չունի E մանկանցն AIJ մանկանց H մանկաւոյն BCD զջիղսն ACEGIJ: — 444 աղուեսադրոշմ G աղուէսադրոշմ HIJ գողենոցն B տարցին H: — 445 մանկունք HJ որք չիցեն H գիտաց C զպղծութիւնն BCDEH: — 446 կալցեն J տացի E տացեն GIJ ի ձեռն E պաշտօնէիցն CJ:

Ի. Եթէ ուրուք ժողովրդի չարագործ գտցի եւ երիցունքն
 450 գիտիցեն եւ ոչ յայտնեացեն եպիսկոպոսին, եւ յորժամ քնին լինի՝
 ի վերայ հասանիցեն, եթէ ճշմարիտ իցէ, եւ գիտէր երէցն
 աւուրբք եւ ամսովք ժամանակաւք զգործս նոցա եւ ոչ բողոքեաց
 եպիսկոպոսին, զՄծղնէիցն զպատուհասն զոր եղին կանոնքս,
 կրեսցեն. եւ երիցունքն զերիցութիւնն մի իշխեսցեն պաշտել ի
 455 կեանս իւրեանց. զի մեւս երէցն կամ վանական որ կայ ի տեղիս
 նոցա, ընդ նոսա հայեցեալ ճշմարիտ հովուեսցէ ժողովրդոցն:

Ապա եթէ երէցն ասիցէ ցեպիսկոպոսն եւ վկայութեամբ յայտ
 առնիցէ, եւ եպիսկոպոսն կա՛մ կարասի առնուցու եւ ծածկիցէ
 կա՛մ աշառիցէ, եւ վկայութեամբ յայտ եկեսցէ, եթէ արդարեւ
 460 եհաս յականջս նորա բողոք երիցանցն եւ նա արհամարհեաց զպա-
 տուիրանս Աստուծոյ եւ կորուսելոցն խնդիր չարար եւ չեղեւ նա-
 խանձախնդիր եւ վրէժխնդիր աւերինացն Աստուծոյ, անկեալ կոր-
 ծանեսցի յաթոռոյն եւ երէցն անպարտ եղիցի:

Ապա եթէ եպիսկոպոսն ջանացաւ եւ վրեժխնդիր եղեւ եւ
 465 երիցունքն եւ այլ մարդիկն վկայեցեն զաշխատութենէ եպիսկո-
 պոսին եւ զչարագործն յայտ արար իշխանութեան ուրուք. եւ իշ-
 խանն որ էր աշխարհին եւ գեղջ ուրուք աւագ նախարար տէր
 գաւառին կամ ի պղծութեանն թիկունք լինել եւ զչնացողսն զաւղել
 եւ թաղուցանել, կա՛մ վասն կորուսիչ արծաթոյ կա՛մ վասն աւ-
 470 նառութեան եւ ծառայութեան, եւ ոչ ընտրեսցէ զՔրիստոս սիրել

Ի. 449 ժողովրդի չունի H ժողովուրդ ի չ. E ի ժողովրդեան H
 երիցունք H: — 450 յայտնեցին I ցեպիսկոպոսին E քնին ABDEG քնի C
 քնին H լինին AHI: — 451 հասանիցէ G եթէ] եւ A—J եւ — իցէ չունի G
 գիտէ BCD գիտիցէ EG: — 452 ամսաւք ACG աւ., ամօք եւ ժամ. G
 զգործն H բողոքեացէ E: — 453 եւ գմծ. I մծղնէից G պատուհասն BDEG
 զպատուհաս H կանոնք AI կանոնս E: — 454 երիցունք H զերիցութիւն
 HI ի]զ ճ.: — 455 զի մի եւս BCDEG կամ վանական չունի H: — 456 նո-
 ցա] իւրեանց C հովուեսցեն A—GI ժողովրդոց C զժողովուրդն H: —
 457 յայտնիցէ C առնիցի H կամ չունին BCDG: — 459 ոչ աշ. I ի յայտ
 GH թէ AEGHI: — 460 էհաս G յականջս նորա էհաս E երիցանց C յերի-
 ցանց H: — 461 կորուսելոյն EH: — 462 վրէժ A վրէժխնդիր EH եւ վրէժ-
 խնդիր չունին BCDGI: — 463 աթոռոյն D յաթոռոյն կործանեսցի H
 Կառնիցենն որ ծածկեն (-կէ H) զչնացողսն (-ցողս H) AHI յաւելուածս A
 ունի ի յաւանցս հաւանօրէն իբրեւ երկրորդական վերնագիր: —
 464 ջանաց E եւ (եր.) չունի D երիցունք H մարդիկ EH մարդիքն G: —
 466 եւ նա H չարագործքն B յիշխանութեան ABCEG յիշխանութենէ D
 յուրուք D եւ չունի B: — 467 իշխան H էր չունի I յաշխարհին BCEGI
 գեաղջ BDE գեաղջ C գեղջն A գեղջ H գեղջն G ա. ոք BCDE
 աւագօք G: — 468 կամ ի D պղծութեան I զչնացողն: — 469 թաղուցա-
 նել CG արծաթոյն կորուսիչ E: — 470 ոչ չունի I:

եւ զպատուիրանս նորա եւ վրէժխնդիր աւրինացն Տեառն եւ հոգւոց եւ մարմնոց լինել, եղիցի նզովեալ այսպիսին. եւ յեկեղեցւոյ սրբոյ ի բաց կացցէ, մինչեւ տացէ զպղծագործսն ի ձեռս եպիսկոպոսին:

Եթէ ի նախարարի տան գտցին պղծութիւնքն, կա'մ կին⁴⁷⁵ նորա կա'մ դուստր կա'մ որդի կա'մ ինքն իսկ գլխովին, եւ ոչ զընտանիսն ի ձեռս տացէ եպիսկոպոսացն եւ ոչ ինքն ի սրբութիւն դարձցի, բռնապատան կամիցի լինել, ամենայն տամբ իւրով եւ ծննդովք եւ կենաւք նզովեալ լիցի: Ի հրապարակ մի իշխեսցէ գալ, ընկերք եւ աշխարհ ամենայն մի հաղորդեսցին ընդ նմա⁴⁸⁰ մինչեւ թէ ինքն իցէ ի պղծութեանն՝ ի սրբութիւն եկեսցէ: Ապա եթէ ինքն ոչ իցէ ի պղծութեանն, զընտանիսն եւ զծառայսն ի ձեռս տացէ եպիսկոպոսին գլխաւորի ի կշտամբութիւն:

Ապա եթէ յոստիկանի ի տան գտցի պղծութիւնն, կա'մ ինքն եւ կա'մ ընտանիքն, որպէս ասացաքն, զընտանիսն կշտամբեսցեն⁴⁸⁵ ըստ աւրինի պատուհասին՝ զոր եղաք: Ապա եթէ ինքն եւս ընդ ընտանիսն ի մծղնութեան գտցի. կալցին միաբան պղծագործ ընտանեւքն հանդերձ եւ ի հրապարակ ածցեն եւ առաջի գլխաւոր եպիսկոպոսին եւ առաջի մեծամեծ իշխանացն եւ աւագ դատաւորաց եւ միաբան վրէժխնդիր լինիցին աւրինացն Աստուծոյ, զի տե-⁴⁹⁰ սեալ այլոցն՝ սրբութեամբ եւ երկիւղիւ պաշտեսցեն զարարիչն ամենեցուն:

Զի ողջ եւ կատարեալ լիցին կարգք աստուածպաշտութեան

471 տեառն] աստուծոյ G եւ չունի BCDG: — 472 հոգւոյ H մարմնոյ CDH եղիցին DG այնպիսին CDE: — 473 զպղծագործն EH ձեռն BCDEG: — 475 թէ E գտցեն G: — 476 իսկ չունի H: — 477 զնտանիսն BD ձեռն C եպիսկոպոսին B—H ի դպրութիւն G: — 478 բռնապատան E: — 479 եւ կենաւք չունի BCDG եղիցի D լիցին G: — 480 աշխարհք AI: — 481 ինքն C պղծութեան H պղծութիւն G պղծութենէն I ի սրբութիւն — ի պղծութեանն չունի D: — 482 թէ EH պղծութիւն G պղծութեան HI զնտանիսն C զընտանիս H զծառայս տացէ ի ձեռս ե. H: — 483 ձեռն CDE տացէ չունի C գլխաւոր ի D գլխաւորի. կ. G կշտամբութիւնն DE: 484 թէ E յոստիկանի ի տան ACGI յոստիկանի տան H յոստանիկ տան BE յոստան կիտան D պղծութիւն GHI: — 485 կամ չունի AHI ասացաք BEGH զընտանիս H: — 486 պատուհասի AHI թէ E: — 487 ընդանիսն A մծղնութեան HI ի պղծութեան C կալցեն GHI: — 488 ընտանեօք A եւ չունի E եւ առաջի գլխաւոր եպիսկոպոսին չունի A եւ չունի H: — 489 մեծամեծաց իշխանաց BCDEGHI դատաւորաց եւ աւագաց E: — 490 լինին BCDE լինել G լիցին I: — 492 կ'աւելցնէ յաւիտենից I: — 493 կարգ DG:

վրէժխնդրութեամբ աւրինացն եւ յարգանաւք սրբոցն. զի գտցուք
 495 ճշմարիտ ծառայք Աստուծոյ բանիւք եւ արդեամբք. զի նոյնպէս
 հատուցմանց բարեաց ի բարերարէն Աստուծոյ ակն կալցուք եւ
 ժառանգեսցուք զպարգեւս նորա զանվախճանս յաւիտեանս յաւի-
 տենից. ամէն:

494 օրինաց BCDGI յանարգանօք D սրբոցն EH: — 496 եւ հ. CD
 հատուցումն BE հատուցման CDG բարեացն BCDEG եւ չունին BCDEG:
 — 497 զանվախճան AEGHI զանվաղճանս C:

ՎԵՐՋԱՅԱՆ. KL կ'աւարտին այսպէս. քառակուսի փակագծի մէջ
 կ'առնենք այն տեղիքները, գործնք L չունի. պարզ փակագծով կու տամ
 այն յաւելուածները, որոնք կան Lի մէջ եւ չունի K. Եւ եղեալ միաբան
 (L միաբանութեամբ) քահանայապետից եւ քահանայից եւ ամենայն հա-
 տաացելոց զկարգս զայս եւ զկանոնս (եւ մատուցեալ առաջի մեծամեծ
 իշխանացն եւ աւագ նախարարացն). եւ ընթերցեալ առաջի (ամենե-
 ցուն) [ամենայն զօրացն եւ զօրագլխաց, եւ] հաճէին հաւանութեամբ
 [ամենայն աշխարհն Հայոց,] ասելով միաբան զօրացն եւ զօրագլխաց
 (L -ացն եւ) իշխանացն (եւ նախարարաց, ազատաց եւ շինականաց, թէ)
 Այո', այո', կարգ (L կարգք) եւ օրէն (L օրէնք) այդ կացցէ (L -ցեն)
 ինչ որ վասն մեր.օգտի [է եւ] <ի> փրկութիւն ոգւոց (հոգւոց եւ
 մարմնոց) մերոց, իշխանութիւն եկեղեցւոյ Աստուծոյ եւ [մեզ առաջ-
 նորդ եւ] առիթ (փրկութեան մերոյ) ի կեանս[ն] յաւիտենից. [ամէն]:

Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ